संग्रह–२४

क्रम संख्या–३३

बुद्धकालीन श्रावक–चरित

[भाग – ५]

(सारिपुत्र परिचय)

आचार्य

भिक्षु अमृतानन्द

ने.रु. १४/-

★ प्रस्तुत 'सारिपुत्र परिचय' मा बुद्ध भगवान्का प्रमुख शिष्य हुनु भएका सारिपुत्र महास्थविरको जीवनीको रूपरेखा तयार पारिएको छ। पालि त्रिपिटकका मूल सूत्रहरूमा र अर्थकथा-हरूमा यत्रतत्र छरिएर उल्लेख भएका कारणहरू खोजगरी यसमा एकत्रित गरिएको छ।

सारिपुत्र महास्थविर सम्बन्धी जीवनको कुरा र वहाँमा विद्यमान विशिष्ट गुणका कुराहरू यस संग्रहमा समावेश गरिएका छन्। ★

संग्रह-२४

क्रम संख्या-३३

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग-५]

(सारिपुत्र परिचय)

आचार्य

भिक्षु अमृतानन्द

ने.रु. १४/-

प्रकाशक–

"आनन्दकुटी विहारगुठी"

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २१४४२०

बुद्धाब्दः २५२७

वि. सं. २०४०

ने. सं. ११०४

ई. सं. १९८४

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रक–

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन– २११०३२

Collection No. 24

Buddhakalina Sravaka-Carita
(PART V)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
NEPAL
1984

प्रकाशकीय

आनन्दकुटी विहार गुठीको तरफबाट ३३ सौं प्रकाशनको रूपमा यो "बुद्धकालीन श्रावक-चरित" भाग-५ प्रस्तुत गर्न पाउँदा हामीलाई औधि खुशी लागेको छ । यो पुस्तकमा महाप्रज्ञावान् हुनुभएका धर्म-सेनापति सारिपुत्र महास्थविरको परिचय मात्र राखिएको छ र सारिपुत्र महास्थविर सम्बन्धी अन्तिम संग्रह पनि हो ।

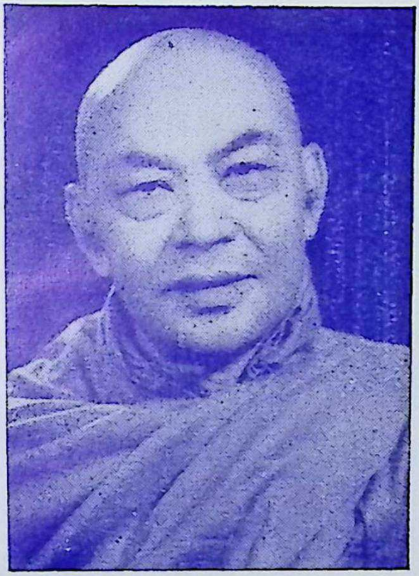
गुठीका संस्थापक आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरज्यूले पालि त्रिपिटक बौद्ध ग्रन्थहरूमा यत्रतत्र छरिएका कुराहरू अति परिश्रमका साथ आफ्नो हृदयरोगलाई पनि ख्याल नराखी लेख्नु भएको यस अमूल्य ग्रन्थ प्रकाशनार्थ गुठीलाई दिनुभएकोमा वहाँप्रति हामी ऋणी छौं ।

आशा एवं विश्वास छ यस ग्रन्थले धेरै पाठकवृन्दहरूलाई निकै फायदा पुऱ्याउने छ ।

भिक्षु मैत्री
सदस्य-सचिव
आनन्दकुटी विहार गुठी
स्वयम्भू, काठमाडौं ।

मिति २०४०।१२।२७

फोन नं. २-१४४२०

लेखक

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द

श्री ५ महाराजाधिराजका
प्रमुख निजी सचिवालय

राज दरबार
नेपाल

श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट

बक्सेको सन्देश

बौद्ध पाली वाङ्मयका उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटकमा यत्रतत्र छरिएका बुद्धकालीन विभिन्न उल्लेखनीय पात्रहरू क्रमबद्ध रूपले संकलित र वर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तकले बौद्ध इतिहास र दर्शनको अतिरिक्त बुद्धकालीन सामाजिक चित्रण पनि प्रस्तुत गरेको प्रयास राम्रो देखिन्छ । यस्तो प्रकाशनबाट नेपालमा धार्मिक सहिष्णुतामात्र होइन नेपालीले संसारका अन्य धर्ममा पनि गहिरो श्रद्धा राख्दछन् भन्ने कुरा पनि देखाउनु बढीया हुनेछ । नेपाली साहित्यको ज्ञानराशीमा नेपालमा जन्मेका विश्व शान्तिका अग्रदूत सिद्धार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी यस किसिमको उपयोगी ग्रन्थ थपिनु निश्चय पनि प्रशंसनीय योगदान भएको मान्नुपर्छ ।

यस किसिमको ग्रन्थ निर्माणमा अथक परिश्रम गरी सोत्साहपूर्ण कार्य सम्पादन गर्ने भिक्षु श्री अमृतानन्द महास्थविर धन्यवादका पात्र हुन् ।

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

FOREWORD

Success comes in life as a result of a strange combination of various circumstances. It is always a truism that certain projects can have a successful operation and completion only with the cooperation and effort of many people.

As is well-explained in the Buddhist way of life the theory of dependent origination operates in every phenomenon. So is the case with the editing of my publications. Though I am supposed to be the writer of these books, they are in reality the result of the combined effort of many people. This actually is really the case where there is success in the operation of any project.

Even a minute work needs cooperation from many people for its successful completion. External cooperation directly or indirectly become important factors for the successful completion even of a minute project. But because of the person's ego or something else, most people fail to understand this reality.

Though I cannot analyse other people's attitude towards such realities, I, on my part, feel it like this. It may be true however that the person directly involved in the project seems always to be most prominent. In Buddhist terminology it is cause (Hetu) and the contributing factors (Pratyaya).

Firm determination and definite aims are the two basic pillars of any successful project. Next come the contributing factors followed by adequate wisdom and knowledge as required for the successful operation of the project.

Many factors contribute in meeting the aims and objectives of the project in question. As for example a favourable atmosphere, health, food, a healthy thinking process concerning the project, weather and firm attention are the basic needs for the successful operation of the project concerned.

While engaged in work, people get tired both physically and mentally. It is quite natural. Some times lethargy also obstructs speedy operation. If ever engaged in work, one should always be on guard against such obstructions and one should keep oneself always inspired by intensifying one's determination and thinking. Naturally, it would also be appreciated if some well-wisher would inspire us to remove our lethargy.

If there be no well-wishers by our side when we feel lethargy about the utility of the work being undertaken then we should turn to ourselves for inspiration. When some times we make a request to our colleagues to extend their cooperation with a pious wish to also inspire them towards such noble undertakings, they may misunderstand us. Besides such misunderstanding, they may take it as an offense. Unfortunately, people fail to have correct understanding, and are usually gripped by an inferiority complex or jealousy. It is not an easy task to correct a man victimized by an infriority complex. They usually take the wrong view of the right facts.

Some right thinking people had suggested to me to seek cooperation from other people too.

Suggestions as such are quite appreciated. Cooperation should be sought from those who are cooperative, otherwise one may not get success in one's undertaking.

Very often I feel quite lonely. Because when I feel I should consult with some body I fail to get persons equally interested in my project and in addition there are not many monks in Anandakuti Vihara. As mentioned earlier mere existence of a cause (Hetu) is not enough for the successful operation of a project, it also needs the contributing factors.

Let us take this example of the compilation of the biographical notes of Ven'ble Sariputta Mahathera. The first important thing to do is to search for the references about Ven'ble Sariputta scattered in different discourses of the Tripitaka. Next one desides what types of documents and records must be studied: Thirdly there should be the collection of relevant materials including books concerned with Sariputta's life. Thorough reading of the same becomes then the next important step followed by firm determination without which success is impossible. While working one may feel bored and lethargic and well-wishers can then help us out of such

depressed moods. In case well-wishers are not available, one must be conscious of one's own undertaking and get inspired to shake off the boredom and lethargy.

I myself feel delighted and elated in searching for and collecting the Sutras concerned with Sariputta scattered in different parts of the Tripitaka. There are various types of pleasures in this world,—pleasures of food, of enjoyment, of having land and builldings, of name and fame, of having sons and daughters, of having wife etc. But the pleasure I have is of a different type. As Lord Buddha has said, escape from sensual pleasure is more pleasant than one's involvement in it For me, my ability to compile the Sutras quoted in connection with the life of Sariputta is the best pleasure.

As was pointed out in the foreword of the Second Part of Buddhakalina Sravaka Carita, the idea of compiling the Sutras on Sariputta was born in 2031 B. S. i e. (1974 A. D.), but only last August could I complete the manuscripts of all the Sutras concerned. After a gap of several years, the actual re-writing was started only on 17th of Chaitra of 2039 B. S. and it was completed on 25th Baisakh 2040.

Then came the problem of getting it printed. The manager of the Subhas Printing Press had personally come to me and had encouraged me much by expressing that the proofs of 48 pages could be done at once. In that manner the press successfully completed my previous volume on Sariputta. Then I submitted to him my manuscript for the following volume and after some time by 12.9.2040 B. S. 16 pages were printed but I regret very much to say that the press failed to honour its own words and only by 8.10.2040 were 16 pages more printed that too with great difficulty. Then on 4.11.2040, 12.11.2040 and 2.12 2040 some more batches of 16 pages each were printed. Thus only 80 pages could be printed in four months. I felt very awkward and started losing confidence in the credibility of Subhas Printing Press and in their ability to give a favourable response, not least because the quality of printing was also found to be gradually deteriorating. Then, unwillingly, I withdrew my manuscripts from there and requested the Nepal Press to print the remaining portions. The reader can thus easily detect two different types of letters in this volume.

I had a desire to undertake some pious steps after completing the printing to express my greate-

fulness to those who had lent me their invaluable cooperation in this noble undertaking of the publication of all collections of the Sutras concerned with Ven'ble Sariputta along with introductory forewords. However, before the printing of the 'Introduction' to the volume was completed, I thought it better to express my gratitude by arranging a small function in honour of all those who had extended to me whatever cooperation in my work of editing the volumes on Buddha's Time. I am, indeed, very happy to be able to express my gratitude.

The reader is perhaps already aware that Sutras quoted in connection with Sariputta in different parts of the Tripitaka have been collected and published in three volumes.

I have been able to collect altogether 158 Sutras of which fiftyfive are in Part I., fortyeight in Part II, and fiftyfive in Part III. For the infomation of the readers the list of these Sutras is given at the end of the volume.

For preparing the Introduction of Ven'ble Sariputta the following sources have been referred to :

Texts : (1) Apadanapali, (2) Anguttaranikayapali, (3) Udanapali, (4) Cullavaggapali, (5) Theragathapali, (6) Dighanikayapali, (7) Dhammapadapali, (8) Parivarapali, (9) Pacittiyapali, (10) Petavatthupali, (11) Buddhavansapali, (12) Majjhimanikayapali, (13) Mahavaggapali, (14) Vimanavatthupali, (15) Suttanipatapali, (16) Samyuttanikayapali and (17) Jatakapali.

Commentaries : (1) Manorathapurani, (2) Apadanatthakatha, (3) Jatakatthakatha, (4) Theragathatthakatha, (5) Sumangalavilasini, (6) Dhammapadatthakatha, (7) Dhammasangani Atthakatha, (8) Papancasudani, (9) Petavatthu Atthakatha, (10) Buddhavansatthakatha, (11) Vimanavatthu Atthakatha, (12) Visuddhimaggo, (13) Samantapasadika, (14) Suttanipatatthakatha and (15) Saratthapakasini.

My books : (1) Jataka Sangraha, (2) Buddhakalina Paribbajaka, (3) Buddhakalina Mahila, (4) Buddhakalina Sravaka Carita, (5) Buddhakalina Rajaparivara, (6) Buddhakalina Brahmadideva and (7) Buddhakalina Brahmana.

I have prepared an outline of the biographical sketch of Ven'ble Sariputta by collecting the best possible sources from the Tripitaka.

Each portion of it is given a title. There are altogether 24 titles and this kind of arrangement is intended to facilitate studies. Additionally, in order to facilitate research study, sources have been quoted from different places with relevant pages. Research scholars can easily find them in case they need to reproduce the same and it would be appreciated if courtesy were quoted for such a reference.

In my opinion the translation of Pali Literature into Nepali is as necessary as the monasteries and the Buddhist monkhood for the propagation of Buddhism in the Nepal of to-day because without the thorough study of religious scriptures the lives of monks and novices become hollow and useless. So I will continue to on editing such works and inaugurating pious projects as per my ability and capacity for all time to come.

I would like to express my hearty thanks to lecturer Batu Krishna Bhushan for his cooperation in editing the language, to Khadga Bahadur Upasaka for his assistance in carrying proofs, to Bhikkhus Kumara Kashyapa and Maitri for their help in preparing the list of the names and lexical list and to Prof. Asha Ram Sakya for translating the forewords into English.

I also extend my thanks to others who directly or indirectly have lent me their support in this noble undertaking. Let the merit gained be a source of happiness to all of them.

The present volume is the thirty-third publication of Ananda Kuti Vihara Trust and fifth volume of biographical sketcnes of the monks of Buddha's Time. Ven'ble Maitri, the Secretary and other members of the Ananda Kuti Vihara Trust too deserve my hearty thanks for the publication of this volume.

The volumes to be published next will be the second and third part of (Kings of Buddha's Time) which again will be followed by the second and third part of (Brahmadidevas of Buddha's Tim). The manuscript is now ready to be sent to press.

With the publication of Sariputta Paricaya i. e. Introductory sketch of Sariputta, the compilation of the Sutras concerned with Ven'ble Sariputta is now completed.

Long live the law of the Buddha.

Bhikkhu Amritananda

Ananda Kuti Vihara, Swayambhu, 12.4.1984
Kathmandu, Nepal.
Phone : 2-14420

Some References to Sariputta Thera in the Pali Canon

1. Mh. p.[1] 38: Sariputta Moggallana Pabbajja Katha, Mahakkhandhakam R.[2] p. 39

2. Mh. p. 53: Natticatutthakamma Upasampada, Mahakkhandhakam R. p. 55

3. Mh. p. 232: Patiggahitadi Anujananadi, Bhesajjakkhandhakam R. p. 214

4. Mh. p. 305: Atireka Civarakatha, Civarakkhandhakam R. p. 289

5. Mh. p. 323: Suggahitaduggahitadikatha, Civarakkhandhakam R. p. 308

---

1. References given here are to the pages of the Pali Text, Nagari Edition of Nalanda, India.
2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Editions, London.

6. Mh. p. 384: Attharasavatthukatha,
Kosambakakkhandhakam R. p. 356

7. Mh. p. 384: Attharasavatthukatha,
Kosambakakkhandhakam R. p. 355

8. Mh. p. 387: Attharasavatthukatha,
Kosambakakkhandhakam R. p. 356

9. Cu. p. 24: Kammakkhandhakam R. p. 12

10. Cu. p. 32: Patisaraniyakammam,
Kammakkhandhakam R. p. 15

11. Cu. p. 230: Tiracchinavijja-Lasunakhada-
nadi, Khuddakavatthukkhan-
dhakam R. p. 140

12. Cu. p. 254: Aggasanadi Anujanana,
Senasanakkhandhakam R. p. 160

13. Cu. p. 267: Avebhandiyavatthu,
Senasanakkhandhakam R. p. 171

14. Cu. p. 288: Pakasaniyakammam,
Sanghabhedakkhandhakam R. p. 188

15 Cu. p. 300: Sanghabhedakatha,
Sanghabhedakkhandhakam R p. 199

16. Cu. p. 316: Anumodanavattakatha,
Vattakkhandhakam R. p. 212

17. P. p. 10: Etadatthaya Sikkhapada
Pannatti, Pannattinidana-
katha R. p. 7

18. P. p. 346: Anandena Sariputtassa Nikkhittavatthu, Nissaggiya-kandam R. p. 243

19. Pa. p. 96: Unatimsatima Pacittiyam, Pacittiyakandam R. p. 66

20. Pa. p. 111: Avasathasampatta Sariputta-vatthu, Pacittiyakkhan-dhakam R. p. 70

21. D. III. p. 77: Sampasadaniyasuttam R. I. p. 99

22. D. III. p. 166: Sangitisuttam R. I. p. 207

23. D. III. p. 210: Dasuttarasuttam R. I. p. 172

24. M. I. p. 18: Dhammadayadasuttam R. I. p. 12

25. M. I. p. 33: Ananganasuttam R. I. p. 24

26. M. I. p. 62: Sammaditthisuttam R. I. p. 46

27. M. I. p. 96: Mahasihanadasuttam R. I. p. 68

28. M. I. p. 192: Rathavinitasuttam R. I p. 145

29. M. I. p. 235: Mahahatthipadopama-suttam R. I. 184

30. M. I. p. 263: Mahagosingasuttam R. I. 212

31. M. I. p. 360: Mahavedallasuttam R. I. p. 292

32. M. II. p. 156: Goliyanisuttam R. I. p. 469

33. M. II. p. 193: Dighanakhasuttam R. I. 497

34. M. II. p. 449: Dhananjaniyasuttam R. I p. 184

35. M. III. p. 109: Sevitabbasevitabbasuttam R. III. p. 45

36. M. III. p. 333: Saccavibhangasuttam R. III. p. 248

37. M. III. p. 345: Anathapindikovadasuttam
R. III. p. 258

38. M. III. p. 352: Channovadasuttam R III. p. 263

39. M. III. p. 398: Pindapataparisuddhisuttam
R. III. p. 393

40. S. I. p. 189: Sariputtasuttam,
Vangisasamyuttam R. I. 189

41. S. I. p. 190: Pavaranasuttam,
Vangisasamyuttam R. I. p. 190

42. S. II. p. 29: Annatitthiyasuttam,
Nidanasamyuttam R. II. p. 32

43. S. II. p. 33: Bhumijasuttam,
Nidanasamyuttam R. II. p. 37

44. S. II. p. 41: Bhutasuttam,
Nidanasamyuttam R. II. p. 47

45. S. II. p. 43: Kalarasuttam,
Nidanasamyuttam R. II. p. 50

46. S. II. p. 96: Nalakalapisuttam
Nidanasamyuttam R. II. p. 112

47. S. II. p. 132: Cankamasuttam,
Dhatusamyuttam R. II. p. 155

48 S. II. p. 164: Anottappiyasuttam,
Kassapasamyuttam R II p. 195

49. S. II. p. 228: Ghatasuttam,
Bhikkhusamyuttam R. II. p. 275

50. S. II. p. 241: Nakulapitusuttam,
Khandhasamyuttam R. III. p. 1

51. S. II. p. 245: Devadahasuttam,
Khandhasamyuttam R. III. p. 5

52. S. II p. 228: Upatissasuttam,
Bhikkhusamyuttam R. II. p. 274

53. S. II. p. 331: Yamakasuttam,
Khandhasamyuttam R. III. p. 109

54. S. II. p. 380: Silavantasuttam,
Khandhasamyuttam R III p 167

55. S. II. p. 385: Dutiya Samudayadhammasuttam,
Khandhasamyuttam R III. p. 172

56 S. II. p. 386: Tatiya Samudayadhammasuttam,
Khandhasamyuttam R. III. p. 173

57. S. II. p. 386: Assadasuttam,
Khandhasamyuttam R. III. p. 173

58. S II p. 387. Dutiya Assadasuttam,
Khandhasamyuttam R. III p. 174

59. S. II. p. 387: Dutiya Samudayasuttam,
Khandhasamyuttam R. III. p. 174

60. S II. p. 387: Samudayasuttam,
Khandhasamyuttam R. III p. 174

61. S. II. p. 450: Avitakkasuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 236

62. S. II. p. 450: Vivekajasuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 235

63. S. II. p. 451; Upekkhasuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 237

64. S. II. p. 451: Pitisuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 234

65. S. II. p. 452: Akincannyayatanasuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 237

66. S. II. p. 452: Akasanancayatanasuttam,
Sariputtasamyuttam R III. p. 237

67. S. II. p. 452: Vinnanancayatanasuttam,
Sariputtasamyuttam R III. p. 237

68. S. II. p. 452: Nevasannanasannayatanasuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 238

69. S. II. p. 453: Nirodhasamapattisuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 238

70 S II. p 457: Sucimukhasuttam,
Sariputtasamyuttam R. III. p. 238

71. S. III p. 95: Sariputtasaddhiviharikasuttam,
Salayatanasamyuttam R IV. p. 103

72 S III. p. 147: Kotthikasuttam,
Salayatanasamyuttam R IV. p 162

73. S. III. p. 233: Samadandasuttam,
Samadandasamyuttam R. IV. p. 261

74. S. III. p. 232: Dukkarapanhyasuttam,
Jambukhadakasamyuttam
R. IV. p. 260

75. S. III. p. 330: Pathama Sariputtakotthikasuttam,
Abyakatasamyuttam R. IV. p. 384

76. S. III. p. 331: Dutiya Sariputtakotthikasuttam,
Abyakatasamyuttam R. IV. p. 386

77. S III. p. 332: Tatiya Sariputtakotthikasuttam,
Abyakatasamyuttam R. IV. p. 387

78. S. IV. p. 5: Sariputtasuttam,
Bhaggasamyuttam R. V. p. 3

79. S. IV. p. 67: Vatthusuttam,
Bojjhangasamyuttam R. V. p. 10

80 S. IV. p. 71: Upavanasuttam,
Bojjhangasamyuttam R. V. p. 76

81. S. IV. p. 135: Mahapurisasuttam,
Satipatthanasamyuttam R. V. p. 158

82. S IV. p. 136: Nalandasuttam,
Satipatthanasamyuttam R. V. p 159

83. S IV. p. 138: Cundasuttam,
Satipatthanasamyuttam R. V. p. 161

84. S. IV. p. 140: Ukkacelasuttam,
Satipatthanasamyuttam R. V. p. 163

85.	S IV.	p. 191:	Pubbakotthakasuttam, Indriyasamyuttam	R. V. p. 220
86.	S. IV.	p. 195:	Apanasuttam, Indriyasamyuttam	R. V. p. 225
87.	S. IV.	p. 202:	Sukarakhatasuttam, Indriyasamyuttam	R. V. p. 233
88.	S IV.	p. 294:	Pathamasariputtasuttam, Sotapattisamyuttam	R. V. p. 346
89.	S. IV.	p. 295:	Dutiya Sariputtasuttam, Sotapattisamyuttam	R. V. p. 347
90.	S. IV.	p. 324:	Pathama Anathapindikasuttam, Sotapattisamyuttam	R. V. p. 380
91.	A–1.	p. 23:	Etadaggasuttam, Etadaggavaggo	R. I. p. 23
92.	A–2.	p. 23:	Ekapuggalavaggo	R. I. p. 23
93.	A–1.	p. 81:	Ayacanavaggo	R. I. p 88
94.	A–2.	p. 60:	Samacittavaggo	R. I. p. 63
95.	A–3.	p. 109:	Samiddhasuttam, Puggalavaggo	R. I. p. 118
96.	A–3.	p. 123:	Sariputtasuttam, Devadutavaggo	R. I. p. 133
97.	A–3.	p. 262:	Dutiya Aniruddhasuttam, Kusinaravaggo	R. I. p. 281
98.	A–4.	p. 86:	Vanijjasuttam, Apannakavaggo	R. II. p. 81

99. A-4. p. 151: Parihanasuttam,
Indriyavaggo R. II. p. 141

100. A-4. p. 163: Mahamoggallanasuttam,
Patipadavaggo R. II. p. 154

101. A-4. p. 164: Sariputtasuttam,
Patipadavaggo R. II. p. 155

102. A-4. p. 167: Cetanasuttam,
Sancetaniyavaggo R. II. p. 157

103. A-4. p. 170: Vibhattisuttam,
Sancetaniyavaggo R. II. p 160

104. A-4. p. 171: Mahakotthikasuttam,
Sancetaniyavaggo R. II. p. 161

105. A-4 p. 173: Upavanasuttam,
Sancetaniyavaggo R. II. p. 163

106. A-4. p. 178: Nibbanasuttam,
Sancetaniyavaggo R. II. p. 167

107. A-5. p. 402: Dutiya Cakkanuvattanisuttam,
Rajavaggo R. III. p. 148

108. A-5. p. 435: Dutiya Aghatapativinayasuttam,
Aghatavaggo R. III p. 186

109. A-5. p. 438: Sakacchasuttam,
Aghatavaggo R. III. p 190

110. A-5. p. 439: Pannapucchasuttam,
Aghatavaggo R. III p. 199

111. A–5. p. 439: Sajivasuttam,
Aghatavaggo R. III. p. 191

112. A–5. p. 440: Nirodhasuttam,
Aghatavaggo R. III. p. 192

113 A–5. p. 443: Codanasuttam,
Aghatavaggo R. III. p. 196

114. A–5. p. 446: Silasuttam,
Aghatavaggo R. III. p. 200

115. A–5. p. 447: Khippanisantisuttam,
Aghatavaggo R. III. p. 201

116. A–6. p. 15: Bhaddakasuttam,
Saraniyavaggo R. III. p. 292

117. A–6. p. 20: Soppasuttam,
Saraniyavaggo R. III. p. 298

118. A–6. p. 55: Darukkhandhasuttam,
Devatavaggo R. III. p. 340

119. A–6. p. 127: Devatasuttam,
Devatavaggo R. III. p. 423

120. A–7. p. 179. Pathama Niddasasuttam,
Devatavaggo R. IV. p. 34

121. A–7. p. 179: Dutiya Vasasuttam,
Devatavaggo R. IV. p. 34

122. A–7. p. 197: Danamahapphalasuttam,
Mahayannavaggo R. IV. p. 58

123. A–7. p. 245: Sakkaccasuttam,
Mahavaggo R. IV. p. 120

124. A–8. p. 178: Dutiya Patisambhidasuttam,
Devatavaggo R. IV. p. 33

125. A–8. p. 305: Duteyyasuttam,
Mahavaggo R. IV. p. 196

126. A–8. p. 326: Dutiya Balasuttam,
Gahapativaggo R. IV. p. 223

127. A–8. p. 411: Icchasuttam,
Yamakavaggo R. IV. p. 325

128 A–8. p. 413: Alamsuttam,
Yamakavaggo R. IV. p. 328

129 A–9. p. 14: Sevanasuttam,
Sambodhivaggo R. IV. p. 365

130 A–9. p. 20: Sihanadasuttam,
Sihanadavaggo R. IV. p. 373

131. A–9. p. 24: Saupadisuttam,
Sihanadavaggo R. IV. p. 378

132. A–9. p 27: Kotthikasuttam,
Sihanadavaggo R. IV. p. 382

133 A–9. p. 30: Samiddhisuttam,
Sihanadavaggo R. IV. p. 385

134. A–9. p. 43: Silayupamasuttam,
Sattavasavaggo R. IV. p. 402

135. A-9. p. 54: Nibbanasukhasuttam,
Mahavaggo R. IV. p. 415

136 A-10. p. 102: Dutiya Upanisasuttam,
Anisansavaggo R. V. p. 5

137. A-10 p. 105: Sariputtasuttam,
Anisansavaggo R. V, p. 8

138. A-10. p. 174: Sariputtasuttam,
Sacittavaggo R. V. p. 94

139. A-10. p. 180: Parihanasuttam,
Sacittavaggo R. V. p. 102

140. A-10. p. 195: Pathama Sukhasuttam,
Yamakavaggo R. V, p. 120

141. A-10. p. 196: Dutiya Sukhasuttam,
Yamakavaggo R. V, p, 121

142. A-10. p. 197: Pathama Nalakapanasuttam,
Yamakavaggo R. V. p. 122

143 A-10. p. 199: Dutiya Nalakapanasuttam,
Yamakavaggo R. V. p. 125

144. A-10. p. 239: Khinasavabalasuttam,
Theravaggo R. V. p. 174

145. A-11. p. 361: Dutiya Upanisasuttam,
Nissayavaggo R. V. p. 315

146. A-11. p. 395: Tatiya Samadhisuttam,
Anussativaggo R. V. p. 356

147. A–11. p. 396: Catuttha Samadhisuttam,
Anussativaggo R. V. p. 357

148. U. p. 66: Brahmanasuttam,
Bodhivaggo R. p. 3

149. U. p. 93: Sariputtasuttam,
Nandanavaggo R. p 27

150. U. p. 108: Yakkhapaharasuttam,
Meghiyavaggo R. p. 39

151. U. p. 112: Sariputtasuttam,
Meghiyavaggo R. p. 43

152. U. p. 116: Sariputta Upasamasuttam,
Meghiyavaggo R. p. 46

153. U. p. 154: Pathama Lakuntaka Bhaddiya-suttam, Culavaggo R. p. 74

154. U. p. 154: Dutiya Lakuntaka Bhaddiya-suttam, Culavaggo R. p. 74

155. Sn. p. 314: Navasuttam, Culavaggo R. p. 56

156. Sn. p. 415: Sariputtasuttam,
Atthakavaggo R p. 176

157. Thag. p. 89: Sariputtattheragatha,
Tinsanipata R. p. 89

158 Ap. I. p. 18: Sariputtatthera Apadanam.
Buddhavaggo R. p. 15

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

जीवनमा कुनै काम सफल पार्न अनेकौं संयोगको आवश्यकता पर्छ । कुनै काम कुनै एउटाको प्रयासले मात्र सफल हुन्छ भन्ने कुरा साँच्चै सत्य होइन ।

जस्तै बुद्धधर्ममा कुनै वस्तुको प्रादुर्भाव हुनको लागि हेतुप्रत्ययको आवश्यकता पर्छ भन्ने सिद्धान्त छ त्यस्तै गरी मेरा यी पुस्तकहरू सम्पादन गर्दा पनि रहेको छ। यो सत्य हो। व्यवहारमा चाहिं "मैले गरेको हुँ" भनी भन्नपरे तापनि वास्तवमा अनेकौंको सहयोग पाएर वा सहयोग जुटेपछि मात्र कुनै काम सफल हुन्छ ।

स्यानोभन्दा स्यानो काम पनि एक्लैले मात्र सफल पार्न कठिन छ । प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले कुनैन कुनैको सहयोग वाञ्छनीय हुन्छ । तर यो कुरा चाहिं धेरै मानिसहरूले देख्न सक्दैनन् वा अहम्भावको कारणले सम्झन सक्दैनन् । अरूलाई जे जसो लागे तापनि मलाई चाहिं

यस्तो लाग्छ । हुनसक्छ उपरोक्त कारणहरूमध्येमा काम गर्ने व्यक्ति प्रमुख हुनसक्छ । बुद्धधर्मको भाषामा यसलाई 'हेतु' र 'प्रत्यय" भनिन्छ ।

कुनै काम सम्पन्न गर्नको लागि सर्वप्रथम लक्ष र दृढ अधिष्ठान हुनु अति आवश्यक हुन्छ । त्यसपछि सो लक्ष र अधिष्ठानलाई ढेवादिने खालका कारणहरू र लक्ष सम्बन्धी यथार्थ ज्ञान आवश्यक पर्छ ।

लक्ष र अधिष्ठान बलियो पार्न अनेक कारणहरू आवश्यक हुन्छन् । जस्तै अनुकूल वातावरण, स्वास्थ्य, आहार-पान, गर्न लागेको काम सम्बन्धी पवित्र विचार, ऋतु, तल्लीनता तथा चिन्तन आदि ।

काम गर्दा गर्दा कहिलेकाहिं मानिस मानसिकरूपले वा शारीरिकरूपले थाक्छ । यो स्वाभाविक हो । कहिलेकाहिं अल्छी पनि लाग्न सक्छ । यस्तो अवस्थामा आफ्नो लक्ष, अधिष्ठान, चिन्तनलाई सक्रीय पारी पुनः आफैंले आफूलाई प्रोत्साहित पार्नुपर्छ । यदि साथमा कुनै हितैषी वा कल्याणमित्र छ भने उसले समय समयमा उत्साहित पार्नुपर्छ । यदि त्यस्तो उत्साह दिने कुनै पुरुष छैन भने आफूले गर्न लागेको कामको उपादेयता माथि ध्यानदिई चिन्तन गरी उत्साहित हुनुपर्छ ।

आफूले जस्तै आफ्ना अरू साथी, मित्र, सब्रह्मचारी तथा हितैषीहरूले पनि काम गर्न सकून् भन्ने स्वच्छ तथा पवित्र हितैषी भावनाले कुरा औंल्याउँदा कहिलेकाहिं सुन्नेहरू अन्यथा ठान्न सक्छ । यति मात्र होइन अझ कुरा सुन्नेले "होच्याएर कुरा सुनाउन पर्दैन"

भन्ने जस्तो पनि ठान्न सक्छन् । सुल्टोको सट्टा उल्टो बुझ्नेहरू नै धेरै हुन्छन् । त्यस्ता व्यक्तिको मनमा यात हीनताभाव (Inferiority Complex) हुन्छ यात ईर्ष्या हुन्छ । हीनताभाव हुनेलाई त्यसबाट मुक्त गराउन सारै गाह्रो पर्छ । भन्नेले सोजो भनेता पनि त्यस्ता व्यक्तिले बाङगै सम्झन्छन् ।

एक दुइजना बुझ्नसक्नेले मलाई कहिलेकाहिं भन्थे कि यस कार्यको लागि अरूलाई पनि सम्मिलित गराई सहायता लिनुभए बढिया हुनेछ । कुरा राम्रो हो । सहायता भनेको उसँग लिनु असल हुन्छ जो सहायता दिन तयार हुन्छ । अन्यथा त्यो काम सन्तोषजनक हुन सक्दैन ।

कहिले कहिले त म एक्लोपन पनि अनुभव गर्छु । किनभने कुनै कारण सोध्नपर्दा वा छलफल गर्नपर्दा समानस्तरबाट दिलचस्पी देखाउने पुरुष अहिलेसम्म मैले पाउन सकेको छैन । किनभने आनन्दकुटी विहारमा धेरै भिक्षुहरू छैनन् ।

माथि उल्लेख गरिसकें कि कुनै सफलताको लागि 'हेतु' मात्र भएर पुग्दैन 'प्रत्यय' पनि चाहिन्छ नै ।

भनौंकि प्रस्तुत सारिपुत्र चरितकै सम्बन्धमा । सर्वप्रथम त पालि त्रिपिटकमा यत्रतत्र छरिएका कारणहरू खोज गरी एकत्रित पारूँ भन्ने विचार हुनुपर्‍यो । त्यसपछि के के पुस्तकहरू हेर्नें भन्ने ज्ञान हुनुपर्‍यो । अनि पुस्तक सामग्रीहरू हुनुपर्‍यो । त्यसपछि पढ्नुपर्‍यो ।

यसको लागि परिश्रम गर्नुपर्‍यो। परिश्रमविना कुनै काम सिद्ध गर्न सकिन्न। परिश्रम गर्दा कहिले कहिले मानसिक वा शारीरिक थकावट वा अल्छीपन पनि आउनसक्छ। त्यस्तो अवस्थामा कुनै उत्साह हुने मित्रहरू उपकारी हुनसक्छन्। त्यस्तो नपाएमा स्मृति राखी आफैंले आफूलाई उत्साहित पार्न सक्नुपर्छ।

सारिपुत्र महास्थविरको सम्बन्धमा आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म त्रिपिटकका सूत्रहरू संग्रह गर्न सकेकोमा मलाई ठूलो आनन्द र प्रीति लागेको छ। दुनियामा धेरै प्रकारका आनन्दहरू छन्। जस्तै खानपानको आनन्द, मोजमजाको आनन्द, घर-खेतको आनन्द, यशकीर्तिको आनन्द, धनसम्पत्तिको आनन्द, पारिवारिक आनन्द र स्त्री-पुत्रको आनन्द आदि आदि। मलाई लागेको प्रीति र आनन्द चाहिं अर्कै किसिमको हो। जस्तै भगवान् बुद्धले पञ्चकामविषयिक आनन्दभन्दा त्यसबाट दूर हुने आनन्द श्रेष्ठतर हुन्छ भनी भन्नुभएको छ। त्यस्तै गरी सारिपुत्र संग्रह सम्पन्न गर्न सकेकोमा मलाई ठूलो आनन्द लागेको छ।

बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग–२ को प्राक्कथनमा उल्लेख गरे झैं यसको सुरुवात बि. सं. २०३१ सालमै भएको थियो। परन्तु कतिपय वर्ष पछि यस वर्षको गत भाद्र महीनामा मात्र सम्पूर्ण सूत्रहरूको पाण्डुलिपि तयार पार्न सकें। त्यसपछि मात्र परिचय लेखन थालेको थिएँ। २०३९ चैत्र १७ गते लेख्ने काम शुरु गरी २०४० वैशाख २५ गते परिचयको पाण्डुलिपि तयार भयो।

अब आयो छाप्ने कुरा। पाटनका सुभाष प्रेसका मालिक आई

आफ्नो प्रेसको बयान सुनाएका मात्र होइनन् एकै पटक दुइ चार फर्माको प्रूफ समेत दिनसक्ने कुरा सुनाएका थिए। यो सुनेर मलाई ज्यादै खुशी लाग्यो र छपाउनको निमित्त पाण्डुलिपि प्रेसलाई दिएँ। पहिलो पुस्तक राम्रैसँग छापे। तर दोश्रो पुस्तक चाहिं केही समयपछि १२।९।२०४० मा एक फर्मा छापियो। तर अफसोच त्यसपछि प्रेसबाट केही काम भएन र फोनबाट ताकिता गर्दा गर्दा ८।१०।२०४० मा अर्को एक फर्मा बल्ल तल्ल छापियो। त्यसपछि फेरि ४।११।२०४० मा, १२।११।२०४० मा र २।१२।२०४० मा अरू फर्माहरू छापिए। यसरी चार महीनाभित्र केवल पाँच फर्मा अर्थात् ८० पृष्ट मात्र छापिएपछि मलाई सारै अप्ठेरो लाग्यो। अनुमान गर्न थालें कि त्यस प्रेसबाट पहिलेको जस्तो सन्तोष ढंगले काम हुने छैन र पहिले जस्तो छपाइको काम पनि त्यति सारो सफा सुग्घर तथा शुद्ध देखिन। अनि विवश भई त्यहाँ दिइराखेको पाण्डुलिपि फिर्ता ल्याई ३।१२।२०४० मा नेपाल प्रेस, काठमाडौंलाई दिएँ। त्यसैले पाठकहरूले यसमा दुइथरीका अक्षरहरू देख्नु हुनेछ।

सारिपुत्र स्थविर सम्बन्धी परिचय सहित सम्पूर्ण संग्रह निस्केपछि यस उपलक्षमा कृतज्ञता ज्ञापनको रूपमा केही दानमय पुण्यकार्य गर्ने मेरो ठूलो आशा थियो। तर जब उक्त प्रेसबाट भने बमोजिम प्रस्तुत परिचय छापिन नसक्ने स्थिति देखें तब मैले आफ्नो दानमय पुण्यकार्यलाई धेरै पर नसारी बुद्धकालीन ग्रन्थ सम्पादन कार्यमा सहयोग दिनेहरूको सम्मानमा एउटा स्यानो पुण्यकार्य सम्पन्न गरें। यसमा मलाई ठूलो प्रीति र आनन्द लागेको छ।

यो कुरा पाठक महानुभावहरूले थाहा पाएकै हुनुपर्छ कि सारिपुत्र स्थविर सम्बन्धी त्रिपिटक पालिमा यत्रतत्र छरिएका सबै सूत्रहरू एकत्रित पारी तीन भागमा प्रकाशित भइसकेको कुरा ।

पहिलो भागमा पचपन्न, दोस्रो भागमा अठचालीस र तेस्रो भागमा पचपन्न गरी जम्मा एकशय अन्ठाउन्न (१५८) वटा सूत्रहरू संकलन गर्न सकेको छु । पाठकहरूको जानकारीको लागि ती एकशय अन्ठाउन्न सूत्रहरूको तालिका यस प्राक्कथनको अन्त्यमा उल्लेख गरेको छु ।

प्रस्तुत "सारिपुत्र परिचय" तयार पार्नको निमित्त निम्न मूलपालि र अर्थकथाहरू प्रयोगमा ल्याएको छु—

(१) अपदानपालि, (२) अङ्गुत्तरनिकायपालि, (३) उदानपालि, (४) चुल्लवग्गपालि, (५) थेरगाथापालि, (६) दीघनिकायपालि, (७) धम्मपदपालि, (८) परिवारपालि, (९) पाचित्तियपालि, (१०) पेतवत्थुपालि, (११) बुद्धवंसपालि, (१२) मज्झिमनिकायपालि, (१३) महावग्गपालि, (१४) विमानवत्थुपालि, (१५) सुत्तनिपातपालि, (१६) संयुत्तनिकायपालि र (१७) जातकपालि ।

अर्थकथाहरूमा—(१) मनोरथपूरणी अर्थात् अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा, (२) अपदानट्ठकथा, (३) जातकट्ठकथा, (४) थेरगाथट्ठकथा, (५) सुमङ्गलविलासिनी अर्थात् दीघनिकायट्ठ-

कथा, (६) धम्मपदट्ठकथा, (७) धम्मसंगणिअट्ठकथा, (८) पपञ्चसूदनी अर्थात् मज्झिमनिकायट्ठकथा, (९) पेतवत्थुअट्ठकथा, (१०) बुद्धवंसट्ठकथा, (११) विमानवत्थु अट्ठकथा, (१२) विसुद्धिमग्गो, (१३) समन्तपासादिका अर्थात विनयट्ठकथा, (१४) सुत्तनिपातट्ठकथा र (१५) सारत्थपकासिनी अर्थात् संयुत्तनिकायट्ठकथा।

अनि मेरा आफ्ना पुस्तकहरूमध्ये—(१) जातकसंग्रह, (२) बुद्धकालीन परिव्राजकहरू, (३) बुद्धकालीन महिलाहरू, (४) बुद्ध-कालीन श्रावक चरित, (५) बुद्धकालीन राजपरिवार, (६) बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव र (७) बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू।

आफूले सकेसम्मका कारणहरू खोजगरी प्रस्तुत परिचयमा मैले जन्मदेखि मरणसम्मका घटनाहरूलाई समावेश गरी क्रमबद्ध तरिकाले सारिपुत्र स्थविरको जीवनीको एक रूपरेखा तयार पारिदिएको छु।

प्रत्येक विषयको बारेमा शीर्षक राखिदिएको छु। जम्मा चौबीसवटा (२४) शीर्षकहरूले छुटचाइएका छन्। यसो गर्नाले पढ्न सजिलो हुनेछ। फेरि अन्वेषण गर्ने विदचार्थीहरूको सुविधाको लागि प्रत्येक कुराको सम्बन्धमा कहाँ कुन पुस्तकको कति पृष्टमा उल्लेख भएको छ भन्ने कुरा पनि खोलिदिएको छु। यसबाट आवश्यक हुनेले कुनै पनि कुरा कसैले उद्धृत गरी प्रयोगमा ल्याउन सक्नेछन्। उद्धृत गर्नेले पुस्तकको नाम उल्लेख गर्नु कर्तव्य-धर्म हुने छ।

मेरो विचारमा वर्तमान नेपाल बुद्धशासनको निमित्त जति विहार, भिक्षु र श्रामणेरहरूको आवश्यक छन् उत्तिनै पालिसाहित्यका कुरा नेपालीमा हुनु अति आवश्यक ठान्दछु। किनभने धर्मसाहित्यको अध्ययन अध्यापन र ज्ञान विना विहार, भिक्षु तथा श्रामणेरहरूको जीवन खोक्रो र नाङ्गो हुनेछन्। अतः यस कार्यको निमित्त आफूले सक्दो योगदान दिने उद्देश्य अनुसार आफ्नो बुद्धिले भ्याएसम्म यो सम्पादन कार्य गरिनै रहने छु। यस्तो महत्वपूर्ण कार्यमा वर्षौंदेखि भाषा संशोधन गरी मद्दत गर्दै आउनु भएका प्रा. श्री वटुकृष्ण 'भूषण' लाई, श्री खड्गवहादुर उपासकलाई, नामावली र शव्दावलीको प्रारम्भिक लेखाइको काम गरिदिनु भएका भिक्षु मैत्री र भिक्षु कुमार काश्यप स्थविरहरू तथा प्राक्कथनलाई अंग्रेजीमा रूपान्तर गरिदिनु भएका प्रा. श्री आशाराम शाक्य सहित सहयोग दिने सबैलाई हार्दिक कृतज्ञता-पूर्वक धन्यवाद दिई पुण्यानुमोदन गरेको छु।

प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको ३३ सौं प्रकाशन हो र बुद्धकालीन श्रावक चरितको पाँचौं भाग हो। पुस्तक प्रकाशन गरिदिनु भएकोमा गुठीका सदस्य-सचिव भिक्षु मैत्री सहित तमाम गुठीका सदस्यहरूलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गरेको छु।

यसपछि बुद्धकालीन राजपरिवारको दोश्रो र तेश्रो भाग तथा त्यसपछि बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेवको दोश्रो र तेश्रो भाग प्रकाशित हुनेछ। जसको पाण्डुलिपि तयार छ।

प्रस्तुत "सारिपुत्र परिचय" का साथ सारिपुत्र स्थविर सम्बन्धी संग्रहको काम यहीं पूरा भएको छ ।

"चिरं तिट्ठतु सद्धम्मो"

— भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

चैत्र ३०, २०४०

फोन नं. २–१४४२०

त्रिपिटकपालिमा सारिपुत्र स्थविर सम्बन्धी सूत्रहरू—

१. महा. व. पा. पृ. ३८: सारिपुत्तमोग्गल्लान पब्बज्जाकथा,
महावग्गक्खन्धकं ।

२. महा. व. पा. पृ. ५३: ञत्तिचतुत्थकम्म उपसम्पदा,
महावक्खन्धकं ।

३. महा. व. पा. पृ. २३२: पटिग्गहितादि अनुजाननादि,
भेसज्जक्खन्धकं ।

४. महा. व. पा. पृ. ३०५: अतिरेक चीवरकथा, चीवरक्खन्धकं ।

५. महा. व. पा. पृ. ३२३: सुग्गहितदुग्गहितादिकथा,
चीवरक्खन्धकं ।

६. महा. व. पा. पृ. ३८४: अट्ठारसवत्थुकथा, कोसम्बकक्खन्धकं ।

७. महा. व. पा. पृ. ३८४: अट्ठारसवत्थुकथा, कोसम्बकक्खन्धकं ।

८. महा. व. पा. पृ. ३८७: अट्ठारसवत्थुकथा, कोसम्बकक्खन्धकं ।

९. चुल्ल. व. पा. पृ. २४: कम्मक्खन्धकं ।

१०. चुल्ल. व. पा. पृ. ३२: पटिसारणीयकम्मं, कम्मक्खन्धकं ।

११. चुल्ल. व. पा. पृ. २३०: तिरच्छिनविज्जा-लसुणखादनादि,
खुद्दकवत्थुक्खन्धकं ।

१२. चुल्ल. व. पा. पृ. २५४: अग्गासनादि अनुजानना,
सेनासनक्खन्धकं ।

१३. चुल्ल. व. पा. पृ. २६७: अवेभङ्गियवत्थु, सेनासनक्खन्धकं ।

१४. चुल्ल. व. पा. पृ. २८८: पकासनीयकम्मं, सङ्घभेदक्खन्धकं ।

१५. चुल्ल. व. पा. पृ. ३००: सङ्घभेदकथा, सङ्घभेदक्खन्धकं ।

१६. चुल्ल. व. पा. पृ. ३१६: अनुमोदनवत्तकथा, वत्तक्खन्धकं ।

१७. पारा. पा. पृ. १०: एतदत्थायसिक्खापदपञ्ञत्ति,
पञ्ञत्तिनिदानकथा ।

१८. पारा. पा. पृ. ३४६: आनन्देन सारिपुत्तस्स निक्खित्तवत्थु,
निस्सग्गियकण्डं ।

१९. पाचि. पा. पृ. ९६: ऊनवीसतिवस्सपाचित्तियं,
पाचित्तियकण्डं ।

२०. पाचि पा. पृ. १११: आवासथसम्पत्त सारिपुत्तवत्थु,
पाचित्तियक्खन्धकं ।

२१. दी. नि. III. पृ. ७७: सम्पसादनीयसुत्तं ।

२२. दी. नि. III. पृ. १६६: सङ्गीतिसुत्तं ।

२३. दी. नि. III. पृ. २१०: दसुत्तरसुत्तं ।

२४. म. नि. I. पृ. १८: धम्मदायादसुत्तं ।

२५. म. नि. I. पृ. ३३: अनङ्गणसुत्तं ।

२६. म. नि. I. पृ. ६२: सम्मादिट्ठिसुत्तं ।

२७. म. नि. I. पृ. ९६: महासीहनादसुत्तं ।

२८. म. नि. I. पृ. १९२: रथविनीतसुत्तं ।

२९. म. नि. I. पृ. २३५: महाहत्थिपदोपमसुत्तं ।

३०. म. नि. I. पृ. २६३: महागोसिङ्गसुत्तं ।

३१. म. नि. I. पृ. ३६०: महावेदल्लसुत्तं ।

३२. म. नि. II. पृ. १५६: गोलियानिसुत्तं ।

३३. म. नि. II. पृ. १९३: दीघनखसुत्तं ।

३४. म. नि. II. पृ. ४४९: धनञ्जानिसुत्तं ।

३५. म. नि. III. पृ. १०६: सेवितब्बासेवितब्बसुत्तं ।

३६. म. नि. III. पृ. ३३३: सच्चविभङ्गसुत्तं ।

३७. म. नि. III. पृ. ३४५: अनाथपिण्डिकोवादसुत्तं ।

३८. म. नि. III. पृ. ३५२: छन्नोवादसुत्तं ।

३९. म. नि. III. पृ. ३६८: पिण्डपातपरिसुद्धिसुत्तं ।

४०. सं. नि. I. पृ. १८९: सारिपुत्तसुत्तं, वङ्गीससंयुत्तं ।

४१. सं. नि. I. पृ. १९०: पवारणासुत्तं, वङ्गीससंयुत्तं ।

४२. सं. नि. II. पृ. २९: अञ्ञतित्थियसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।

४३. सं. नि. II. पृ. ३३: भूमिजसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।

४४. सं. नि. II. पृ. ४१: भूतसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।

४५. सं. नि. II. पृ. ४३: कलारसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।

४६. सं. नि. II. पृ. ९६: नलकलापियसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।

४७. सं. नि. II. पृ. १३२: चङ्कमसुत्तं, धातुसंयुत्तं ।

४८. सं. नि. II. पृ. १६४: अनोत्तप्पीयसुत्तं, कस्सपसंयुत्तं ।

४९. सं. नि. II. पृ. २२८: घटसुत्तं, भिक्खुसंयुत्तं ।

५०. सं. नि. II. पृ. २४१: नकुलपितुसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५१. सं. नि. II. पृ. २४५: देवदहसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५२. सं. नि. II. पृ. २२८: उपतिस्ससुत्तं, भिक्खुसंयुत्तं ।

५३. सं. नि. II. पृ. ३३१: यमकसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५४. सं. नि. II. पृ. ३८०: सीलवन्तसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५५. सं. नि. II. पृ. ३८५: दुतिय समुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५६. सं. नि. II. पृ. ३८६: ततिय समुदयधम्मसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५७. सं. नि. II. पृ. ३८६: अस्सादसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५८. सं. नि. II. पृ. ३८७: दुतिय अस्सादसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

५९. सं. नि. II. पृ. ३८७: दुतिय समुदयसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

६०. सं. नि. II. पृ. ३८७: समुदयसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

६१. सं. नि. II. पृ. ४५०: अवितक्कसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६२. सं. नि. II. पृ. ४५०: विवेकजसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६३. सं. नि. II. पृ. ४५१: उपेक्खासुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६४. सं. नि. II. पृ. ४५१: पीतिसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६५. सं. नि. II. पृ. ४५२: आकिञ्चञ्ञायतनसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६६. सं. नि. II. पृ. ४५२: आकासानञ्चायतनसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६७. सं. नि. II. पृ. ४५२: विञ्ञाणञ्चायतनसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६८. सं. नि. II. पृ. ४५२: नेवसञ्ञानासञ्ञायतनसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।

६९. सं. नि. II. पृ. ४५३: निरोधसमापत्तिसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।
७०. सं. नि. II. पृ. ४५७: सूचिमुखसुत्तं, सारिपुत्तसंयुत्तं ।
७१. सं. नि. III. पृ. ९५: सारिपुत्तसद्धिविहारिकसुत्तं,
सलायतनसंयुत्तं ।
७२. सं. नि. III. पृ. १४७: कोट्ठिकसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।
७३. सं. नि. III. पृ. २३२: दुक्करपञ्हसुत्तं, जम्बुखादकसंयुत्तं ।
७४. सं. नि. III. पृ. २३३: सामण्डकसुत्तं, सामण्डकसंयुत्तं ।
७५. सं. नि. III. पृ. ३३०: पठम सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं,
अब्याकतसंयुत्तं ।
७६. सं. नि. III. पृ. ३३१: दुतिय सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं,
अब्याकतसंयुत्तं ।
७७. सं. नि. III. पृ. ३३२: ततिय सारिपुत्तकोट्ठिकसुत्तं,
अब्याकतसंयुत्तं ।
७८. सं. नि. IV. पृ. ५: सारिपुत्तसुत्तं, मग्गसंयुत्तं ।
७९. सं. नि. IV. पृ. ६७: वत्थुसुत्तं, बोज्झङ्गसंयुत्तं ।
८०. सं. नि. IV. पृ. ७१: उपवानसुत्तं, बोज्झङ्गसंयुत्तं ।
८१. सं. नि. IV. पृ. १३५: महापुरिससुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं ।
८२. सं. नि. IV. पृ. १३६: नालन्दासुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं ।
८३. सं. नि. IV. पृ. १३८: चुन्दसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं ।
८४. सं. नि. IV. पृ. १४०: उक्कचेलसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं ।
८५. सं. नि. IV. पृ. १९१: पुब्बकोट्ठिकसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।
८६. सं. नि. IV. पृ. १९५: आपणसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।

८७. सं. नि. IV. पृ. २०२: सूकरखतसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।

८८. सं. नि. IV. पृ. २९४: पठम सारिपुत्तसुत्तं, सोतापत्तिसयुत्तं ।

८९. सं. नि. IV. पृ. २९५: दुतिय सारिपुत्तसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ।

९०. सं. नि. IV. पृ. ३२४: पठम अनाथपिण्डिकसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ।

९१. अं. नि–१. पृ. २३: एकपुग्गलवग्गो ।

९२. अं. नि–१. पृ. २३: एतदग्गसुत्तं, एतदग्गवग्गो ।

९३. अं. नि–१. पृ. ८१: आयाचनवग्गो ।

९४. अं. नि–२. पृ. ६०: समचित्तवग्गो ।

९५. अं. नि–३. पृ. १०८: समिद्धसुत्तं, पुग्गलवग्गो ।

९६. अं. नि–३. पृ. १३३: सारिपुत्तसुत्तं, देवदूतवग्गो ।

९७. अं. नि–३. पृ. २६२: दुतिय अनुरुद्धसुत्तं, कुसिनारावग्गो ।

९८. अं. नि–४. पृ. ८६: वाणिज्जसुत्तं, अपण्णकवग्गो ।

९९. अं. नि–४. पृ. १५१: परिहानसुत्तं, इन्द्रियवग्गो ।

१००. अं. नि–४. पृ. १६३: महामोग्गल्लानसुत्तं, पटिपदावग्गो ।

१०१. अं. नि–४. पृ. १६४: सारिपुत्तसुत्तं, पटिपदावग्गो ।

१०२. अं. नि–४. पृ. १६७: चेतनासुत्तं, सञ्चेतनियवग्गो ।

१०३. अं. नि–४. पृ. १७०: विभत्तिसुत्तं, सञ्चेतनियवग्गो ।

१०४. अं. नि–४. पृ. १७१: महाकोट्ठिकसुत्तं, सञ्चेतनियवग्गो ।

१०५. अं. नि–४. पृ. १७३: उपवाणसुत्तं, सञ्चेतनियवग्गो ।

१०६. अं. नि–४. पृ. १७८: निब्बानसुत्तं, सञ्चेतनियवग्गो ।

१०७. अं. नि–५. पृ. ४०२: दुतिय चक्कानुवत्तनिसुत्तं, राजवग्गो ।

१०८. अं. नि–५. पृ. ४३५: दुतिय आघातपटिविनयसुत्तं, आघातवग्गो।

१०९. अं. नि–५. पृ. ४३८: साकच्छसुत्तं, आघातवग्गो।

११०. अं. नि–५. पृ. ४३९: पञ्हपुच्छासुत्तं, आघातवग्गो।

१११. अं. नि–५. पृ. ४३९: साजीवसुत्तं, आघातवग्गो।

११२. अं. नि–५. पृ. ४४०: निरोधसुत्तं, आघातवग्गो।

११३. अं. नि–५. पृ. ४४३: चोदनासुत्तं, आघातवग्गो।

११४. अं. नि–५. पृ. ४४६: सीलसुत्तं, आघातवग्गो।

११५. अं. नि–५. पृ. ४४७: खिप्पनिसन्तिसुत्तं, आघातवग्गो।

११६. अं. नि–६. पृ. १५: भद्दकसुत्तं, सारणीयवग्गो।

११७. अं. नि–६. पृ. २०: सोप्पसुत्तं, सारणीयवग्गो।

११८. अं. नि–६. पृ. ५५: दारुक्खन्धसुत्तं, देवतावग्गो।

११९. अं. नि ६. पृ. १२७: देवतासुत्तं, देवतावग्गो।

१२०. अं. नि–७. पृ. १७९: पठम निद्दससुत्तं, देवतावग्गो।

१२१. अं. नि–७. पृ. १७९: दुतिय वससुत्तं, देवतावग्गो।

१२२. अं. नि–७. पृ. १९७: दानमहप्फलसुत्तं, महापञ्ञवग्गो।

१२३. अं. नि–७. पृ. २४५: सक्कच्चसुत्तं, महावग्गो।

१२४. अं. नि–८. पृ. १७८: दुतिय पटिसम्भिदासुत्तं, देवतावग्गो।

१२५. अं. नि–८. पृ. ३०५: दूतेय्यसुत्तं, महावग्गो।

१२६. अं. नि–८. पृ. ३२६: दुतिय बलसुत्तं, गहपतिवग्गो।

१२७. अं. नि–८. पृ. ४११: इच्छासुत्तं, यमकवग्गो।

१२८. अं. नि–८. पृ. ४१३: अलंसुत्तं, यमकवग्गो।

१२९. अं. नि-९. पृ. १४: सेवनासुत्तं, सम्बोधिवग्गो।
१३०. अं. नि-९. पृ. २०: सीहनादसुत्तं, सीहनादवग्गो।
१३१. अं नि-९. पृ. २४: सउपादिसुत्तं, सीहनादवग्गो।
१३२. अं. नि-९. पृ. २७: कोट्ठिकसुत्तं, सीहनादवग्गो।
१३३. अं. नि-९. पृ. ३८: समिद्धिसुत्तं, सीहनादवग्गो।
१३४. अं. नि-९. पृ. ४३: सिलायूपमसुत्तं, सत्तावासवग्गो।
१३५. अं. नि-९. पृ. ५४: निब्बानसुखसुत्तं, महावग्गो।
१३६. अं. नि-१०. पृ. १०२: दुतिय उपनिससुत्तं, आनिसंसवग्गो।
१३७. अं. नि-१०. पृ. १०५: सारिपुत्तसुत्तं, आनिसंसवग्गो।
१३८. अं. नि-१०. पृ. १७४: सारिपुत्तसुत्तं, सचित्तवग्गो।
१३९. अं. नि-१०. पृ. १८०: परिहानसुत्तं, सचित्तवग्गो।
१४०. अं. नि-१०. पृ. १९५: पठम सुखसुत्तं, यमकवग्गो।
१४१. अं. नि-१०. पृ. १९६: दुतिय सुखसुत्तं, यमकवग्गो।
१४२. अं. नि-१०. पृ. १९ : पठम नलकपानसुत्तं, यमकवग्गो।
१४३. अं. नि-१०. पृ. १९९: दुतिय नलकपानसुत्तं, यमकवग्गो।
१४४. अं. नि-१०. पृ. २३९: खीणासवबलसुत्तं, थेरवग्गो।
१४५. अं. नि-११. पृ. ३६१: दुतिय उपनिससुत्तं, निस्सयवग्गो।
१४६. अं. नि-११. पृ. ३९५: ततिय समाधिसुत्तं, अनुस्सतिवग्गो।
१४७. अं. नि-११. पृ. ३९६: चतुत्थ समाधिसुत्तं, अनुस्सतिवग्गो।
१४८. उदा. पा. पृ. ६६: ब्राह्मणसुत्तं, बोधिवग्गो।
१४९. उदा. पा. पृ. ९३: सारिपुत्तसुत्तं, नन्दनवग्गो।
१५०. उदा. पा. पृ. १०८: यक्खपहारसुत्तं, मेघियवग्गो।

१५१. उदा. पा. पृ. ११२: सारिपुत्तसुत्तं, मेघियवग्गो।
१५२. उदा. पा. पृ. ११६: सारिपुत्तसुत्तं, मेघियवग्गो।
१५३. उदा. पा. पृ. १५४: पठम लकुण्टकभद्दियसुत्तं, चूलवग्गो।
१५४. उदा. पा. पृ. १५४: दुतिय लकुण्टकभद्दियसुत्तं, चूलवग्गो।
१५५. सुत्त. नि. पा. पृ. ३१४: नावासुत्तं, चूलवग्गो।
१५६. सुत्त. नि. पा. पृ. ४१५: सारिपुत्तसुत्तं, अट्ठकवग्गो।
१५७. थेर. गा. पा. पृ. ३६५: सारिपुत्तत्थेरगाथा, तिंसनिपातो।
१५८. अप. दा. पा. I. पृ. १८: सारिपुत्तत्थेर अपदानं, बुद्धवग्गो।

संकेत-शब्दको अर्थ---

अप. दा. पा. = अपदानपालि ।

अप. दा. अ. क. = अपदानट्ठकथा ।

अ. क. = अट्ठकथा ।

अं. नि. अ. क.
अं. अ. क. } = अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा ।

अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय ।

उदा. पा. = उदानपालि ।

उदा. अ. क. = उदानट्ठकथा ।

चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।

जा. पा. = जातकपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्ठकथा ।

जा. सं. = जातकसंग्रह ।

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्ठकथा ।

थेरी. गा. पा. = थेरीगाथापालि ।

थेरी. गा. अ. क. = थेरीगाथट्ठकथा ।

धम्म. प. पा. = धम्मपदपालि ।

धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्ठकथा ।

पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।

परि. वा. पा. = परिवारपालि ।

पाचि. पा. = पाचित्तियपालि ।

पारा. पा. = पाराजिकपालि ।

पेत. व. अ. क. = पेतवत्थुअट्ठकथा ।

दी. नि. = दीघनिकाय ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्ठकथा ।

बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।

बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।

बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

बु. श्रा. च. = बुद्धकालीन श्रावक चरित ।

बु. श्रावि. च. = बुद्धकालीन श्राविका चरित ।

म. नि. = मज्झिमनिकाय ।

म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकाय अट्ठकथा ।

मनो. र. पू. = मनोरथपूरणी ।

महा. व. पा. = महावग्गपालि ।

विसु. म. = विसुद्धिमग्गो ।

वि. व. = विमानवत्थु ।

वि. व. अ. क. = विमानवत्थु अट्ठकथा ।

सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्ठकथा ।

सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सुत्त. नि. पा. = सुत्तनिपातपालि ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्ठकथा ।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :

- १–दीघनिकाय
- २–मज्झिमनिकाय
- ३–संयुत्तनिकाय
- ४–अङ्गुत्तरनिकाय
- ५–खुद्दकनिकाय
  - (१) खुद्दकपाठ
  - (२) धम्मपद
  - (३) उदान
  - (४) इतिवुत्तक
  - (५) सुत्तनिपात
  - (६) विमानवत्थु
  - (७) पेतवत्थु
  - (८) थेरगाथा
  - (९) थेरीगाथा
  - (१०) जातक
  - (११) निद्देस { १–महानिद्देस, २–चुल्लनिद्देस }
  - (१२) पटिसम्भिदामग्ग
  - (१३) अपदान
  - (१४) बुद्धवंश
  - (१५) चरियापिटक

विनयपिटक ।

- १–पाराजिकपालि } सुत्तविभङ्ग
- २–पाचित्तियपालि } सुत्तविभङ्ग
- ३–महावग्गपालि } खन्धक
- ४–चुल्लवग्गपालि } खन्धक
- ५–परिवारपालि

अभिधम्मपिटक ।

- १–धम्मसङ्गणि
- २–विभङ्ग
- ३–धातुकथा
- ४–पुग्गलपञ्ञत्ति
- ५–कथावत्थु
- ६–यमक
- ७–पट्ठान

विषय-सूची

		पृष्ठः
(१)	सारिपुत्र परिचय	१
(२)	गृहत्याग	५
(३)	अश्वजित भिक्षुसँग भेट	७
(४)	सारिपुत्रका भाइबहिनी र नातेवारहरू	१०
(५)	अग्रस्थान	१४
(६)	विनयगरू र अल्पेच्छता	२२
(७)	विहारमा गर्ने नित्यव्रत	२९
(८)	कृतज्ञ र कृतवेदी	३४
(९)	सहनशीलता र क्षमा	४४
(१०)	सामर्थ्यता	५२
(११)	नियुक्ति	५८
(१२)	परसंग्रह र ज्ञातिसंग्रह	६३
(१३)	अन्योन्य छलफल	७९
(१४)	शिष्यहरू	८९
(१५)	बुद्धको प्रशंसा	१०५
(१६)	दोषारोपण र ईर्ष्या	११८
(१७)	आनन्दसँगको घनिष्टता	१२२

		पृष्ठः
(१८)	सारिपुत्रको उपदेशद्वारा मुक्त हुने	१३२
(१९)	परिनिर्वाण	१३९
	उपरेवतसंग भेट	१४७
	दिसापखाला	१४८
	आमालाई उपदेश	१४९
(२०)	परिनिर्वाणपछि	१५४
(२१)	भगवान्को प्रतिक्रिया	१५९
(२२)	विविध कारणहरू	१६५
(२३)	जातकहरूमा सारिपुत्रको स्थान	१७७
(२४)	सारिपुत्र नामका विभिन्न व्यक्तिहरू	१९२
	नामावली	१९९
	शब्दावली	२२०
	गाथा-सूची	२४८

बुद्धकालीन श्रावक-चरित

[भाग-५]

(सारिपुत्र चरित-४)

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

सारिपुत्र परिचय

पालि साहित्य सम्बन्धी अर्थकथाहरू अध्ययन गर्दा यो प्रष्ट हुन्छ कि सिद्धार्थ कुमार जन्मिनुभन्दा अगाडि नै सारिपुत्र र मोद्गल्यायन महास्थविरहरू जन्मिसकेका थिए[1] ।

त्यस बखत राजगृह नगरको आसपासमा (हाल भारतको बिहार जिल्लामा) ब्राह्मणहरूको 'उपतिस्स[2]' भन्ने गाउँ थियो। त्यस गाउँको मालिक हुने ब्राह्मणको नाम वङ्गन्त थियो । उनकी भार्याको नाम रूपसारी थियो । यिनकै कोखबाट सारिपुत्र जन्मेका हुन् । सोही दिनमै

---

1. सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १३९: धम्मसुत्त (नावासुत्त) वण्णना, चूलवग्गो; अं. नि. अ. क. I. पृ. ८८: एककनिपात, सारिपुत्त; धम्म. प. अ. क. पृ. ५३: अग्गसावकवत्थु, यमकवग्गो; अप. दा. अ. क. पृ. १७८: सारिपुत्तत्थेरअपदानं ।
2. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७२: चुन्दसुत्त नालन्दावग्गो ४५.२.३ मा 'नालक' भनी तथा अं. अ. क. I. पृ. १२६ र १५१ एककनिपातमा तथा थेर. गा. अ. क. I. पृ. २६१ मा 'नालक' भनी उल्लेख भएका छन् । तर थेर. गा. अ. क. II. पृ. ९३ मा चाहिं 'उपतिस्स' नै उल्लेख भएको छ ।

सोही गाउँ नजिकको 'कोलित' भन्ने गाउँकी मोग्गली (मौद्‌गली) भन्ने ब्राह्मणीको कोखबाट मौद्‌गल्यायन पैदा भए का हुन्[1]।

धम्मपदट्ठकथाको वनवासीतिस्सत्थेरकथा[2] तथा सुत्तनिपातट्ठकथा II. पृ. ४५ को किसीलसुत्तवण्णनामा उल्लेख भए अनुसार सारिपुत्रका पिताको नाम वङ्गन्त ब्राह्मण हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट भएको छ।

सारिपुत्र र मौद्‌गल्यायन एकै दिनमा जन्मेका हुन् र गर्भधान पनि एकै दिनमा भएको हो भन्ने कारण अर्थकथाहरूले[3] उल्लेख गरेका छन्।

उपतिस्स गाउँमा जन्मेका हुनाले सारिपुत्रलाई 'उपतिस्स' भन्ने र कोलित गाउँमा जन्मेका हुनाले मौद्‌गल्यायनलाई 'कोलित' भन्ने नाम राखेका हुन्।

आमाबाबुहरूले राखेका यी नामहरूलेभन्दा पनि यिनीहरू बौद्ध साहित्यमा सारिपुत्र र मौद्‌गल्यायन भन्ने नामबाट प्रख्यात छन्।

---

1. सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १३९: धम्मसुत्त (नावासुत्त) वण्णना चूलवग्गो; अं. अ. क. I. पृ. ८८; धम्म. प. अ. क. पृ. ५३–५४.
2. धम्म. प. अ. क. पृ. ३२०: बालवग्गो।
3. सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १३९; अं. अ. क. I. पृ. ८८; अप. दा. अ. क. पृ. १७८; धम्म. प. अ. क. पृ. ५३.

एकदिन पूर्णमन्त्राणीपुत्रले सारिपुत्रको नाम सोध्दा सारिपुत्रले "आवुसो ! मेरो नाम उपतिस्स हो तर सब्रह्मचारीहरूले मलाई सारिपुत्रको नामले चिन्दछन्" भनी भनेका थिए[1] । रूपसारिको पुत्र भएको हुनाले यिनलाई 'सारिपुत्र' र मोद्गलीको पुत्र भएको हुनाले कोलितलाई 'मोद्गल्यायन' भनिएको हो भनी पपं. सू. भाग–१. पृ. ९१ धम्मदायाद-सूत्र वर्णनाले उल्लेख गरेको छ[2] ।

यी सारिपुत्र रूपसारी ब्राह्मणीका जेष्ठ पुत्र हुन् । यिनको घरमा ६५ कोटी धन छ[3] भन्ने कुरा सुत्तनिपातट्ठकथाले[4] उल्लेख गरेको छ । यिनलाई छयसट्ठी धाईहरूले हेरचाह गरेका थिए[5] ।

कोलित गाउँका ब्राह्मण परिवार र उपतिस्स गाउँका ब्राह्मण परिवारहरूको बीचमा परस्पर घनिष्ठ सम्बन्ध र मित्रता सातपुस्ता

1. म. नि. I. पृ. १९९: रथविनीतसुत्त । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भाग–२. पृ. ८७ मा उल्लेख भएको छ ।
2. म. नि. अ. क. II. पृ. १३२: रथविनीतसुत्तवण्णनाले पनि यस्तै उल्लेख गरेको छ ।
3. धम्म. प. अ. क. पृ. ३७९ खदिरवनीय रेवतथेरवत्थु, अरहन्त वर्गमा चाहिं ८७ कोटी भनी उल्लेख भएको छ ।
4. II. पृ. १३९: धम्मसुत्त (नावासुत्त) वण्णना ।
5. थेर. गा. अ. क. II. पृ. ९३ सारिपुत्तत्थेरगाथावण्णना ।

अघि देखि भएको हुनाले र दुवै कुलका बालकहरू एकै दिनमा जन्मेका हुनाले उपतिस्स र कोलित बालक कालदेखि नै मिलनसारिताको साथै एकै साथ हिंड-डुल र खेलकुद गर्दथे। उनीहरूमध्ये उपतिस्सका ५०० डोलिकाठहरू थिए भने कोलितका ५०० घोडाका रथहरू थिए। दुवै जनाका पांच पांच शय परिवारहरू पनि थिए। ठूला भएपछि उनीहरूले सबै शिल्पशास्त्रहरू पनि सिके[1]।

■ ■ ■

1. धम्म. प. अ. क. पृ. ५४–५५: अग्गसावकवत्थु; अं. अ. क. I. पृ. ८९: सारिपुत्तकथा, एककनिपात; सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १३९; अप. दा. अ. क. पृ. १७८: सारिपुत्तथेरापदानं।

गृहत्याग

त्यस बखत राजगृह नगरमा समय समयमा र वर्षको एक पटक नृत्यनाटिका प्रदर्शन गर्दथे । त्यस नृत्यशालामा मेचहरू राखिएका हुन्थे । एक दिन यी दुवै साथीहरू एकै ठाउँमा बसी नृत्य हेर्दै थिए र हाँस्नुपर्ने ठाउँमा हाँस्ने र विरह गर्नुपर्ने ठाउँमा विरह मात्र गर्ने होइनन् बेला बखतमा नृत्यकारहरूलाई पैसा पनि दिन्थे । यस नृत्यशालामा अङ्ग मगधका धेरै नामी नामी मानिसहरू पनि सम्मिलित हुन्थे । एकदिन नाटक हेरिरहेका उपतिस्सको मनमा "यहाँ भेला भएका यतिका मानिसहरू शयवर्ष नपुग्दै मर्नेछन् । यहाँ भेला भएका सबैले मृत्युलाई टाउकोमा बोकेर ल्याएका छन्" भन्ने लाग्यो । साथै बसिरहेका कोलितको मनमा पनि यस्तै कुराले खुलदुली पारेको थियो र दुवै जना नृत्य हेर्नुको सट्टा झोक्रीरहेका थिए[1] । धम्मपदट्ठकथा[2] र अङ्गुत्तर अट्ठकथानुसार[3] उनीहरू दुवै गृहस्थभाव त्याग्ने कल्पना पनि गरिरहेका थिए । केही

---

1. सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १४०: धम्मसुत्त (नावासुत्त) वण्णना ।
2. पृ. ५४.
3. I. पृ. ८९.

समयपछि उनीहरू दुवै जना घर त्यागेर निस्के ।

त्यस बखत राजगृह नगरमा सञ्जय भन्ने परिव्राजक बसेका थिए । तिनीहरू उनीकहाँ गई पाँचशय परिवारका साथ प्रव्रजित भए ।

प्रव्रजित भएपछि सञ्जय कहाँ बसी उनीहरूले तीन वेदहरू र सबै परिव्राजक धर्महरू अध्ययन गरे । अनि पढेका शास्त्रहरू आदिको, मध्य र अन्त्य संस्मरण गर्दा अन्त्य थाहापाउन सकेनन् । अनि उनीहरूले सञ्जयसँग शास्त्रको अन्त्य कहाँनिर छ भनी सोध्दा उनले पनि थाहा पाउन नसकेको कुरा बताएपछि "त्यसोभए हामीहरू यसको अन्त्य पत्ता लगाउन घुम्न जानेछौं" भनी भन्दा उनले "हुन्छ" भनी भने । त्यसपछि उनीहरू दुवै जना अमृतको तलासको निमित्त जम्बुद्वीप भ्रमण गरे । सारा जम्बुद्वीपमा "उपतिस्स र कोलित परिव्राजक" भन्ने पछि नचिन्ने कोही पनि भएन । खोजिगरी हिंडेको अमृत पाउने कुरा त परै जाओस् शास्त्रको अन्त्य यतातिर छ भनी सन्तोष गराउन सक्ने व्यक्ति उनीहरूले भेट्टाउन सकेनन् । त्यसपछि फेरि उनीहरू राजगृहमै आई "जसले अमृतपद पहिले पाउनेछ उसले अर्कोलाई बताउनु पर्छ" भन्ने वाचागरी उनीहरू दुवै सञ्जयकहाँ नै बसे[1] ।

× × ×

1. सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १४०.

अश्वजित् भिक्षुसँग भेट

यसरी उनीहरू फर्केर पुन: राजगृहमै बसिरहेको वेलामा हाम्रा भगवान् बुद्ध बुद्धगयामा बुद्धत्व प्राप्त गरी त्यहाँबाट ऋषिपतन मृगदाय सारनाथमा गई पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूलाई धर्माववोध गराई वर्षावास-पछि त्यहाँ भएका साठी जना भिक्षुहरूलाई धर्म प्रचारार्थ ठाउँ ठाउँमा पठाई आफू पनि राजगृहतिर लाग्नुभयो ।

त्यस बखत पञ्भद्रचवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका सबभन्दा कान्छा अश्वजित् भिक्षु राजगृहमा आइपुगेका थिए । एकदिन यिनी राजगृह-नगरमा भिक्षाटनार्थ शान्तपूर्वक घुमिरहेको वेलामा उपतिस्स परिब्राजकले देखे । देखेपछि उनको मनमा यस्तो लाग्यो--

"यी शान्त इन्द्रिय भएका श्रमण अवश्य पनि अरहत् वा अरहत् मार्गमा लागेका हुनुपर्छ ।"

यति सोची उपतिस्स परिब्राजक अश्वजित् स्थविरको पछि पछि लागे । भिक्षाटन्पछि एक ठाउँमा बसी भोजन गरेपछि यी उपतिस्सले

उनीसँग "तपाइँ कसलाई गुरु मान्नुहुन्छ र तपाइँ कसको धर्म रुचाउनु हुन्छ ?" भन्ने प्रश्न सोधे ।

"शाक्यकुलबाट प्रव्रजित हुनुभएका बुद्धलाई म गुरु मान्दछु र वहाँको धर्म म रुचाउँछु" भनी अश्वजित् स्थविरले जवाफ दिए ।

अनि उपतिस्स परिब्राजकले ' त्यसो भए वहाँ बुद्धले कस्तो धर्म उपदेश गर्नुहुन्छ नि ?" भनी सोध्दा अश्वजित् स्थविरले यस्तो जवाफ दिए––

"आवुसो ! म बुद्धको धर्ममा आएको धेरै भएको छैन भरखरै प्रव्रजित भएको हुँ । तपाइँलाई म विस्तारपूर्वक वहाँको धर्म बताउन सक्दिन । केवल संक्षेपमा मात्र केही बताउन सक्छु ।"

"हुन्छ, संक्षेपमा मात्र बताउनुहोस् । म उपतिस्स परिब्राजक हुँ । म बुझ्ने छु ।"

त्यसपछि वहाँले यस्तो भन्नुभयो––

"ये धम्मा हेतुप्पभवा तेसं हेतुं तथागतो आह ।
तेसं च यो निरोधो––एवंवादी महासमणो ।।[1]"

अर्थ––

"जुन धर्महरू हेतुद्वारा उत्पन्न हुन्छन् त्यसैको हेतु तथागतले

---

1. महा. व. पा. पृ. ३९ : सारिपुत्त मोग्गल्लान पब्बज्जा कथा ।

बताउनु हुन्छ । त्यसको जुन निरोध हो त्यो पनि वहाँ बताउनु हुन्छ– यस्ता वादी वहाँ महाश्रमण हुनुहुन्छ ।"

यति सुन्ने बित्तिकै उपतिस्स परिव्राजकले त्यसको अर्थ हजारौं प्रकारले बुझेका मात्र होइनन् यिनलाई निर्मल धर्मचक्षु पनि प्राप्त भयो । अर्थात् स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित भए । यसपछि बुद्ध बसेको ठाउँ सोधी उपतिस्स परिब्रजक आश्रममा फर्की साथी कोलितलाई पनि यो कुरा बताएपछि दुवै जना राजगृहस्थित वेणुवनमा गई भगवान्को शिष्यत्व ग्रहण गरी भिक्षु भए[1] ।

× × ×

1. यस सम्बन्धका सबै कुराहरू लेखकको बु. श्रा. च. भा–२ को पृ. १ देखि ११ सम्मको मूल सूत्रको अनुवाद हेर्नू ।

सारिपुत्रका भाइबहिनी र नातेदारहरू

सारिपुत्र स्थविरका कति भाइबहिनी तथा नातेदारहरू छन् भन्ने कुरा श्रृंखलाबद्धरूपले कुनै एक ठाउँमा उल्लेख भएको पालिसाहित्यमा पाईंदैन । तैपनि पालिसाहित्यमा यत्र तत्र छरिएका कारणहरू संग्रहगरी यहाँ श्रृंखलाबद्धरूपमा यिनका भाइबहिनी र नातेदारहरूको सूचि प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेको छु ।

कुनै पनि अनुसन्धान गर्ने पालिभाषाका विद्यार्थीहरूले सारिपुत्र स्थविरका तीन भाइहरू र तीनवटी बहिनीहरू भएका कुरा भेट्टाउन सक्नेछन् ।

(१) थेरगाथा अर्थकथा भाग–१ पृ. २६१ को महाचुन्द थेरगाथा वर्णनामा मज्झिमनिकाय अर्थकथा भाग–४ पृ. २४ को सामगाम सूत्र वर्णनामा र दीघनिकाय अर्थकथा भाग–३ पृ. २३३ को पासादिक सूत्र वर्णनामा उल्लिखित कारणहरूबाट चुन्द श्रमणुद्देश[1] भन्ने स्थविर सारिपुत्र स्थविरका एक भाइ हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट छ ।

---

1. थेर. गा. अ. क. I. पृ. २६१ मा 'महाचुन्द' भनी उल्लेख भएको छ ।

(२) थेरगाथा अर्थकथा भाग–१. पृ. ५२५ को उपसेन थेरगाथा वर्णनामा, उदान अर्थकथा पृ. १८७ को उपसेन सूत्र वर्णनामा, अङ्गुत्तर निकाय अर्थकथा भाग–१. पृ. १५१ को एककनिपात वर्णनामा र संयुक्तनिकाय अर्थकथा भाग–३. पृ १० को उपसेन सूत्र वर्णनामा उल्लेख भएका कारणहरूबाट उपसेन वङ्गन्तपुत्र पनि सारिपुत्र स्थविरका अर्का भाइ हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

(३) थेरगाथा अर्थकथा भाग–१. पृ. १०८ को खदिवनीय रेवत थेरगाथा वर्णनामा, अङ्गुत्तरनिकाय अर्थकथा भाग-१. पृ. १२६ मा र मज्झिमनिकाय अर्थकथा भाग–२. पृ. २०६ को महागोसिङ्ग सूत्रवर्णनामा उल्लेख भए अनुसार खदिरवनीय रेवत स्थविर पनि सारिपुत्र स्थविरका कान्छा भाइ हुन् भन्ने कुरा पनि ज्ञातहुन्छ ।

थेरीगाथा अर्थकथा पृ. १२९ को चालाथेरी गाथा वर्णनामा र थेरगाथा अर्थकथा भाग-१. पृ. ११० मा उल्लिखित कारण अनुसार (१) चाला स्थविरा, (२) उपचाला स्थविरा र (३) सीसपचाला स्थविराहरू सारिपुत्र स्थविरका तीनवटी बहिनीहरू थिए ।

सारिपुत्र स्थविर सहित सात जना छोरा छोरीहरू रूपसारी ब्राह्मणीकै कोखबाट पैदा भएका हुन् । त्यसैले धम्मपद अर्थकथा पृ.३७९ को अरहन्त वर्गमा "आयुष्मान् सारिपुत्र ८७ कोटी धन त्यागेर प्रव्रजितभई चाला, उपचाला, सीसूपचाला नामका तीनवटी बहिनीहरूलाई र चुन्द

तथा उपसेन भन्ने दुइजना भाइहरूलाई पनि पिनले प्रव्रजित गराएका थिए । रेवत कुमार एक जना मात्र घरमा बाँकी रहेका थिए" भनी उल्लेख भएको छ ।

पछि यी रेवत कुमार पनि ७ वर्षको उमेरैमा भागेर गई प्रव्रजित भएका थिए[1] । पालिसाहित्यले यिनलाई खदिरवनीय रेवत हुन् भनेको छ ।

माथि लेखिएका चाला आदि तीन दिदीबहिनीहरूका तीनजना पुत्रहरू थिए । उनीहरूको नाम आ-आफ्ना आमाकै नाम अनुरूप थियो । जस्तै–चालाको पुत्रको नाम चाला, उपचालाको पुत्रको नाम उपचाला र सीसूपचालाको पुत्रको नाम सिसूपचाला थियो । पुरुष भएता पनि नाम चाहि स्त्रीलिङ्गमै प्रयोग गरिएको छ । यिनका आमाहरू भिक्षुणी भए-पछि रेवत स्थविरले पछि यी तीनै जनालाई प्रव्रजित गराएका थिए भन्ने कुरा थेरगाथा अर्थकथाले[2] उल्लेख गरेको छ ।

---

1. धम्म. प. अ. क. पृ. ३८०: 'खदिरवनीयरेवतत्थेरवत्थु' अरहन्त-वर्ग ।
2. I. पृ. ११०: खदिरवनीय रेवतत्थेरगाथावण्णना ।

परिव्राजक दीर्घनख[1], परिव्राजक जम्बुखादक[2] र उपरेवत[3] तीनजना सारिपुत्रका भानिजहरू हुन् ।

× × ×

1. पपं. सू III. पृ. १३९: दीघनखसुत्तवण्णना । यस बारे अरू कुरा लेखकको बु. प. भा-१ पृ. ३४६ मा हेर्नु ।
2. बु. प. भा-१. पृ. ३६६: जम्बुखादकपरिब्राजक ।
3. दी. नि. अ. क. II, पृ. २५६: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

× × ×

अग्रस्थान

उपतिस्स र कोलित पजिब्राजकहरू आइरहेको देखेर भगवान्ले "यी दुइ परिब्राजकहरू मेरो शासनमा प्रव्रजितभई अग्रश्रावकहरू हुनेछन्" भनी भविष्यवाणी गर्नु भएको कुरा महावग्ग पालिमै[1] उल्लेख भएको छ।

उनीहरू भगवान्कहाँ आइपुगेपछि उनीहरूले भगवान्सँग शिष्यत्व मागे र भगवान्ले पनि "आऊ भिक्षुहो ! दुःखक्षय गर्नको निमित्त सु-आख्यात धर्म छ" भनी शिष्यत्व प्रदान गर्नुभयो । जुन कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा-२ पृ ११ मा उल्लेख भइसकेको छ ।

भगवान्बाट शिष्यत्व पाइसकेपछि मौद्गल्यायनले एकहप्तामा र सारिपुत्रले दुइहप्तामा अरहत्व प्राप्त गरे। मज्झिमनिकाय भाग-३ पृ. ८८ को अनुपद सूत्रमा पनि यस्तो उल्लेख भएको छ– "सारिपुत्तो भिक्खवे, मासं अनुपद धम्मविपस्सनं विपस्सति ।"

---

1. पृ. ४१. "एते भिक्खवे, द्वे सहायका आगच्छन्ति, कोलितो उपतिस्सो च। एतं मे सावकयुगं भविस्सति अग्गं भद्दयुगं ।"

सारिपुत्र स्थविर बुद्धको शिष्य भइसकेपछि एकदिन वहाँका भाञ्जा दीर्धनख परिव्राजकले सोचे– "मेरा मामा संजय परिव्राजककहाँबाट बुद्धकहाँ जानुभयो । यदि बुद्धको धर्म सञ्जयको धर्मभन्दा श्रेष्ठतर नहुँदोहो त वहाँ बुद्धकहाँ जानुहुने थिएन । वहाँको धर्म कस्तो रहेछ हेर्नुपर्‍यो भनी सारिपुत्र स्थविर भिक्षु भएको दुइहप्ता हुँदा दीर्धनख परिव्राजक राजगृहको गृद्धकूट पर्वतस्थित सूकरखतलेनमा (=सूँगुरले खनिराखेको गुफामा) गए । अनि उनको कुरा सुनी भगवान्ले उनलाई दीर्धनख सूत्र[1] को उपदेश सुनाउनु भयो । यस बखत सारिपुत्र स्थविर भगवान्को पछिल्तिर उभिइरहनु भएको थियो । सूर्य कुल्किनु भन्दा अगाडि नै उपदेश सिद्धिएको थियो[2] । यही धर्मोपदेश सुनी सारिपुत्र स्थविरले श्रावक-पारमी पूरागरी अरहत्व प्राप्तगर्नु भएको थियो भनी पपञ्चसूदनी आदि अर्थकथाहरूले[3] उल्लेख गरेकाछन् । दीर्धनख परिव्राजक चाहिं

---

1. यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. प. भा-१ पृ. ३५७ मा उल्लेख भएको छ ।
2. पपं. सू. III. पृ. १४३: दीधनखसुत्तवण्णना ।
3. पपं. सू III. पृ. १४३: दीघनखसुत्तवण्णना । पपंचसूदनी भाग ३ मा बाहेक अरू मनो, र. पू. I. पृ. ९२: धम्म. प. अ. क. पृ. ५८: सुमं. वि. II. पृ. १०५; अप. दा. अ. क. पृ. १८०; थेर. गा. अ. क. II. पृ. ९५ र पपं. सू. IV. पृ ६० अनुपदसुत्तवण्णनाले चाहिं 'वेदनापरिग्गह' सूत्रको उपदेश सुनी सारिपुत्र स्थविर अरहत् भए भनी उल्लेख गरेका छन् ।

स्रोतापत्तिफल प्राप्तगरी बुद्धको शरणमा गएका थिए । पपञ्चसूदनी अगाडि उल्लेख गर्छ कि सारिपुत्रले अरहत्वको साथ साथै सोह्र प्रकारका प्रज्ञाहरू पनि प्राप्तगरेका थिए[1] ।

सारिपुत्र स्थविरले अरहत्व प्राप्त गरे भन्ने कुरा बुझ्नुभई भगवान् बुद्ध गृद्धकुट पर्वतबाट आकाशमार्गद्वारा राजगृहको वेणुवनमा जानुभयो । केहीछिन पछि 'तथागत कहाँ जानुभयो रहेछ' भनी खोज्दा वेणुवनमा जानुभयो भन्ने बुझी स्थविर पनि आकाशमार्गद्वारा वेणुवनमा जानुभयो[2] ।

त्यस दिन वेणुवनमा भेलाभएका साँढे बाह्रशय (१,२५०) भिक्षुहरूलाई भगवान्‌ले प्रतिमोक्षका कुरा सुनाउनु भएको थियो । बुद्धको जीवनकालमा यो श्रावक सन्निपात (=भेला) पहिलो तथा अन्तिम थियो । त्यसैले महापदान सूत्रमा बुद्ध भगवान्‌ले "मय्हं भिक्खवे

---

1. पपं. सू III. पृ १४३: दीघनखसुत्तवण्णना । पुनश्च पपं. सू. IV. पृ. ६०: अनुपदसुत्तवण्णनाले चाहिं ६७ प्रकारका ज्ञानहरू र १६ प्रकारका प्रज्ञाहरू प्राप्त गरे भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

2. दी: नि. अ क. II. पृ. १०५: महापदानसुत्तवण्णना । पपं. सू. III पृ. १४३ ले चाहिं वहाँहरू आकाशबाट गएको कुरा उल्लेख गरेको छैन ।

एतरहि एको सावकानं सन्निपातो अहोसि···[1]" भनी उल्लेख गर्नुभएको हो। यो श्रावक सन्निपात निकै महत्वपूर्ण थियो। किनभने यो भेला चारवटा अंगले युक्त थियो।

(१) माघ नक्षत्रले युक्त पूर्णिमा उपोसथको दिन थियो।

(२) कसैको प्रार्थना विना नै भेला भएको थियो।

(३) त्यस भेलामा कुनै पनि पृथग्जन स्रोतापन्न, सकृदागामी अनागामी वा शुष्कविपश्यनाद्वारा अरहन्त हुनेहरू थिएनन्। सबै षडभिज्ञलाभीहरू थिए।

(४) एकजना पनि छूराले क्षौरगरी प्रब्रजित भएका थिएनन्। सबैका सबै "आऊ भिक्षुहो!" भन्ने बुद्धवचनद्वारा भिक्षु भएका भिक्षुहरू थिए[2]।

हाम्रो सामु अब प्रश्न उठ्दछकि सारिपुत्रले कहाँ र कहिले अग्रस्थान पाउनु परएको थियो।

यस सम्बन्धमा थेरगाथा अर्थकथा[3] र अङ्गुत्तरनिकाय अर्थक-

---

1. दी. नि. II. पृ. ७.
2. पपं. सू. III.पृ. १४३: दीघनखसुत्तवण्णना।
3. II. पृ १०९: सारिपुत्तत्थेर गाथा वण्णना।

या[1]ले पछि वहाँले श्रावस्तीमा अग्रस्थान पाएको कुरा लेखेका छन् । तर धम्मपदट्ठकथाले[2] चाहिं अरहत् भइसकेपछि वहाँलाई राजगृहमै अग्रस्थान प्राप्त भएको हो भनी उल्लेख गरेको छ । यस कुराको पुष्टिको लागि अर्थकथाले अगाडि यस्तो पनि उल्लेख गरेको छ ।

यसरी राजगृहमा सारिपुत्रलाई अग्रस्थान दिंदा त्यहाँ भएका भिक्षुहरूले "भगवान्ले मुखहेरी काम गर्नुहुन्छ" भनी असन्तोष व्यक्त गरेका थिए । तर भगवान्ले "मैले मुख हेरी अग्रस्थान दिएको होइन परन्तु उनीहरूले अघिदेखि प्रार्थनागरी आए बमोजिम दिएको हुँ" भनी भिक्षुहरूलाई चित्तबुझाउनु भएको थियो[3] ।

× × ×

'अग्रस्थान' को अर्थ श्रेष्ठ वा उच्चस्थान भनिएको हो । के विषयमा वहाँले अग्रस्थान प्राप्त गर्नुभयो भने प्रज्ञाको बारेमा वहाँले श्रेष्ठस्थान प्राप्त गर्नु भएको थियो भन्ने कुरा निम्न मूलसूत्रबाट प्रष्ट बुझिन्छ–

---

1. I. पृ. ९२: सारिपुत्त, एककनिपातवण्णना ।
2. पृ ५८: अग्गसावकवत्थु, यमकवग्गो ।
3. यसबारेका सविस्तर कुरा लेखकको नेवारीमा अनुदित धम्मपदट्ठकथा भाग-१ पृ. १३२ मा अथवा लेखकको संक्षिप्त कथा सहित धम्मपद पृ ५६-६४ मा हेर्नू ।

"एतदग्गं, भिक्खवे मम सावकानं भिक्खूनं महापञ्ञानं यदिदं सारिपुत्तो[1]" अर्थात् भिक्षुहो ! मेरा महाप्रज्ञा हुने श्रावक भिक्षुहरू मध्येमा सारिपुत्र श्रेष्ठछन् ।

कति कारणले अग्रस्थान दिइन्छ त ?

चार कारणले अग्रस्थान दिइन्छ ।

कुन चार भने ? -

(१) अर्थोत्पत्तिको कारणले (अट्ठुप्पत्तितो) (२) आगमनको कारणले (आगमनतो) (३) परिचितको कारणले (चिण्णवसितो) र (४) अतिरेक गुणको कारणले (गुणातिरेकतो) ।

यी कारणहरूमध्ये कुनै स्थविरलाई एउटै कारणले अग्रस्थान दिइएको छ भने कुनैलाई दुइवटा कारणले वा तीनवटा कारणले अग्रस्थान दिइएको पाइन्छ । यी सारिपुत्र स्थविरलाई चाहिं चारैवटा कारणले अग्रस्थान दिइएको हो भनी अङ्गुत्तरनिकाय अर्थकथाले[2] उल्लेख गरेको छ।

(१) यहाँ 'अर्थोत्पत्ति' भनेको भगवान् त्रयस्त्रिंश भवनबाट संकस्स नगरमा ओर्लनुहुँदा त्यहाँ एकत्रित्त भएका जनसमूहलाई अनेक प्रश्नगर्दा

---

1. अं. नि-१ पृ. २३: एतदग्गवग्गो ।

2. I. पृ. ७१: एककनिपातवण्णना ।

सारिपुत्रले बुद्धविषयको प्रश्नको उत्तर समेत दिइएको हुँदा अहो सारिपुत्र कति प्रज्ञावान् हुनुहुन्छ ! भन्ने कारण हो ।

(२) 'आगमन' भनेको उपरोक्त कारणवाट नैं भगवान्‌ले सारिपुत्र अहिले मात्र प्रज्ञाधिक भएका होइनन् अघि अघिका पाँचशय जनममा पनि प्रज्ञा अधिक नैं[1] थिए भन्ने कारण हो । त्यसैले भनिएको हो–

"यो पब्बजि जातिसतानिपञ्चं,
पहाय कामानि मनोरमानि ।
तं वीतरागं सुसमाहितिन्द्रियं,
परिनिब्बुतं वन्दथ सारिपुत्त"ति ॥"

(३) 'परिचित' भनेको चार परिषद्‌को बीचमा उपदेश गर्दा कहिल्यै पनि चतुसत्यले युक्त न भएको कुरा गर्ने वानि नभएको भन्ने कारण हो ।

(४) 'अतिरेकगुण' भनेको वुद्ध एक जना वाहेक प्रज्ञाको विषयमा सारिपुत्र वाहेक अरू कुनै पुरुष न भएको भन्ने कारण हो ।

सारिपुत्रले जस्तै मौद्गल्यायनले पनि उपरोक्त चारैवटा कारणले

---

1. यस सम्वन्धी लेखकको जा. सं. भा-४ पृ. २३ को परोसहस्स जातकादि हेर्नू ।

ऋद्धिवान्हरूमध्येमा श्रेष्ठस्थान पाउनु भएको हो[1] ।

यसरी सारिपुत्र स्थविर बुद्ध-शासनमा प्रज्ञावान्हरूमध्येमा अग्र हुनु भएको थियो ।

× × ×

1. अं. नि. अ. क. I. पृ. ७१-७६ : एककनिपातवण्णना ।

विनयगरू र अल्पेच्छता

"न च खुद्दं समाचरे किञ्चि, येन विञ्ञू परे उपवदेय्युं" अर्थात्—"स्यानोभन्दा स्यानो त्रुटी पनि नगर्नू । जुन त्रुटी हुंदा विज्ञहरूले कुरागर्ने ठाउँ पाउँछन्" भनी खुद्दकपाठको[1] मेत्तसूत्रले भने कैं वहाँ स्थविरले स्यानोभन्दा स्यानो नियमलाई पनि उल्लंघन गर्नु हुन्नथ्यो भन्ने कुराका केही उदाहरणहरू निम्न प्रकार छन् ।

त्यसबखत भगवान्बुद्ध कपिलवस्तुबाट श्रावस्तीमा आइपुग्नु भएको थियो । सारिपुत्र स्थविर पनि श्रावस्तीमै हुनूहुन्थ्यो । अनि एक दिन वहाँका उपस्थाक कुलबाट एउटा वालकलाई वहाँकहाँ पठाई "यो वालकलाई प्रव्रजित गराउनु होस्" भनी पठायो । त्यतिञ्जेल भने भगवान्ले एक भिक्षुले एक जना भन्दा बढता श्रामणेर राख्न नहुने नियम बनाउनु भएको थियो । त्यसैले सारिपुत्र स्थविरको मनमा यस्तो लाग्यो-- "भगवान्ले एक भिक्षुले एकजना भन्दा बढता श्रामणेर राख्न

1. पृ. १२.

नहुने नियम बनाउनु भएको छ । मसँग राहुल श्रामणेर छन् । अब मैंले यस विषयमा के कसो गर्नुपर्ला ?" यति सोची भगवान्कहाँ गई वहाँले भगवान्सँग सोध्नुभयो । त्यसपछि भगवान्ले "भिक्षुहो ! त्यसोभए व्यक्त तथा सबल भिक्षुले दुइजना श्रामणेरहरू राख्न सक्छन् अथवा जतिसम्म-लाई शिक्षा दिन चाहन्छन् उतिसम्म राख्न सक्छन्" भन्ने उपनियम बनाइदिनु भयो[1] । यसपछि मात्र वहाँले अर्को श्रामणेर बनाउनुभयो ।

× × ×

एकदिन सारिपुत्र स्थविर कोशल जनपदमा चारिका गर्दै श्रावस्तीमा जाँदा एक आवासथमा वास परेको थियो[2] । आवासथ भनेको धर्मशाला जस्तो बासबस्ने ठाउँ हो । यस आवासथमा बटुवाहरू, रोगीहरू, गर्भिणीहरु तथा प्रव्रजितहरूलाई बासबस्ने व्यवस्था मिलाइएको हुन्छ । त्यसमा अनेक कोठाहरू पनि छन् । त्यहाँ बासबस्नेहरूको निमित्त नि:शुल्क भोजनको व्यवस्था मात्र होइन औषधी उपचारको पनि व्यवस्था भएको हुन्छ[3] । अनि भोलिपल्ट मानिसहरूले "धेरै दिन-पछि सारिपुत्र महास्थविर आउनुभयो" भन्दै सुस्वादिला भोजनहरू तयारपारी ल्याइदिए । सो खाना खाएपछि वहाँलाई बेसकरी पेट दुख्यो

---

1. महा. व. पा. पृ. ८७: राहुलवत्थु, महाखन्धकं ।
2. महा. व. पा पृ. १००: आवासथसम्पत्तसारिपुत्तवत्थु ।
3. सम पा. II पृ. ८२१: एकतिंसतिमपाचित्तियं ।

र श्रावस्ती जान सक्नु भएन । भोलिपल्ट पनि खाना ल्याउँदा वहाँले स्वीकार गर्नु भएन । किनभने त्यसबखत कुनै आवासथमा एक रातभन्दा बढ्ता बसेर खाना खान नहुने नियम थियो । वहाँ त्यस दिन भोकै बस्नुभयो र पछि श्रावस्तीमा जानुभयो । यो पनि वहाँको विनय गरूताको एक उदाहरण हो । श्रावस्तीमा पुगेपछि यो हाल सुनेर भगवान्‌ले "रोगी भएकाले आवासथमा दुइदिन बसी खाना खान सक्छ तर निरोगीले होइन" भन्ने उपनियम बनाइदिनु भयो[1] ।

× × ×

अर्को एक समय सारिपुत्र स्थविरलाई पेट दुखेको थियो । अनि मौद्‌गल्यायन स्थविर गएर वहाँसँग "अघि अघि पेट्‌दुख्दा के खाएर तपाइँलाई निको हुन्थ्यो ?" भनी सोध्दा वहाँले "लसुन खाएर" भनी उत्तर दिनु भयो । तर त्यस बखत लसुन खान हुन्न भन्ने नियम थियो । त्यसैले पेट दुखेता पनि वहाँले लसुन खानु भएन । पछि मौद्‌गल्यायन स्थविरले भगवान्‌लाई यो कुरा सुनाउनु भयो । अनि भगवान्‌ले "रोगको कारणमा लसुन खानहुन्छ" भन्ने उपनियम बनाउनु भयो [2]।

× × ×

---

1. पाचि. पा. पृ. १०२: एकतिंसतिमपाचित्तियं,. आवासथ सम्पत्त सारिपुत्तवत्थु ।
2. चुल्ल. व. पा. पृ. २३०: तिरच्छानविज्जा-लसुणखादनादिनी ।

एकदिन सारिपुत्र र मौद्गल्यायन स्थविरहरू एक जंगलमा वसिरहनु भएको थियो। त्यसबखत सारिपुत्र स्थविरलाई वेसरी पेट दुखेर लेटिरहनु भएको थियो । संध्या समयतिर मौद्गल्यायन स्थविर वहाँकहाँ जाँदा वहाँको हालत देखि "यसरी पेटदुख्दा अघि तपाईँलाई केले निको हुन्थ्यो ?" भनी सोध्दा वहाँले मेरी आमाले पानी नभएको पायसमा घ्यू, मह र सखर आदि मिलाई दिनु हुन्थ्यो र त्यसैले निको हुन्थ्यो भनी भन्नु भयो। यो कुरा सुनी मौद्गल्यायन स्थविरले "हुन्छ, आवुसो ! यदि तपाईंको वा मेरो पुण्य छ भने यस्तो पायस भोलि पाउनेछौं" भनी भन्नुभयो। त्यसबखत यो कुरा एक देवताले सुनेकाथिए। अनि सो देवता वहाँहरूको उपस्थाक कुलको जेठो छोरामा आवेशभई पीडादिए। अनि भने यदि भोलि मौद्गल्यायन स्थविरलाई पानी नराखी पायस पकाई त्यसमा घ्यू, मह, सखर आदि मिसाई भिक्षा दिन्छौ भने छाडेर जानेछु।" घरका मानिसहरूले भने -"तिमीले नभने पनि हामी दिनहुँ वहाँहरूलाई भिक्षा दिन्छौं।" नभन्दै उनीहरूले भोलिपल्ट देवताले भने जस्तैगरी पायस तयारपारी मोद्गल्यायन स्थविर भिक्षा माग्न आउनु हुँदा राखिदिए। स्थविर फर्कनलाग्नुहुँदा "भन्ते! यहीं वसी पायस खानुहोस् । पछि फेरि अर्को पायस प्रदान गर्नेछौं। सो लिएर जानुहोस्" भनी प्रार्थना गरेपछि स्थविरले त्यस्तै गर्नुभयो।

पात्रभरी अर्को पायस लिई स्थविरले सारिपुत्र स्थविरलाई दिनुभयो। पायस अति उत्तम थियो। स्थविरले "यो पायस कसरी प्राप्त

भएको रहेछ ?" भनी विचारगरी हेर्दा प्राप्तिको कारण थाहापाउनुभई वहाँले 'आवुसो ! यो पायस बाहिर लगेर भुइँमा खन्याइदेऊ । "यो पायस अभोजनीय छ" भनी भन्नेबित्तिकै कुनै प्रश्न नगरिकनै स्थविरले बाहिरलगी भुइँमा घोप्टयाइदिनुभयो । भनिन्छ कि पायस भुइँमा पर्नेवित्तिकै वहाँको वेदना शान्तभयो र त्यहाँदेखि वहाँलाई चालीसवर्ष-सम्म फेरि पेट दुखेन । त्यसपछि स्थविरले मौद्गल्यायन स्थविरलाई यसो भन्नुभयो–

"आवुसो ! वचीविज्ञप्तिद्वारा (=वचन प्रकाश गरेर) प्राप्त भएको यो पायस पेटभित्रको आन्द्रा निस्केर भुइँमा लटपटिए पनि खान योग्य छैन ।" यति भन्नुभई अगाडि यो उदान प्रकट गर्नुभयो–

१. "वचीविञ्ञत्ति विप्फारा उप्पन्नं मधु पायसं ।
सचे भुत्तो भवेय्याहं साजीवो गरहितो मम ।।
२. 'यदि पि मे अन्तगुणं निक्खमित्वा बही चरे ।
नेव भिन्देय्य आजीवं चजमानो'पि जीवितं ।।
३. 'आराधेमि सकं चित्तं विवज्जेमि अनेसनं ।
अहं हि बुद्धपटिकुट्ठं न काहामि अनेसनन्ति ।।"

अर्थ-

१-' वचन प्रकाशगरी पाएको मधु-पायस यदि मैले खाएँ भने मेरो जीविकालाई निन्दा हुनेछ ।

२-"मेरो आन्द्रा भोरी निस्केर बाहिर लटपटिएता पनि मेरो प्राणनै गएता पनि मैले आफ्नो जीविकालाई बिगार्ने छैन ।

३-"अधार्मिक खोजलाई त्यागी मैले आफ्नो चित्तलाई सन्तोष पार्नेछु र बुद्धद्वारा निन्दित अनेसना (=अधर्मता पूर्वक आहार खोजगर्ने) मलाई चाहिन्न[1] ।"

उपरोक्त कुराहरूबाट हामी यो ठान्न सक्छौं कि वहाँको आजीविका कति शुद्ध रहेछ । एक दिन वहाँले आफ्नो शुद्ध जीविकाको बारेमा सूचिमुखि परिब्राजिकालाई 'म तल वा माथि हेरेर खान्दिन' भनी दिएको उत्तरबाट पनि अरू प्रष्ट हुन्छ । यो सूचिमुखि परिब्राजिकाको कुरा बु श्रा. च. भा-३ सारिपुत्र चरित भा-२ पृ. २२७ मा उल्लेख भएको छ ।

यति मात्र होइन वहाँ धुताङ्गधारी पनि हुनुहुन्छ र धुताङ्ग

---

1. विसु. म. पृ. ३१:-३२: सीलनिद्देसो ।

धारण गर्ने सम्बन्धमा उपदेश पनि गर्नुहुन्छ[1] ।

वहाँले तीसवर्षसम्म टाँग पसारी खाटमा सुत्नु भएको थिएन । वहाँले जस्तै मौद्गल्यायन स्थविरले पनि वीसवर्षसम्म टाँग पसारी खाट्मा सुत्नु भएन । महाकाश्यप स्थविरले वीसवर्षसम्म अनुरूद्ध स्थविरले पचासवर्ष सम्म भद्रीय स्थविरले तीसवर्षसम्म श्रोण स्थविरले अट्ठारवर्षसम्म राष्ट्रपाल स्थविरले बाह्रवर्षसम्म आनन्द स्थविरले पन्द्रहवर्षसम्म राहुल स्थविरले बाह्रवर्षसम्म बक्कुल स्थविरले असीवर्षसम्म र नालक स्थविरले परिनिर्वाण नभएसम्म टाँग पसारी खाट्मा सुत्नु भएको थिएन भन्ने कुरा दीघनिकाय अर्थकथामा[2] उल्लेख भएको छ ।

यसरी वहाँ स्थविर विनयगरू र अत्यन्त अल्पेच्छि पनि हुनुहुन्थ्यो ।

× × ×

1. विसु. म. पृ. ६१: धुतङ्गनिद्देसो ।
2. III. पृ. ४८: सक्कपञ्हसुत्तवण्णना ।

विहारमा गर्ने नित्य व्रत (वत्तपटिवत्तं)

जब सारिपुत्र स्थविर एक्लै वा मौद्गल्यायन स्थविरसँग वस्नु हुन्थ्यो तव वहाँले गर्ने काम एक प्रकारको हुन्छ भने भगवान्‌सँग अथवा अरू भिक्षुहरूसँग वस्दा गर्ने काम अर्कै ढंगको हुन्थ्यो ।

जब वहाँ एक्लै वस्नुहुन्छ अथवा मौद्गल्यायनसँग वस्नुहुन्छ तव बिहान सवरै विहारको आगनमा तथा बस्ने ठाउँमा बढारी सुग्घर सफा गरी शारीरिक गर्नुपर्ने काम सिध्याई हात खुट्टा मुख धोई समापत्तिमा वसी इच्छानुसार भिक्षाटन्‌को लागि निस्कनु हुन्छ ।

भगवान्‌सँग बस्नुहुँदा चाहिं वहाँ त्यस्तो गर्नुहुन्न । त्यसवेला जब भगवान् समयमै भिक्षुहरूका साथ भिक्षाटन्‌को लागि निस्कनु हुन्छ तव वहाँ कोठाबाट बाहिर निस्कनु भई "धेरै बस्ने ठाउँमा सबैले सुग्घर सफा राख्छन् वा राख्दैनन्" भन्दै यताउता घुमी न बढारेको ठाउँमा बढार्नुहुन्छ । यदि कतै फोहर थुपारेको छ भने त्यसलाई फाल्नुहुन्छ । पानीको भाँडामा पानी छैन भने पानी राख्नु हुन्छ । घैंटो राख्ने ठाउँमा घैंटो छैन भने घैंटो राख्नुहुन्छ । अनि रोगीहरूकहाँगई "तिमीहरूलाई के

चाहिन्छ, के ल्याउनुपर्‍यो" भनी सोध्नु हुन्छ । स्याना स्याना श्रामणेर-हरूकहाँ गई "आवुसोहो ! प्रतिपत्ति धर्ममा मन लगाऊ र बुद्धशासनबाट उत्कण्ठित नहोऊ" भन्दै अववाद (=अति उपदेश) दिनुहुन्छ । त्यसपछि वहाँ भिक्षाटन्को निमित्त निस्कनुहुन्छ । जस्तै बाहिर जान चाहने चक्रवर्ती राजा सेनाद्वारा परिवृत्तभई बाहिर निस्किसकेपछि सेनापतिहुने सेनाहरूको संविधानगरी त्यसपछि जान्छन् त्यस्तै सद्धर्मचक्रवर्ती हुनुभएका बुद्ध भगवान् भिक्षुहरूद्वारा परिवृत्तभई बाहिर गइसकेपछि सेनापति समान हुनु भएका वहाँ धर्मसेनापति उपरोक्ताकारले गर्नुपर्ने काम सिध्याई पछि निस्कनु हुन्छ[1] ।

यसरी अबेरगरी भिक्षाटन्को लागि बाहिर जाने भएको हुँदा वहाँले एकदिन सच्चक भन्ने निगण्ठका सच्चा, लोला, पटाचारा र सिवा-वतिका[2] भन्ने बहिनीहरूले "हामीसँग वादगर्न सक्नेले यो जम्बुशाखा उखेलि देवोस्" भनी गाडेको शाखालाई वहाँले उखेल्न लगाउनु भएको हो । त्यस दिन पनि वहाँ विहारमा गर्नुपर्ने काम गरिसकेपछि अबेरगरी भिक्षाटन्को लागि जानुभएको थियो[3] ।

---

1. पपं. सू III. पृ ९३: महाराहुलोवादसुत्तवण्णना ।
2. यी सच्चा लोला भन्नेहरूका कुरा लेखकको जा. सं-४. पृ. ६७ मा चुल्लकालिङ्गजातकमा हेर्नू ।
3. पपं. सू. II. पृ. २२४: चूलसच्चकसुत्तवण्णना ।

यस्तै कुरा धम्मपदट्ठकथामा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यहाँ पनि वहाँ भिक्षाटन्को लागि निस्कनु अगाडि विहारमा सफा सुग्घर गरी नपटचाएका बिछ्याउनाहरू पटचाई ठाउँ ठाउँमा राख्नुपर्ने मेच र खाटहरू राम्ररी राखी बाहिर जानुहुन्थ्यो । यसो गर्नाको कारण शून्य निर्जन विहारदेखी हेर्न आउने अन्यतीर्थियहरूले "हेर हेर श्रमण गौतमका शिष्यहरू बस्ने ठाउँ !" भनी कराउन नपावोस् भन्ने हो[1] ।

संयुत्तनिकाय अर्थकथामा चाहिं यसरी उल्लेख भएको छ–

"स्थविर चाहिं अरू अरू भिक्षुहरू जस्तै सबेरै भिक्षाटन् नगई सबै भिक्षुहरू गइसकेपछि सबै संघाराममा घुमी नबढारेको ठाउँमा बढारी न फालेका फोहरहरू फाली सङ्घारामका काठका र माटाका भाँडाहरू ठाउँ ठाउँमा सच्याई राखी जानुहुन्छ । किनभने अन्यतीर्थियहरूले देख्दा निन्दा गर्न नपाउन् भन्ने हेतुले हो । त्यसपछि रोगीहरूकहाँ गई उनीहरू-लाई के चाहिन्छ भनी सोधी तरुण श्रामणेरहरूलाई लिई उनीहरूले भनेका वस्तुहरूको लागि जानहुने ठाउँमा गई औषधी आदि प्राप्तगरी "रोगीको सेवा भनेको बुद्ध प्रत्येकबुद्धहरूद्वारा पनि प्रशंसित छ" भन्दै औषधी आदि दिनुहुन्छ । यो हो वहाँले विहारसम्बन्धी गर्नु हुने नित्य व्रत (वत्तपटिवत्त) को काम ।

---

1. धम्म. प. अ.क.पृ. ३५३; पण्डितस्रामणेरवत्थु पण्डितवग्गो ।

"भगवान् चारिकामा जानुहुँदा चाहिं 'म अग्रश्रावक हुँ' भनी चप्पल लगाई छाता लिई अगाडि अगाडि हिडनु हुन्न । जो त्यहाँ बुढाहरू स्याना स्याना श्रामणेरहरू तथा रोगीहरू हुन् तिनीहरूकहाँ गई उनीहरू-लाई कहिं कतै वेदना भएको छ भने त्यहाँ तेल लगाउन लगाई पात्र चीवर आफ्ना स्याना श्रामणेरहरूलाई लिन लगाई एक दुइदिन आफ्ना श्रामणेरहरू लिई त्यहाँ जानु हुन्छ[1] ।

यी हुन् वहाँले विहारमा नित्य गर्नु हुने कामको रूपरेखा ।

× × ×

एक समय सारिपुत्र स्थविर हिमालतिर गई एक पहाडको गुफा जस्तो ठाउँमा वसी नबढारीकनै निरोध समापत्तिमा वस्नुभयो । त्यस बखत भगवान्‌ले आवर्जन गर्नुहुँदा सारिपुत्र स्थविर बसेको ठाउँमा नबढा-रिकनै निरोधसमापत्तिमा बसेको कुरा बुझ्नुभई उतनाघरिमै भगवान् त्यहाँ जानुभई गुफाको अगाडि पदचिन्ह राख्नुभई फर्कनु भयो । निरोध-समापत्तिबाट उठ्नु भएपछि स्थविरले भगवान्‌को पदचिन्ह देखी "न वढारिकन वसेको कुरा भगवान्‌ले थाहा पाउनु भयो" भनी बडो लज्जित हुनुभएको थियो । यति मात्र होइन वहाँले यो पनि सोच्नुभयो कि अब म भगवान्‌कहाँ गई संघका बीचमा आफूलाई निन्दा गराउने छु भनी

1. सं. नि. अ क II. पृ. १८७: देवदहसुत्तवण्णना, नकुलपितुवग्गो ।

भगवान्कहाँ गई वन्दनागरी एक छेउमा बस्नुभयो। अनि भगवान्ले "सारिपुत्र ! कहाँ गएका थियौ?" भनी सोध्नुभई पुनः "सारिपुत्र ! म नजिक भई बस्नेले न बढारिकन बस्नु ठीक छैन" भनी भन्नुभयो। त्यहाँदेखि स्थविरले चीवर पारुपन गर्ने सर्वसाधारण शालामा पनि उभिएरनै खुट्टाले धुलो पन्छाउन थाल्नु भयो[1]।

× × ×

विनयपिटकको परिवारपालिले बढार्दाको पञ्च गुणहरू देखाएको छ। जस्तै-(१)आफ्नो मन प्रसन्न हुन्छ (२) अर्काको मन पनि प्रसन्न हुन्छ (३) देवताहरू पनि सन्तुष्ट हुन्छ (४) बुद्धशासन पालन हुन्छ र (५) पछि आउनेहरूले पनि त्यस्तै गर्छन्[2]।

बढार्नेमा यस्तो गुण भएको हुनाले जहाँ बसे पनि वहाँ सफा सुग्घरगरी बढारेर बस्नुहुन्छ।

× × ×

---

1. सम. पा. III. पृ. १४४०: पञ्चकवारवण्णना।
2. परि वा. पा. पृ. २३२: पञ्चकवारो।

कृतज्ञ र कृतवेदी

सारिपुत्र स्थविरमा कृतज्ञता र कृतवेदीता हुने ठूलो सत्पुरूष गुण थियो। अर्काले गरेको स्यानोभन्दा स्यानो गुणलाई पनि वहाँ सम्झिराख्नु हुन्थ्यो।

एक समय राध नामक ब्राह्मणले भिक्षुहरूकहाँ गई प्रव्रज्यात्व मागे। भिक्षुहरू उनलाई प्रव्रजीत गर्न चाहन्नथे। भिक्षुहरूकहाँ प्रव्रज्यात्व नपाएपछि उनी दुब्ला पातला भएर गए। जब भगवान्‌ले उनी दुब्ला पातला भएर गएको देख्नु भयो तब भिक्षुहरूलाई बोलाउनु भई "भिक्षुहो! किन यी ब्राह्मण दुब्लाएर गएका?" भनी सोध्दा भिक्षुहरूले "भन्ते! यी ब्राह्मण आएर प्रब्रज्या माग्छन्। तर कुनै पनि भिक्षु यिनलाई प्रव्रजित गराउन चाहन्नन्। यही कारणले यिनी दुब्लाएका होलान्। अनि भगवान्‌ले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नु भई 'भिक्षुहो! यी ब्राह्मणको कुनै गुणलाई संस्मरण गर्ने कुनै भिक्षु छ के?" भनी सोध्नु भयो। त्यस बखत त्यहाँ बसिरहनुभएका सारिपुत्र स्थविरले "भन्ते! म यी ब्राह्मणको गुण सम्झन्छु" भनी भन्नु हुँदा भगवान्‌ले "तिमीले यी ब्राह्मणको के गुण सम्झन्छौ त?" भनी सोध्नु भयो।

अनि स्थविरले भन्नुभयो- "भन्ते ! एकदिन म राजगृहमा भिक्षाटन जाँदा यिनले एक डाडु भात दिनलगाएका कुरा म सम्झन्छु ।"

"राम्रो सारिपुत्र ! बेशहो सारिपुत्र ! कृतज्ञ र कृतवेदी हुनेलाई नै सत्पुरुष भन्दछन् ।"

यति भन्नुभई भगवान् अगाडि यसो भन्नुहुन्छ- "सारिपुत्र ! त्यसोभए यी ब्राह्मणलाई प्रव्रजित गर र उपसम्पदा पनि गर ।"

"भन्ते ! कसरी मैले यिनलाई प्रव्रजित गरूँ र कसरी उपसम्पदा गरूँ ?"

अनि भगवान्ले यही प्रसंगमा धार्मिक कुरा सुनाई भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नु भई यसो भन्नुभयो -

"भिक्षुहो ! जो मैले यस भन्दा अधि बुद्ध, धर्म र सङ्घको शरण लिन लगाई उपसम्पदा गर्ने अनुमति दिएको थिएँ आजदेखि सो हटाई ज्ञप्ति चतुर्थ वाचाद्वारा उपसम्पदा गर्ने अनुमति दिन्छु" भनी भन्नुभयो । त्यसपछि स्थविरले सो ब्राह्मणलाई भगवान्को आज्ञा बमोजिम ज्ञप्ति चतुर्थ वाचाद्वारा उपसम्पदा गर्नुभयो[1] ।

स्थविरका यी राध भिक्षु अत्यन्त सुविनीत तथा आज्ञाकारी

1. महा. व. पा. पृ ५३ : ञत्तिचतुत्थक कम्म उपसम्पदा, महाखन्धकं ।

थिए। एकदिन भगवान्ले स्थविरसँग "यस्ता शिष्यहरू पायौ भने कति-जनासम्म राख्न चाहन्छौ ?" भनी सोध्दा स्थविरले "धेरै" भनी भन्नु भएको कुरा धम्मपदट्ठकथामा[1] उल्लेख भएको छ।

त्यसैले राध भिक्षुले आफ्नो अपदानमा यस्तो उल्लेख गरेका छन्-

"कटच्छु भिक्खं पादासिं, सारिपुत्तस्स तादिनो।
यदा जिण्णो च वुद्धोच, तदाराम मुपागमिं ॥
"पब्बाजेन्ति न मं कोचि, जिण्ण दुब्बल थामक।
तेन दीनो विवण्णङ्गो, सोको चासिं तदा अहं ॥
"तदा भिक्खू समानेत्वा, अपुच्छि मुनिसत्तमो।
'इमस्स अधिकारं ये, सरन्ति ब्याहरन्तु ते' ॥
"सारिपुत्तो तदावोच, 'कारमस्स सरामहं।
कटच्छु भिक्खं दापेसि, पिण्डाय चरतो मम[2]" ॥

अर्थात्-

"मैले लोकमा कम्पित नहुने सारिपुत्र स्थविरलाई एक डाडु भात दिएको थिएँ। जब म जीर्ण तथा बुढो भएँ तब म विहारमा

---

1. धम्म. प. अ क. पृ. ३३३: राधत्थेरवत्थु, पण्डितवग्गो।
2. अप. दा. पा. II पृ. १३३: राधत्थेर अपदानं; गा. नं. ३१५, ३१६, ३१९ र ३२०

गई भिक्षु हुन चाहें तर मलाई कसैले भिक्षु बनाउन चाहेनन् । यसले गर्दा म दुर्वर्णी दुब्लो र चिन्तित भएँ । अनि त्यस वखत भिक्षुहरूसँग 'मैले गरेको पुर्नै गुण सम्झने कुनै भिक्षु छ के ?' भनी भगवान्‌ले सोध्नु हुँदा सारिपुत्र स्थविरले 'भिक्षाटन् गइरहेको वेलामा यिनले मलाई एक डाडु भिक्षा दिलाएको कुरा म सम्झन्छु' भनी भन्नु हुँदा त्यसबखत भगावान्‌ले वहाँलाई यसो भन्नुभयो–

"साधु साधु कतञ्ञूसि, सारिपुत्त इमं तुवं ।
पब्बाजेहि दिजं वुड्ढं, हेस्सतिजानियो अयं ।।"

अर्थात्–

"धन्य धन्य सारिपुत्र ! तिमि कृतज्ञ रहेछौ । यी बुढा ब्राह्मण-लाई प्रव्रजित गराऊ; यिनी पण्डित हुनेछन् ।"

× × ×

सारिपुत्र स्थविर अर्कालाई मात्र अर्ति उपदेश दिने हुनुहुन्न । अर्कालि दिएको अर्ति उपदेशलाई पनि कृतज्ञतापूर्वक सुन्नु हुन्छ । कुनै व्यक्ति चाहिं भन्न चाहन्छ तर सुन्न नचाहने मात्र होइन अर्कालि केही भन्दा रिसाउँछ पनि । तर स्थविर त्यस्तो गर्नुहुन्न भन्ने कुरा निम्न उदारहणबाट प्रष्ट हुन्छ –

एक दिन वहाँलाई एक सात वर्षीय श्रामणेरले "भन्ते ! तपाईंको चीवरको टुप्पो भुइँमा लत्रिएको छ" भनी भन्दा स्थविर चुपलागेर एक

छेउमा गई आफ्नो चीवर राम्रोसंग पारुपन[1] गरी आएर "आचार्य ! यस्तै अति दिनुपर्छ, तिमीले भनेको राम्रै हो[2]" भनी दुइहात जोरी उभिइरहनु भयो भनी संयुक्त निकाय अर्थकथाले उल्लेख गरेको छ।

त्यसैले वहाँले यस्तो उदान प्रकट गर्नु भएको हो –

"तदहु पब्बजितो सन्तो, जातिया सत्तवस्सिको।
सो पिमं अनुसासेय्य, सम्पटिच्छामि मत्थके' ति ।।"

अर्थ–

"सोही दिन प्रव्रजित भएकाले भएता पनि जन्मले सात वर्ष पुगेकाले भएता पनि मलाई अनुशासन गरून् म त्यो उपदेशलाई शीरमा थापी ग्रहण गर्नेछु[3] ।"

---

1. 'पारुपन' भनेको चीवरलाई चारैतिरबाट परिमण्डल गरी ओढ्नु हो। विहारबाट बाहिर जाँदा अथवा भिक्षाटनको लागि जाँदा भिक्षुहरू यसरी चीवर ओढ्नु पर्छ। विहारमा बस्दा चाहिं एकांश गरी चीवर लगाएर बस्छन्। त्यसैले प्रातिमोक्षको सेखिय भन्ने शिक्षापदमा "परिमण्डलं पारुपिस्सामीति सिक्खा करणीया" भनी उल्लेख भएको हो।
2. थेर. गा. अ. क. II. पृ ११६: सारिपुत्तत्थेरगाथावण्णना।
3. सं. नि. अ. क. I पृ. ९७: सुसिमसुत्तवण्णना, देवतासंयुत्तं।

यसै कुराको संस्मरण गर्दै वहाँले पछि थेरगाथापालिमा यस्तो उल्लेख गर्नु भएको हो[1]–

"अनङ्गणस्स पोसस्स, निच्चं सुचिगवेसिनो ।
वालग्गमत्तं पापस्स, अब्भामत्तं व खायति ॥"

अर्थात्– "सँधै शुद्धि चाहने निक्लेशी पुरुषलाई रौंको टुप्पो जतिको दोष पनि बादलको ढिक्को जत्रै देखिन्छ ।"

× × ×

जब सारिपुत्र स्थविर अश्वजित् स्थविरसँग एकै विहारमा बस्नु हुन्छ तब वहाँ बुद्धको उपस्थानमा गई पछि अश्वजित् स्थविरको उपस्थानमा जानुहुन्छ । जब वहाँ अश्वजित् स्थविरसँग अलग्ग भई बस्नु हुन्छ तब वहाँले वहाँ बस्नुभएको दिशातिर पञ्चाङ्ग प्रतिष्ठित गरी वन्दना गर्नुहुन्छ । यसरी वन्दना गरिरहेको देखेर केही भिक्षुहरूले भन्न पनि थाले कि सारिपुत्र स्थविर बुद्धको अग्रश्रावक भएर पनि दिशा–नमस्कार गर्नेबानी छाड्न सक्नुभएको छैन ।

जब भगवान्ले दिब्यश्रोतद्वारा यस्तो भनिरहेको कुरा सुन्नुभयो तब वहाँले आफूलाई आसनमा बसिरहेको जस्तै गरी दर्शाउनु भई "भिक्षुहो ! अहिले तिमीहरू यहाँ के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ?"

---

1. थेर. गा. पा. पृ. ३६७: सारिपुत्तत्थेर गाथा ।

भन्नी सोध्नु भयो। अनि ती भिक्षुहरूले सो कुरा बताए। अनि भगवान्ले "भिक्षुहो ! सारिपुत्रले दिशा-नमस्कार गरेका होइनन् । जसको कारणले यो बुद्धशासन उनले जाने सो आफ्नो आचार्य अश्वजित् भिक्षुलाई वन्दना गरेका हुन्। भिक्षुहो ! सारिपुत्र आचार्य-पूजक हुन्" भनी भन्नु भयो। त्यसपछि एकत्रित भएका भिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश गर्नुहुँदै वहाँले धम्मसूत्र (नावासूत्र[1]) को उपदेश सुनाउनु भयो[2]। आचार्य-पूजक हुनु भएका हुनाले पपञ्चसूदनीले[3] अश्वजित् स्थविरलाई सारिपुत्र स्थविरको आचार्य हुन् भनी उल्लेख गरेको हो।

धम्मपदट्ठकथाले[4] पनि सारिपुत्र स्थविरको आचार्य भक्तिको बारेमा यस्तो उल्लेख गरेको छ–

"जब सारिपुत्र स्थविरले उपरोक्ताकारले दिशानमस्कार गरेको देखे तब केही भिक्षुहरूले यस्तो भन्न थाले––

'भगवान्का अग्रश्रावक भएर पनि अहिलेसम्म वहाँको मिथ्या-दृष्टिपन हटेको रहेनछ र दिशानमस्कार गर्ने बानी पनि छुटेको छैन।'

---

1. सुत्त. नि. पृ. ३१४: चूलवग्गो।
2. सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १३९: धम्मसुत्त (नावासुत्त) वण्णना।
3. II: पृ. २२५: चूलसच्चकसुत्तवण्णना।
4. पृ. ८०३: आचरियपूजक वत्थु, ब्राह्मणवग्गो।

"जब यो कुरा भिक्षुहरूले भगवान्‌लाई सुनाए तब भगवान्‌ले स्थविरसँग सोध्नु भयो–

'सारिपुत्र ! के यो कुरा सांचो हो ?'

'भन्ते ! मैले दिशानमस्कार गरको हो वा होइन भन्ने कुरा ब मपाँइलाई राम्ररी थाहा नै छ।'

'सारिपुत्रको उत्तर सुनेपछि भगवान्‌ले उपस्थित भिक्षुहरूलाई उपदेश गर्नुहुँदै 'भिक्षुहो ! सारिपुत्रले दिशानमस्कार गरेका होइनन् । अश्वजित्‌बाट धर्म सुनी स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भएका हुनाले आफ्नो आचार्यलाई वन्दना गरेका हुन् । जुन आचर्यको कारणबाट धर्म अवबोध हुन्छ त्यसलाई उसले ब्राह्मणले अग्निहोत्र गरेझैं सम्मानपूर्वक नमस्कार नै गर्नुपर्छ" भनी निम्न धम्मपदको गाथा बताउनु भयो–

"यम्हा धम्मं विजानेय्य, सम्मासम्बुद्धदेसितं ।
सक्कच्चं तं नमस्सेय्य, अग्गिहुत्तं व ब्राह्मणो[1] ॥

अर्थ–

"जसबाट सम्यक्‌सम्बुद्ध देशित धर्म अवबोध हुन्छ त्यसलाई यो

1. धम्म. प. अ. क. पृ. ५४ ब्राह्मणवग्गो ।

पुरुषले ब्राह्मणले अग्निहोत्र गरे झैं सत्कारपूर्वक नमस्कार गर्नुपर्छ ।"

त्यसैले अपदान पालिमा स्वयं सारिपुत्र स्थविरले यस्तो उल्लेख गर्नुभएको हो -

१. "यमहं पठमं दिस्वा, विरजो विमलो अहुं ।
सो मे आचरियो धीरो, अस्सजि नाम सावको ।।

२. "तस्साहं वाहसा अज्ज, धम्मसेनापती अहुं ।
सब्बत्थ पारमिं पत्वा, विहरामि अनासवो ।।

३. "यो मे आचरियो आसि, अस्सजि नाम सावको ।
यस्सं दिसायं वसति, उस्सीसम्हि करोमहं[1] ।।"

अर्थ-

१ "जसलाई देखेर सर्वप्रथम मैले निर्मल विशुद्ध चक्षु प्राप्तगरें सो बुद्धिमानी अश्वजित् भन्ने भगवान्का श्रावक मेरा आचार्य हुनुहुन्छ ।

२-"वहाँको कारणले आज म धर्मसेनापती हुन पुगें र सबै पारमी पुरागरी अनास्रवी भई बसेको छु ।

३ -"जो अश्वजित् भन्ने बुद्धश्रावक मेरा आचार्य हुनुहुन्छ जुन

1. अप. दा. पा. पृ. ३६-३७: सारिपुत्तत्थेर अपदानं ।

दिशामा वहाँ वस्नुहुन्छ सोही दिसामा म सिरान पार्छु ।"

सुत्तनिपातको नावासुत्तमा पनि यस्तो उल्लेख भएको छ-

"यस्मा हि धम्मं पुरिसो विजञ्ञा ।
इन्दं व नं देवता पूजयेय्य[1] ।।"

अर्थ-

"जसको तरफवाट धर्मावबोध हुन्छ उनलाई देवताहरूले इन्द्रलाई पूजा गरे जस्तै गर्नुपर्छ ।"

यसरी वहाँ स्थविर आचार्य-पूजक, कृतज्ञ र कृतवेदी हुनुहुन्थ्यो ।

× × ×

---

1 सुत्त नि. पा. पृ. ३१४: नावासुत्तं, चूलवग्गो ।

सहनशीलता र क्षमा

जस्तै स्थविरमा कृतज्ञता र कृतवेदी गुण निहित थियो त्यस्तै वहांमा ठूलो सहनशीलता र क्षमागुण पनि निहीत थियो ।

उदाहरणको लागि-एकदिन वहाँ वैशालीबाट श्रावस्तीमा जानुहुँदा बीच बाटामा एक सांघिक विहारमा अबेरगरी पुग्नुभयो । त्यस विहारमा छवर्गीय भिक्षुका शिष्यहरूले सबै आसनहरू कब्जा गरिसकेका थिए । स्थविर विहारमा पुग्दा विहारमा बस्ने ठाउँ न पाएपछि विहारको बाहिर नै वहांले रात बिताउनु भयो ।

भोलिपल्ट बिहान सबेरै भगवान् बुद्ध बाहिर चंक्रमण गर्नुहुँदा स्थविरले खोक्नुभयो । यो सुनेर भगवान्ले "यो को हो ?" भनी सोध्नुहुँदा वहांले आफ्नो परिचय दिनुभयो । अनि भगवान्ले "किन बाहिर बसेको ?" भनी सोध्नु भएपछि वहाँले वृत्तान्त कुरा सुनाउनुभयो । अनि भगवान्ले यसै प्रसंगमा भिक्षुहरूलाई एकत्रित गराउनुभई यस्तो आचारलाई निन्दा गर्नुभई जेष्ठ भिक्षुलाई अग्रासन दिनुपर्छ भनी धर्मकथा

सुनाउनुभई तित्तिरजातकका[1] कुरा सुनाउनुभयो[2] ।

अर्को एक समयमा पनि यस्तै घटना भएका कुरा चुल्लवग्गपालिमा नै[3] उल्लेख भएको छ ।

× × ×

एक समय शाक्य जनपदको चातुम भन्ने ठाउँको आमलिक भन्ने बनमा तथागत बसिरहनुभएको थियो । अनि त्यहाँ सारिपुत्र र मौद्गल्यायनहरू पाँचशय परिवार भिक्षुहरूका साथ आउनु भयो । सारिपुत्र मौद्गल्यायन स्थविरका परिषदहरू विहारवासी भिक्षुहरूका साथ आसनहरूको बारेमा ठूलो ठूलो स्वर निकाली होहल्ला गरी कुरागरिरहेका थिए । भगवान्ले यो सुनी आनन्दसँग "यो के को होहल्ला हो ?" भनी सोध्दा वहाँले सो कारण बताउनु भयो । अनि भगवान्ले आनन्द स्थविरलाई भनी सारिपुत्र मौद्गल्यायनहरूलाई आफ्ना परिषद्का साथ विहारबाट बाहिर जाने आज्ञा दिनुभयो । वहाँहरू चुपलागेर विहारबाट बाहिर निस्कनु भयो ।

---

1. यो जातकको कुरा लेखकको जा. सं. भा–४. पृ. ८ मा उल्लेख भएको छ ।
2. चुल्ल. व. पा.पृ २५४: अग्गासनादि अनुजानना, सेनासनक्खन्धकं ।
3. पृ. २५७: आसनप्पटिबाहनपटिक्खेपं, सेनासनक्खन्धकं ।

यो देखेर चातुमका शाक्यहरूले भगवान्कहाँ गई वहाँहरुलाई भित्र्याउन प्रार्थनागरे। यति मात्र होइन सहम्पति ब्रह्माको बीजको दृष्टान्त र बाछाको दृष्टान्तद्वारा भगवान् सन्तुष्ट हुनु भएको थियो। पछि वहाँहरू विहारमा फर्कनुभई भगवान्लाई अभिवादन गरी एकछेउमा बसेका सारिपुत्रसँग भगवान्ले यस्तो सोध्नु भयो–

"सारिपुत्र ! मैले भिक्षुसंघलाई बाहिर निकालेकोमा तिमीलाई कस्तो लाग्यो ?"

"भन्ते ! मलाई यस्तो लाग्यो कि अब भगवान् अल्पोत्सुकी भई दृष्टधर्मसुखमा विहारगरी बस्न चाहनु हुन्छ र हामी पनि अल्पोत्सुकी भई दृष्टधर्मसुखमा बस्नुपर्छ।"

"सारिपुत्र ! पख पख; सारिपुत्र ! दृष्टधर्मसुखमा बस्नुमा खामोस राख।"

मौद्गल्यायन स्थविरले पनि यस्तै जवाफ दिनु भयो। अनि भगवान्ले मौद्गल्यायनलाई यस्तो भन्नुभयो–

"मौद्गल्यायन ! ठीकछ, मैले वा सारिपुत्रले भिक्षुसंघको हेरचाह र आरक्षा गर्नुपर्छ[1]।"

× × ×

---

1. म. नि. II. पृ. १४१-४२: चातुमसुत्तं।

अर्को एक दिन श्रावस्तीमा वर्षावास विताइसकेपछि चारिकार्थ जाने विचारगरी सारिपुत्र स्थविर भगवान्सँग बिदालिन जानुभयो । त्यसबखत त्यहाँ धेरै भिक्षुहरू भेलाभएका थिए । त्यसबीचमा स्थविर लाई सहन नसक्ने एकजना भिक्षु पनि थिए । जब स्थविर आफ्नो परिषद्लिई विहारबाट बाहिर जानुभयो तब सो भिक्षुले सोचे कि अबत स्थविर विहार बाहिर पुग्नुभयो होला । यसपछि भगवान्कहाँ गई "भन्ते ! आयुष्मान् सारिपुत्रले मलाई चीवरले पिटी गसँग क्षमा पनि नमागी जानुभयो" भनी विन्तिगरे ।

स्थविर बाहिर निस्कने बेलामा वहाँको चीवरको टुप्पोले सो भिक्षुलाई छोएको थियो ।

अनि भगवान्ले तुरन्तै स्थविरलाई बोलाउन पठाई 'सारिपुत्र ! यो भिक्षु यसो भन्दछ के यो कुरा साँचो हो के ?" भनी स्थविरसँग सोध्नु भयो ।

त्यस बखत स्थविरले भगवान्लाई आफू सूचि असूचि फाल्ने पृथ्वी समान, पानी समान, आगो समान, वायु समान खुट्टा पुछ्ने कपडा समान तथा सिङ भाचिएको सुदान्त साँढे समान भन्ने आदि उपमाहरूसँग मिलाई उत्तर दिनुभयो । यत्तिकैमा सो भिक्षुको शरीरबाट

पसिना चुहिन थाल्यो र स्थविरसँग क्षमा पनि मागे । स्थविरले उनलाई क्षमा दिनुभयो[1] । त्यसैले भगवान्ले धम्मपदमा[2] यस्तो भन्नु भएको हो–

"पठवीसमो नो विरुज्झति,
इन्दखीलोपमो तादि सुब्बतो ।
रहदो व अपेत कद्दमो,
संसारा न भवन्ति तादिनो ।"

अर्थ–

"पृथ्वी समान र इन्द्रकील (=खम्बा) समान डगेर नबस्ने व्यक्तिको मन निर्मल पंक रहित स्वच्छ जलाशय जस्तै भई संसारका अनेक ग्रन्थीहरूमा अल्झिएका हुँदैनन् ।"

यसको कथा धम्मपदट्ठकथा पृ. ३७३ अरहन्तवर्गमा पनि उल्लेख भएकोछ ।

× × ×

---

1. अं. नि-९ पृ. २०: सीहनादसुत्तं, सीहनादवग्गो । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु.श्रा.च. भा-२. पृ. २५८ मा उल्लेख भएको छ ।

2. पृ. २६: अरहन्तवग्गो, गा. नं. ९५.

अर्को एक समय भगवान् राजगृहको वेणुवनारामस्थित कलन्दक निवापमा बस्नुभएको वेलामा सारिपुत्र र मौद्‌गल्यायन स्थविरहरू कपोत कन्दरामा बस्नुभएको थियो ।

त्यसबखत जुनेली रात थियो । भरखरै क्षौर गरेको शिरले वहाँहरू कुनै एक खुल्ला ठाउँमा कुनै समाधिमा बसिरहनुभएको थियो ।

त्यसबखत दुइजना यक्षहरू कुनै कामले उत्तरबाट दक्षिणतिर जाँदै थिए । अनि उनीहरूले सारिपुत्र स्थविरलाई खुल्ला ठाउँमा बसिरहनुभएको देखे । अनि एक यक्षले अर्को यक्षलाई भने—

"लाग्छ कि यो श्रमणको टाउकोमा एक मुक्का दिऊँ ।"

उनलाई अर्काले भने—"यस्तो इच्छा नगर यी श्रमण माहानुभाव सम्पन्न छन् ।"

बारम्बार रोक्दा पनि उनले स्थविरको टाउकोमा यस्तो मुक्का दिए कि जुन मुक्काले ठूलो हात्तीलाई पनि थुचुक्क बसाल्न सक्छ । मुक्का दिइसकेपछि सो यक्ष "डाहभयो, डाहभयो" भन्दै उहींबाट महानरकमा गए ।

जब मौद्‌गल्यायन स्थविरले आफ्नो दिव्यचक्षुद्वारा यो देख्नुभयो तब स्थविर सारिपुत्र स्थविरकहाँ आई "आवुसो ! कुशल हुनुहुन्छ के ?" भनी सोध्नुभयो । वहाँले "कुशलै छु, केवल अलिकता टाउको दुखेको

जस्तो लाग्छ भनी जवाफ दिनुभयो ।

"अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! यहाँ भरखरै एक यक्षले तपाँईको टाउकोमा त्यस्तो मुक्का दिएको थियो जुन मुक्काले ठूलो हात्तीलाई पनि थुचुक्क बसाल्न सक्छ ।"

"अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत ! कत्रो ऋद्धिवान् मौद्गाल्यायन ! जो कि आफ्नो दिव्यचक्षुद्वारा यक्षलाई पनि देख्न सक्नु हुन्छ । हामी त पांशुपिशाचलाई पनि देख्न सक्दैनौं ।"

यी दुइ स्थविरहरू कुरागरिरहेको कुरा दिव्यश्रोतद्वारा बुद्धले सुन्नुभई त्यसबेला वहाँले यस्तो उदान प्रकट गर्नुभयो–

"यस्स सेलूपमं चित्तं ठितं नानुपकम्पति ।
विरत्तं रजनीयेसु कोपनेय्ये न कुप्पति ।
यस्सेवं भावितं चित्तं कुतो तं दुक्खमेस्सती[1] ति ।।"

अर्थ–

जसको चित्त पर्वत समान कम्पितहुन्न, जसको चित्त मलिनताबाट दूर छ, जो कोपगर्नुपर्ने ठाउँमा पनि कोपगर्दैन यस प्रकार जसको चित्तभाविता छ त्यस्तालाई कहाँबाट दुःख आउँछ र !"

× × ×

---

1. उदा. पा. पृ. १०८: यक्खपहारसुत्तं, मेघियवग्गो ।

अर्को एक समय श्रावस्तीमा भेला भएका केही मानिसहरूले यस्तो भन्न थाले–"अहो ! हाम्रा सारिपुत्र महास्थविर कत्रो क्षान्ति-बलले युक्त हुनुहुन्छ ! गालि गर्दा र प्रहार गर्दा कोप मात्र पनि गर्नुहुन्न ।" यस्तो भन्दै स्थविरको गुणवयान गर्न थाले । त्यसमध्ये एक ब्राह्मणले सोध्यो-

"को हो यो क्रोध नगर्ने व्यक्ति ?"

"हाम्रा स्थविर सारिपुत्र ।"

"वहाँलाई रिसाउने काम कसैले गरेन होला । त्यसैले वहाँले क्रोध ननिकालेको होला ।"

"जतिकै क्रोधहुने काम गरे पनि वहाँ क्रोध गर्नु हुन्न ।"

"त्यसोभए म वहाँलाई क्रोधित पार्नेछु ।"

"सक्छौ भने गर ।"

"अनि उसले हुन्छ त म जान्नेछु" भनी एकदिन स्थविर भिक्षाटन् गइरहनुभएको वेलामा उसले पछाडि पट्टिवाट वहाँलाई बेसरी हिर्कायो । स्थविर "यो कोहो ?" भन्ने मात्र पनि न सोची सरासर आफ्नो वाटो लागेर जानुभयो । यो देखेर ब्राह्मणलाई डाह हुन थाल्यो । अनि दौडेर अघिल्तिर गई वन्दनागरी "भन्ते ! मैले परीक्षाको लागि तपाइँलाई पीटें, मलाई क्षमा गर्नुहोस्" भनी विन्तीगऱ्यो ।

"हुन्छ क्षमागर्छु" भनी स्थविरले भन्नु भए पछि ब्राह्मणले "भन्ते यदि तपाइँ मलाई क्षमा दिनुहुन्छ भने मेरै घरमा गई भोजन ग्रहण गर्नुहोस् भनी वहाँको हातवाट भिक्षापात्र लिई घरमा लगी स्थविरलाई भोजन गरायो ।

यतिञ्जेल मानिसहरू हातमा लौरो आदि लिएर "निर्दोषी स्थविरलाई पिट्ने ब्राह्मणलाई चुटनेछौं" भन्दै ब्राह्मणको घर अगाडि भेला भए। स्थविर उसको हातमा पात्र दिई बाहिर निस्कनु भयो। मानिहरूको भिड देखी स्थविरले उनीहरूसँग सोध्दा उनीहरूले "निरपराधी तपाईंलाई पीटेकोले त्यसको बदला लिन हामीहरू यहां आएकाहौं भन्ने कुरा सुनेर स्थविरले 'केत उसले तिमीहरूलाई पीटचो कि मलाई?" "तपाईंलाई" भनी भनेपछि "त्यसोभए उसले मसँग क्षमामागिसक्यो र मैले पनि क्षमा गरिसकें" भनीभन्नुभयो[1]। यसप्रकार वहांमा सहनशीलता र क्षमागुण थियो।

त्यसैले संयुक्तनिकायको सुसिम सूत्रले[2] यस्तो उल्लेख गरेको हो -

'पण्डितोति समञ्ञातो सारिपुत्तो अकोधनो।
अप्पिच्छो सारतो दन्तो सत्थुवण्णाभतो इसी'ति॥"

अर्थ-

"पण्डित भनी प्रख्यात हुनु भएका सारिपुत्र अक्रोधी हुनुहुन्छ र वहां अल्पेच्छी पनि हुनुहुन्छ। वहांका इन्द्रियहरू पूर्ण संयमितछन् र वहां शास्ताद्वारा प्रशंसित ऋषि पनि हुनुहुन्छ।"

× × ×

---

1. धम्म प. अ क पृ ८००: सारिपुत्तत्थेरवत्थु, ब्राह्मणवग्गो।
2. I. पृ. ६४: देवपुत्तसंयुत्तं।

सामर्थ्यता

स्थविरको जीवनमा सबभन्दा वढता विशेषता अथवा सामर्थ्यता यो थियो कि वहाँले भगवान्‌द्वारा प्रवर्तित धर्मचक्रलाई अनुप्रवर्तन गर्न सक्नुहुन्थ्यो । यस सम्बन्धमा स्वयं भगवान् बुद्धले पनि त्रिपिटकको विभिन्न ठाउँहरूमा यसरी समर्थन जनाउनु भएको छ । जस्तै अङ्गुत्तरनिकायको एककनिपातको एकपुग्गल वर्गमा[1] (पृ. २३), संयुत्तनिकाय पहिलोभागको वङ्गीससंयुत्तको पवारणा सूत्रमा (१९१), मज्झिमनिकाय तृतीय भागको अनुपद सूत्रमा (पृ. ९२), मज्झिमनिकाय दोश्रोभागको सेलसूत्रमा (पृ ४००), सुत्तनिपातको सेलसूत्रमा (पृ. ३५८) तथा अङ्गुत्तरनिकाय पञ्चकनिपातको दुतियचक्कवत्ति सूत्रमा (पृ.-४०३) भगवान्‌ले "तथागतले प्रवर्तन गरे जस्तै सारिपुत्रले पनि राम्ररी धर्मचक्र अनुप्रवर्तन गर्न सक्छन्" भनी भन्नु भएको छ । धर्मचक्र-

---

1. "सारिपुत्तो, भिक्खवे, तथागतेन अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं सम्मदेव अनुप्पवत्तेति ।"

प्रवर्तन गर्नेको निमित्त आवश्यक वहाँमा पाँच गुण भएको कुरा पनि उहीं उल्लेख भएको पाइन्छ। जस्तै वहाँ (१) अर्थज्ञ हुनुहुन्छ, (२) धर्मज्ञ हुनुहुन्छ, (३) मात्रज्ञ हुनुहुन्छ (४) कालज्ञ हुनुहुन्छ र (५) परिषदज्ञ पनि हुनुहुन्छ।

× × ×

एकदिन सेल ब्राह्मणले 'यदि तपाँईं आफूलाई धर्मराजा भन्नुहुन्छ भने तपाईंका धर्मसेनापति को हुन् त ?" भनी सोध्दा वहाँले--

"मया पवत्तितं चक्कं, (सेलाति भगवा) धम्मचक्कं अनुत्तरं।
सारिपुत्तो अनुवत्तेति अनुजातो तथागतं[1] ॥"

अर्थात्–"हे सेल ! मैले प्रवर्तन गरेको अनुपम धर्मचक्र तथागतका अनुजातपुत्र भएका सारिपुत्रले अनुप्रवर्तन गर्न सक्छन् भनी भन्नुभयो। भगवान्को यस उत्तरद्वारा यो पनि प्रष्ट हुन्छ कि सारिपुत्र स्थविर धर्मसेनापति पनि हुनुहुन्छ।

× × ×

सारिपुत्र स्थविर प्राज्ञिकहरू मध्येमा विशेषरूपले अधिक प्रज्ञावान् पुरुष हुनुहुन्छ भन्ने कुरा भगवान्ले संकस्स नगरमा प्रकाश पार्नु भएको कुरा विभिन्न अर्थकथाहरूबाट प्रष्ट हुन्छ।

---

1. म. नि. II. पृ. ४००: सेलसुत्तं।

श्रावस्तीको गण्डम्ब भन्ने रुखमनि यमकप्रातिहार्य देखाइसक्नु भएपछि भगवान् त्रयस्त्रिंश देवलोकमा जानुभयो[1]।

त्यहाँ भगवान्ले "यो कुशलधर्महो, यो अकुशलधर्महो यो अव्याकृतधर्महो" भनी आफ्नी आमा महामाया सहित हजारौं, लाखौं देवताहरूलाई तीन महिनासम्म अभिधर्म देशना गर्नु भएको थियो भनी धर्मसङ्गणि अर्थकथा[2] आदिले उल्लेख गरेका छन्[3]। यी कुराहरू सबै भगवान्ले सारिपुत्र स्थविरलाई सुनाउनु हुन्थ्यो। मनुष्य समय अनुसार भगवान् भोजनको समय पछि अनोतत्त (=अनोतप्त) दहमा जानुहुन्थ्यो त्यहाँ देवताहरूले वहाँलाई दन्तवन दिन्थे। अनि भगवान् शारीरिक कृत्य गरी मनोशिलामा जानुभई चीवर पारुपनगरी चातुर्महाराजिक देवताहरूले बुद्धगयामा दिएका शैलमय पात्रलिई उत्तरकुरुमा भिक्षाटन् गरी त्यसपछि मनोतत्त (=मनोतप्त) को तीरमा वसी भोजन गरी चन्दन वनमा जानुहुन्थ्यो।

---

1. धम्म. प. अ. क. पृ ५५: यमकपाटिहारियवत्थु, बुद्धवग्गो; अं. नि. अ. क. I. पृ ७१: अञ्ञाकोण्डञ्ञ, एककनिपातवण्णना; सुत्त, नि अ क. II. पृ. ४३७: सारिपुत्तसुत्तवण्णना, अट्ठकवग्गो र धम्म. सं. अ. क. पृ.: १४ निदानकथा।
2. पृ १४.
3. यस सम्बन्धी विस्तृत कुरा लेखकको जा. सं-४. पृ. ९६: सरभमिग जातकमा उल्लेख भएको छ।

धर्मसेनापति सारिपुत्र स्थविर त्यस वखत त्यहाँ गई भगवान्को उपस्थान गरी एकछेउमा बस्नु हुन्थ्यो। त्यसबखत भगवान्ले वहाँलाई नय (=संकेत) दिई "सारिपुत्र ! आज मैले देवताहरूलाई एउटा धर्म सम्बन्धी कुरा बताएँ" भनी भन्नुहुन्थ्यो। यति सुन्ने बित्तिकै प्रतिसम्भि-दालाभी अग्रश्रावक सारिपुत्रलाई महासमुद्रको तीरमा बसी महासमुद्र देखाए झैं जस्मै कुरा छर्लङ्ग हुन्थ्यो र शय प्रकारले मात्र होइन हजार प्रका-रले सो कुरा बुझिलिनु हुन्थ्यो[1]। यस्तो सामर्थ्यता वहाँमा थियो। यसप्रकार बुझेका धर्महरू वहाँले आफूसँग बस्ने पाँचसय (५००) भिक्षुहरूलाई बताउनु हुन्थ्यो। भगवान्ले श्रावस्तीमा देखाउनु भएको यमकप्रातिहार्य देखेर प्रसन्न भएका पाँचशय जना कुलपुत्रहरू वहाँसँग प्रव्रजित भएका थिए[2]। यी नै भिक्षुहरूलाई लक्षगरी माथि आफूसँग बस्ने पाँचशय भिक्षुहरू भनी भनिएको हो। त्यसबखत सारिपुत्र स्थविर ती पाँचशय भिक्षुहरूका साथ संकस्स नगरमा वसिरहनु भएको थियो[3]।

× × ×

---

1. धम्म. सं. अ. क. पृ. १४-१५: निदानकथा; विसु. म. पृ. २९१: इद्धिविधनिद्देसो-१२
2. धम्म. प. अ. क. पृ. ५६१-६२: यमकपाटिहारियवत्थु, बुद्धवग्गो।
3. लेखकको जा. सं-४. पृ. १०१: सरभमिगजातक नं. ४८३

सारिपुत्र स्थविरले अरहत् फल पाउँनुहुँदा प्रज्ञा प्रमुखगरी प्राप्तगर्नु भएकोथियो। त्यसैले वहाँलाई प्रज्ञाविमुक्त हुने भनी भनिन्छ भने मौद्गल्यायनलाई चित्तविमुत्त हुने भनी भनिन्छ[1] । वहाँले चार प्रतिसम्भिदा[2] प्राप्त गर्नु भएकोछ भन्ने कुरा पनि अङ्गुत्तरनिकायमा उल्लेख भएको छ[3] ।

मज्झिमनिकाय भाग-३ पृ. ३३३ सच्चविभङ्ग सूत्रमा "सारिपुत्तो भिक्खवे सोतापत्तिफले विनेति मोग्गल्लानो उत्तमत्थे" भनी उल्लेख भए अनुसार ह्रामी बुझ्न सक्छौं कि वहाँ स्थविरले धर्मोपदेशद्वारा स्रोतापत्ति-फलमा पुऱ्याइदिन सक्नुहुन्छ। त्यसैले संयुत्तनिकाय अर्थकथाले[4] "अववाद गर्नुहुँदा स्रोतापत्तिफलमा न पुगेसम्म शयपटक हजारपटक भएपनि वहाँ उपदेश गर्नुहुन्छ" भनी उल्लेख गरेको हो ।

× × ×

---

1. यो चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्ति भन्नेका अर्थहरू लेखकको बु. प. भा-१. पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् र पपं. सू. III. पृ. १०१: महामालुंक्य सूत्रवर्णनामा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।
2. प्रतिसम्भिदा भनेको कस्तो हो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. म. भा-१. पृ. २०९ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ।
3. अं. नि-७. पृ. १७८: दुतिय पटिसम्भिदासुत्तं, देवतावग्गो ।
4. II. पृ. १८७: देवदहसुत्तवण्णना, नकुलपितुवग्गो पठमो ।

वहाँमा कस्तो सामर्थ्यता छ भन्ने कुरा अश्वजित् स्थविरले बताउनु भएको "ये धम्मा हेतुप्पभवा" भन्ने गाथाको पूर्वार्ध पद सुन्नेवित्तिकै वहाँले बुद्धको दर्शनलाई बुझ्नु भएको थियो । यसबाट पनि वहाँको सामर्थ्यतालाई हामी अनुमान गर्न सक्छौं । यस्तैगरी त्रिपिटकका विभिन्न ठाउँहरूमा भगवान्ले संक्षेपरूपमा बताउनु भएका कुराको अर्थ वहाँले विस्तृतरूपमा बुझ्न सक्नुहुन्थ्यो भन्ने कुराको प्रमाण निम्न सूत्रहरूमा प्रष्ट गरिएका छन् -

मज्झिमनिकाय भाग-३. को पृ १०९: सेवितब्बासेवितब्बसूत्र, संयुत्तनिकाय भाग-२ को पृ. ४१: भूतसुत्तं र अङ्गुत्तरनिकायको छक्कनिपात, देवतावर्गको पृ. १२७ का सूत्रहरू ।

जुनसुकै रूप-अरूप ध्यानमा वहाँ जति चाहनु हुन्छ उति समय-सम्म बस्न सक्नु हुन्छ[1] । यति मात्र होइन भिक्षाजाँदा दैलो अगाडि उभिइरहनुहुँदा भिक्षाल्याउन्जेल उभिएरनै वहाँ निरोधसमापत्तिमा तल्लीन हुनुहुन्छ र समापत्तिवाट उठ्नुभई भिक्षा ग्रहण गर्नुहुन्छ[2] ।

× × ×

---

1. यस सम्बन्धमा लेखकको बु. श्रा. च. भा-२. पृ. १८३ देखि १९९ सम्म हेर्नू ।
2. पपं. सू. IV. पृ. १७५: अरणविभङ्गसुत्तवण्णना ।

नियुक्ति

भगवान् बुद्धले सारिपुत्र स्थविरलाई कुनै खास कामको लागि नियुक्तिको संज्ञा दिनुभएका कुराहरू त्रिपिटकमा यत्र तत्र उल्लेख भएका पाइन्छन् । जस्तै –

एक समय भगवान् कौशम्बीमा बसिरहनु भएको थियो । अनि आनन्द स्थविर भगवान्कहाँ आई अभिवादन गरी एकछेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका स्थविरसँग भगवान्ले "आनन्द के त त्यो कौशम्बिक भिक्षुहरूको झगडा टुंगियो त ?" भनी सोध्दा वहाँले "भन्ते ! कहाँबाट टुंगिन्छ र" भनी अगाडि यस्तो भन्नुभयो "आयुष्मान् अनुरुद्धका सायमा बस्ने वाहिय भन्ने भिक्षु संघभेदको लागि नै काम गर्छन् । त्यसलाई आयुष्मान् अनुरुद्धले एक शब्द पनि केहि भन्नुहुन्न ।"

"आनन्द ! संघको झगडाको बीचमा अनुरुद्ध कहिले परेकोछ

र ? आनन्द ! जुनसुकै कलह झगडा उत्पन्न हुन्छ भने ती सबै तिमी र सारिपुत्रले शान्त पार्नु पर्छ होइन त ?[1]"

× × ×

अर्को एक समयमा अश्वजित् र पुनर्बसु भन्ने (छवर्गीय भिक्षुहरू मध्येका) दुइजना भिक्षुहरू कीटागिरिमा नित्यवासी भई बस्दथे । उनीहरू निर्लज्जी तथा अनाचारी थिए । उनीहरू फूल रोप्दथे र रोप्न पनि लगाउँदथे । फूलको माला पनि बुन्दथे र बुन्न पनि लगाउँदथे । यति मात्र होइन कुलस्त्रीहरूसँग एउटै थालमा खान्छन्, एउटै आसनमा पनि बस्छन्, एउटै बछ्यानमा पनि लेटछन्, विकाल समयमा खान्छन् पनि रक्सी आदि मादक पदार्थ पनि पिउँछन्, नाचगान पनि गर्छन्, नाचगान गर्नेहरूसँग पनि नाचगान गर्छन्, टाउको टाउको जोडी स्त्रीहरूसँग खेल्छन् र अनेक प्रकारका खेलहरू पनि खेल्छन्। श्रमण सारूप्य नभएको अशोभनीय आचरण गर्छन् ।

त्यसवखत एकजना भिक्षु काशीमा वर्षावास बिताई भगवान्को दर्शनार्थ श्रावस्ती जाँदा बीचबाटामा पर्ने कीटागिरिमा बास पर्‍यो । अनि

---

1. अं. नि-४. पृ. २५४: सङ्घभेदसुत्तं, आपत्तिभयवग्गो ।
यो सङ्घभेदको कुरा लेखकको संक्षिप्त कथा सहित धम्मपदको पृ. ३३ मा उल्लेख भएको छ ।

भोलिपल्ट पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी कीटागिरिको सडकमा प्रसन्नतापूर्वक चक्षुपथ संयमित गरी शान्त भावले भिक्षाटन् गए । त्यस भिक्षुलाई देखेर मानिसहरूले यसो भने – "को हो यो भिक्षु जो कि झोक्रिएर भुइँताकी चुपलागेर भिक्षा माग्न आउँछ ! हाम्रा आर्यहरू अश्वजित् र पुनर्वसु चाहिं कति हँसिला स्वभावका छन् र कति स्वागत भाषी छन् । वहाँहरू शीर ठाडो पार्नुहुन्छ र भुइँमा ताक्नु हुन्न । अगाडितिर आई कुरा पनि गर्नुहुन्छ तथा हाँसी हाँसी मीठो बोल्नु-हुन्छ । त्यस्तालाई पो भिक्षा दिइन्छ ।"

त्यस बखत एक उपासकले यी भिक्षुलाई देखेर अगाडि गई "भन्ते ! भिक्षा पाउनु भयोकि ?" भनी सोध्दा उनले नपाएको कुरा बताएपछि सो उपासकले उनलाई आफ्नो घरमा लगी भोजन गराई उनीसँग कहाँ जाँदै हुनुहुन्छ भनी सोधे । उनले श्रावस्तीमा जाने कुरा बताएपछि उपासकले भने-- "भन्ते ! यहाँ कीटागिरिमा बस्ने भिक्षुहरू असाध्दै निर्लज्जी र अनाचारी छन् । उनीहरूको कारणले गर्दा दान-पथमा हानी हुँदै छ । शीलवान् भिक्षुहरू आउन छाडे । यस विषयमा मेरो बचनबाट भगवान्लाई बिन्तिगरी विहारको व्यवस्था राम्रो गराइदिनुहुन बिन्ति गरिदिनु होला ।"

सो भिक्षु श्रावस्ती पुगेपछि भगवान्लाई कीटागिरिमा आफुले अनुभव गरेका कुरा र सो उपासकले भनेका कुरा बिन्तिरेग ।

अनि यसै प्रसंगमा भगवान्ले भिक्षुहरूलाई एकत्रित पार्नुभई

दुश्शीली अनाचारीहरूको निन्दागरी सुशील सदाचारीहरूको प्रशंसा गरी धार्मिक कथा सुनाई सारिपुत्र र मौद्गल्यायनलाई यस्तो भन्नुभयो "सारिपुत्र ! कीटागिरिमा गई अश्वजित् र पुनर्बसु भिक्षुहरू सहित उनीहरूका भिक्षुहरूलाई कीटागिरिबाट निष्कासन गर[1] ।"

त्यसपछि भगवान्सँग निष्कासन गर्ने तरिका सोध्नु भई स्थविर कीटागिरिमा जानु भयो ।

× × ×

अर्को एकदिन जब देवदत्त भिक्षुले राजगृहमा संघभेद गरी तरुण तरुण वृजिपुत्रक पाँचशय भिक्षुहरू लिएर गयाशीर्षमा गएका थिए तब सारिपुत्र र मौद्गल्यायन भगवान्कहाँ गई अभिवादन गरी एकछेउमा बस्नुभयो । अनि एकछेउमा बस्नु भएका सारिपुत्र स्थविरले भगवान्लाई यस्तो भन्नुभयो– "भन्ते ! देवदत्तले संघभेदगरी पाँचशय जति भिक्षुहरू लिएर गयाशीर्षमा गए ।"

"सारिपुत्र ! त्यस्ता नयाँ तरुण भिक्षुहरूको ऊपर तिमीमा

---

1. चुल्ल. व. पा. पृ. १९-२४: पब्बाजनीयकम्मं, कम्मक्खन्धकं ।

करुणा छैन कि क्याहो ? सारिपुत्र ! ती भिक्षुहरूलाई दुःख कष्ट हुनुभन्दा अगाडि तिमी त्यहा जाऊ[1] ।"

अनि सारिपुत्र र मौद्गल्यायन स्थविरहरू वहाँ गएर ती भिक्षुहरूलाई स्रोतापन्नमा प्रतिष्ठित गराई ती भिक्षुहरूलाई लिएर राजगृहमा फर्कनुभयो ।

× × ×

---

1. चुल्ल. व. पा. पृ. ३००: सङ्घभेदकथा, सङ्घभेदक्खन्धकं ।

परसंग्रह र ज्ञातिसंग्रह

राजगृहमा राजदण्ड पाएकाहरूको प्राणहत्या गर्ने तम्बदाठिक चोरधातक भन्ने एक पुरुष थियो । उसले आफ्नो जीवनमा शयकडौं मानिसहरूलाई काटचो । बुढो भएपछि उसले अघि अघि झैं मानिसहरू-लाई काट्न नसकेपछि उसलाई सो कामबाट मुक्त गराइदिए । मानिस-काट्ने कामबाट मुक्त भएकै दिनमा उ नदिमा गई नुहाईधुवाई गरी चुनेको लुगा लगाई सुस्वादिला खानाहरू खानको लागि तयार गरिरहेको थियो ।

सातदिन सम्म निरोधसमापत्तिमा बसी उठ्नु भएका सारिपुत्र स्थविरले त्यसदिन बिहान सबेरै कसलाई संग्रह गर्न सकुंला भनी विचार-गर्दा सो तम्बदाठिक पुरुषलाई देख्नुभएपछि भिक्षापात्र लिई भिक्षाटन्को निमित्त वहाँ उसको घर अगाडि पुग्नुभयो । यत्तिकैमा सो तम्बदाठिक पुरुषले सोच्यो– "अहो ! कस्तो सौभाग्य ! आजै मात्र मानिस काट्ने कामबाट मुक्त भएँ; आजै सुस्वादिला खाना खानको निमित तयार गरिरहेको छु र आजै मेरो घर अगाडि स्थबिर आउनुभई उभिइरहनु भएको छ ।

अवश्य पनि मैले स्थविरलाई भिक्षा दिनु पर्छ" भन्दै अगाडि राखेको खाना पन्छाई स्थविरको अगाडि गई स्थविरको हातबाट भिक्षापात्र मागी घरभित्र ल्याई वहाँलाई भोजन अर्पित गऱ्यो । स्थविरले धर्मोपदेश गर्नुभयो । तर उसले धर्मानुसार चित्तलाई ठीक ठाउँमा राख्न नसकेपछि स्थविरले "उपासक ! किन तिमीले धर्मोपदेश अनुसार चित्तलाई ठीक ठाउँमा राख्न सकेनौं ? भनी सोध्दा उसले आफ्नो जीवनमा गरेको अपराधको बारेमा सूचित गऱ्यो । पछि स्थविरले "अब मैले यसलाई छकाउनु पऱ्यो" भनी "के त तिमीले आफ्नो खुसीले मानिस मारेकाह्यौ कि अथवा राजाले मार्न लगाएको हो ?" भनी सोध्दा मूढ स्वभावको उसले "मैले आफ्नो खुसीले मारेको नहुँदा मलाई पाप छैन" भन्ने ठानी मन हलुका पारी पुनः वहाँले गरेको उपदेश अनुसार मनमा लगाई स्रोतापत्ति मार्गको यतातिरको ज्ञानमा पुग्न समर्थ भयो । स्थविर पनि अनुमोदन गरी फर्कनु भयो । स्थविरलाई छाडी फर्किरहेको वेलामा गाईको भेषमा आएको एक यक्षिणीले उसलाई हानी मारिदिई । उ मरणपछि तुषितदेवलोकमा उत्पन्न भयो ।

पछि धर्मसभामा भिक्षुहरूको कुरा चल्यो – ' चोरमार्ने तम्बदाठिक चउन्न वर्षसम्म मानिसहरू मारी आजै त्यस कामबाट मुक्त भयो र आजै स्थविरलाई दान दिई मृत्युभयो । उ कहाँ जन्म्यो होला ?" यत्तिकैमा शास्ता आउनुभई "भिक्षुहो ! के कुरागरी यहाँ बसिरहेका थियौ ? " भनी सोध्दा उक्त कुरा भिक्षुहरूले भनेपछि शास्ताले "तुषित देवलोकमा उत्पन्न भयो" भनी भन्नुभयो ।

"यतिका दिनसम्म मानिस मार्ने कामगर्ने उ कसरी त्यहाँ पुग्यो होला ?"

"भिक्षुहो ! हो, ठुलो कल्याणमित्र भेट्टिएकोले सारिपुत्रको धर्मोपदेश सुनी अनुलोम-ज्ञान प्राप्तगरी मरणपछि तुषितदेवलोकमा उत्पन्न भएको हो ।"

"भन्ते ! अनुमोदन धर्मदेशनाभन्दा उसले गरेको अकुशलकर्म धेरै छन् । अनि कसरी यत्तिकैले त्यस्तो विशेषता पाउन सक्योहोला ?"

"भिक्षुहो ! मेरो उपदेशलाई थोरै वा धेरै भनी प्रमाण नगर । यदि अर्थ पूर्ण छ भने एउटै वाक्य पनि श्रेष्ठ हुन्छ" भनी धम्मपदको सहस्सवर्गमा यो गाथा बताउनु भयो[1]–

"सहस्समपिचे वाचा, अनत्थपद संहिता ।
एकं अत्थपदं सेय्यो, यंसुत्वा उपसम्मति[2] ।।"

अर्थ–

"अनर्थपदले युक्त हजारौं वचन भन्दा पनि अर्थयुक्त भएको एकै पद भए पनि श्रेष्ठ छ जुन सुनेर उपशान्त हुन्छ ।"

× × ×

---

1. धम्म. प. अ. क. पु. ३८७-९०: तम्बदाठिक चोरवत्थु, सहस्सवग्गो ।
2. धम्म. प. पा. पृ. २६: सहस्सवग्गो, गा. नं १००.

राजगृहमा सुमन भन्ने सेठ थिए। उनको घरमा पूर्ण वा पूर्णसिंह[1] भन्ने एक दरिद्री ज्यालादार कामगरी जीविका गर्दथ्यो। उसको घरमा एउटी भार्या र एउटी उत्तरा[2] भन्ने छोरी थिए।

एकदिन राजगृहमा सातदिनसम्म उत्सव मनाउनपर्छ भन्ने घोषणाभयो। अनि कामधामगर्नको निमित्त आएको पूर्णसँग सेठले सोधे– "हे दाइ! अहिले हामीहरूको सातदिनसम्म उत्सव मनाउन पर्ने छ। तिमी के गर्छौ?"

"हे साहुज्यू! उत्सव मनाउने भनेको धनीहरूको निमित्त हो। हामी जस्ता गरीबलाई कहाँको उत्सव! गाईहरू पाएमा खेत जोत्न जानेछु" भनी पूर्णले भन्यो।

अनि उ खेतमा जानुभन्दा अगाडि आफ्नी जहानलाई "भद्रे! आजदेखि नागरिकहरूले सातदिनसम्म उत्सव मनाउदै छन्। अतः आज तिमीले मलाई दोब्बर खाना बनाएर ल्याऊ" भनी उ खेतमा गयो।

---

1. अं. नि. अ.क. I. पृ. २४०: उत्तरानन्दा, एककनिपातवण्णामा चाहिं 'पूर्णसिंह' भनिएको छ र धम्म. प. अ. क. पृ. ६१०: उत्तरायवत्थुमा 'पूर्ण' भनिएको छ। वि. व. पृ. ५१: उत्तराविमानट्ठकथा।
2. वि. व. अ. क. पृ. ५१: उत्तराविमानवत्थुमा उसकी भार्या र छोरीको नाम पनि 'उत्तरा' रहेको कुरा उल्लेख भएको छ।

त्यसदिन सारिपुत्र स्थविर एकहप्तासम्म निरोधसम्पत्तिमा बसी उठ्नु भएको थियो। अनि वहाँले कसलाई संग्रहगर्न सकुँला भनी विचारगर्दा पूर्णलाई आफ्नो ज्ञानरूपि जालमा देख्नुभयो। अनि वहाँले "के यसले मलाई संग्रहगर्न सक्ला ? के यो श्रद्धावान् छ ?" आदि विषयमा विचार गर्नुभयो। जब वहाँले सकारात्मक कारण देख्नुभयो तब वहाँ पात्र-चीवर लिई उसको खेततिर जानुभयो र त्यहाँ एक कुवाको छेउमा बसी कुवातिर हेरिरहनुभयो। स्थविरलाई देख्नेबित्तिकै पूर्ण हलो छाडेर स्थविरको अगाडि आई पञ्चाङ्गले वन्दना गरी वहाँलाई दतिवन चाहेको होला भनी हत्तरपत्त दतिवन तयारपारी ल्याइदियो। अनि वहाँले पात्र र पानीछान्ने कपडा निकाली उसको हातमा दिनुभयो। उसले स्थविरलाई पानी चाहेको रहेछ भनी पानी छानी पात्रमा पानी ल्याइदियो। त्यसपछि स्थविरले सोच्नुभयो- "यो पूर्ण अरूको घर पछाडि बस्छ। यदि म अहिले भिक्षाटन्को निमित्त गएँ भने यसकी भार्याले मलाई देख्ने छैन। अत: यसकी भार्या भात लिएर बाहिर न आएसम्म यहीं बस्नेछु।" अनि उसकी भार्या घरबाट निस्किसकेको थाहापाई वहाँ भिक्षाटन्को निमित्त जानुभयो। उसले बाटाको बीचमा स्थविरलाई देखी। अनि सोच्नथाली- "कहिले कहिले दिनेवस्तु हातमा भएर पनि स्थविर भेटिंदैनन्। कहिले कहिले स्थविर भेटिंदा हातमा केही दिनेवस्तु हुन्न। आज चाहिं स्थविर पनि भेटें हातमा दिनेवस्तु पनि छ। के वहाँले यस्तो रुक्खासुक्खा भात स्वीकारी हामीलाई संग्रह गर्नु हुने छहोला ?" यति सोची खानाको भाँडो भुइँमा राखी स्थविरलाई

पश्चाङ्गले वन्दना गरी "भन्ते ! यो रुक्खासुक्खा छ भन्ने न ठानी दासलाई संग्रह गर्नुहोस्" भनी भनी । स्थविरले भिक्षापात्र अगाडि बढाउनुभयो । उसले भाँडाबाट भात खन्याइदिई । आधा जति खन्याउँदा स्थविरले भिक्षापात्र ढाक्नुभयो । उसले भनी "भन्ते ! भाँडोमा एकैजनाको लागि मात्र खाना छ । यसलाई दुइभाग गर्न सकिन्न । सबै लिनुहोस् । इहलौकिक संग्रह होइन पारलौकिक संग्रह गर्नुहोस्" भनी सबै खाना वहाँको भिक्षापात्रमा खन्याइदिई । यसपछि उसले "तपाइँले पाउनु भएको धर्मलाई मैले पनि पाउनसकूँ" भनी प्रार्थना गरी । स्थविरले पनि "त्यस्तै होस्" भनी आशिर्वाद दिनुभयो । अनि नजिकैको पानी भएको ठाउँमा बसी वहाँले भोजन गर्नुभयो ।

उ घर फर्केर यता उता गरी चामल खोजी छिटछिटो भात पकाई खेतमा गई ।

उता उसको पति पूर्ण अबेर भएर पनि भात ल्याइ नपुऱ्याएकोले भोकले र घामले गर्दा थाकी गोरुहरू छाडी एक रुखमनि बसी बाटो हेरिरहेको थियो । अनि भात लिएर आइरहेकी उसकी भार्याले पतिलाई देखेर "यी भोकाएर बाटो हेरिरहेका छन्" भनी सोची । फेरि सोच्नथाली "यदि ममाथि रिसाए भने मैले दिएको दानकार्य निरर्थक हुनेछ । अतः अगावै मैले दान दिएको कुरा बताउनु पर्छ" भनी त्यहाँ पुग्नेबित्तिकै "स्वामी ! आज एकदिन नरिसाउनुहोला, मैले गरेको दानकार्यलाई निरर्थक नपार्नुहोला । हुनत म बेलैमा आएकी थिएँ किन्तु बीच बाटामा

धर्मसेनापति सारिपुत्र स्थविरलाई भेटें र तपाईंको भात जम्मै मैले वहाँलाई चढाईं र पुनः घरमा फर्केर यताउतागरी चामल खोजी भात पकाएर ल्याएकीहुँदा अवेर हुनगयो" भनी भनी।

"के भनेकी ? भद्रे !" भनी फेरि फेरि सोधेर आफूले पनि वहाँलाई पानी र दतिवनद्वारा उपस्थान गरेको कुरा हर्षपूर्वक सुनाई "मेरो भाग भात स्थविरलाई दानदिएर तिमीले राम्रै काम गर्‍यौ" भनी अनुमोदन तथा अभिनन्दन गर्‍यो। अनि भात खाइसकेपछि थाकेको हुँदा उ उसको काखमा निदायो।

केहिछिनपछि विउँझिदा पूर्णले खेतमा सबैको सबै सुनका ढिक्काहरू देखी "भद्रे ! मेरो आँखाले खेतमा सुनै सुन देख्छ ! आँखा धमिलिएकाले यस्तो देखिएको होकि क्याहो, हेर त तिमीले" भनी भन्यो। उसकी स्वास्नीले हेर्दा पनि सुनै सुन देखी।

अनि राजाकहाँ गई उनीहरूले यो खबर सुनाए। उनीहरूलाई राजाले श्रेष्ठीपदको छत्र प्रदान गरे[1]।

× × ×

अर्को एकदिन वहाँले एक गरीबभन्दा गरीव सातवर्षीय लोसक

---

1. धम्म. प. अ. क. पृ. ६१०-१६: उत्तरायवत्थु, कोधवग्गो।

भन्ने केटोलाई प्रव्रजित गराई संग्रह गर्नुभएको मात्र होइन उसलाई अरहत् फलमा समेत प्रतिष्ठित गराई उद्धार गर्नुभएको थियो।

सो लोसक यतिको अभागी थियो कि प्रव्रजित भएर पनि उसले यस जीवनमा कहील्यै पनि पेटभरी खान पाएको थिएन । यस्तो अवस्थामा लोसक भिक्षुको परिनिर्वाण हुने दिनमा सारिपुत्र स्थविरले आफ्नै हातले भिक्षापात्र समाती उसलाई पेटभरी पायम खुवानु भएको थियो। यस जीवनमा लोसकले पेटभरी खाना खाएको यहि नै हो।

भनिन्छ कि अघि एक जन्ममा लोसकले अरहन्तलाई भनी दिएको खाना ईर्ष्याको कारणलेगर्दा उनलाई नदिई सो खाना आगोमा हालिदिएको थियो । त्यसैको फलस्वरूप आज उनले यस्तो भोग्नु परेको हो[1] ।

× × ×

श्रावस्तीवासी समितिगुप्त भन्ने एक ब्राह्मणपुत्र बुद्धको उपदेश-द्वारा प्रसन्नभई कुनै एक समयमा प्रव्रजित भएकाथिए। पछि उनलाई कुष्टरोगले पीडा दियो। उनको शरीरका अंगप्रत्यङ्गहरू खस्न थाले रगत पनि वहन थालेको थियो।

---

1. लोसक जातक, नं. ४१. यस सम्बन्धी सविस्तर कुरा लेखकको जा. सं-४. पृ. ११९ मा हेर्नू।

एक दिन धर्मसेनापति सारिपुत्र स्थविर रोगी हेर्नको निमित्त जाँदा उनलाई देखेर "आवुसो ! जबसम्म स्कन्ध रहिरहन्छ तबसम्म दु:ख भई नै रहन्छ । वेदना स्कन्ध न भएमा मात्र दुःख हुनेछैन" भनी वेदनाको सम्वन्धमा विपश्यना कर्मस्थान बताई फर्कनु भयो । अनि समितिगुप्त भिक्षुले यस उपदेशमा मन राखी विपश्यना बढाइ षडभिज्ञ लाभी भई अरहन्त भए[1] ।

× × ×

एकदिन जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई आयुष्मान् अनुरुद्धले यसो भन्नुभयो– "आवुसो सारिपुत्र ! यहाँ म दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोक देख्न सक्छु, मेरो वीर्य उत्साहजनक छ, मेरो स्मृति उपस्थित छ तैपनि मेरो चित्त आस्रववाट विमुक्त हुन सकेको छैन ।"

अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले भन्नुभयो– "आवुसो अनुरुद्ध ! जो तिमी दिव्यचक्षुद्वारा हजारौं लोक देख्न सक्छु भनी भन्दछौ यो तिम्रो 'अस्मिमान हो' जो तिमी मेरो वीर्य उत्साहजनक छ भनी भन्दछौ यो तिम्रो 'उद्धच्च हो' र जो तिमी मेरो स्मृति उपस्थित छ भनी भन्दछौ यो तिम्रो 'कुक्कुच्च हो' । आवुसो अनुरुद्ध ! यी तीन कारणहरूलाई छाडेर अमृतधातुमा चित्त लगाऊ ।"

---

1. थेर. गा. अ. क. I. पृ. १७६: समितिगुत्तत्थेरस्स गाथा वण्णना ।

अनि आयुष्मान् अनुरुद्ध यी तीन कारणहरूमा मन नराखी अमृतधातुमा मन राखी एक्लै एकातन्मा बसी प्रयत्न गर्दागर्दै अरहन्त हुनुभयो[1]।

× × ×

अर्को एकदिन भगवान् श्रावस्तीमा बसिरहनुभएको बेलामा विभिन्न दिशाबाट आएका तीसजना जति भिक्षुहरू आई भगवान्लाई अभिवादन गरी एकछेउमा बसे। त्यस बखत उनीहरूको अरहन्त हुने उपनिश्रय देखेर आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवान्सँग यस्तो प्रश्न सोध्नुभयो– "भन्ते! दुइवटा धर्म भनी भन्दछन् ती के के हुन्?" "सारिपुत्र! दुइवटा धर्म भनी समथ र विपश्यनालाई भनिन्छ" भनी भगवान्ले उत्तर दिनुभयो। यो धर्मदेशना सुनी ती भिक्षुहरू अरहन्त भए[2]।

× × ×

सारिपुत्र स्थविरले न केवल पारमार्थिक रूपले मात्र संग्रह गर्नु-

---

1. अं. नि-३, पृ. २६२: दुतिय अनुरुद्धसुत्तं, कुसिनारावग्गो। यस्तैगरी अं. नि-८, पृ. २३०-३६ मा पनि अनुरुद्धमहावितक्क सूत्रको कुरा सुनेर आयुष्मान् अनुरुद्ध अरहन्त भएको कुरा उल्लेख भएको छ।

2. धम्म. प. अ. क. पृ. ७१७: सम्बहुलभिक्खुवत्थु, ब्राह्मणवग्गो।

हुन्छ वल्कि आवश्यकतानुसार भौतिक पदार्थद्वारा पनि संग्रह गर्नु भएको कुरा त्रिपिटकमा यत्र तत्र उल्लेख भएको पाइन्छ। जस्तै–

एकदिन राहुलमाता भिक्षुणीलाई पेट दुख्न थाल्यो। यो देखेर राहुल कुमार श्रामणेर अँध्यारो मुख लगाई आफ्ना उपाध्याय सारिपुत्र स्थविरकहाँ गई उभिइरहे। अनि स्थविरले कारण सोध्नुहुँदा राहुलले आँमालाई पेट दुखिरहेको र सखर मिसिएको आँपको रस पाएमा रोग निको हुन्थ्यो भनी भन्दा वहाँले कोशल राजाको दरवारमा गई सखर मिसिएको आँपको रस प्राप्तगरी दिनुभयो[1]।

× × ×

अर्को एकदिन यस्तै हुँदा राहुल श्रामणेरले भने जस्तै स्थविरले माछाको रस प्राप्तगरी दिनुभएको थियो[2]।

× × ×

एकदिन श्रावस्तीमा एक गरीब बुढी आएर भोजन गराउनको निमित्त एकजना भिक्षु माग्दा त्यस बखत सारिपुत्र स्थविर मात्र हुनु

---

1. यस सम्बन्धी विस्तृत कुरा जान्न चाहनेले लेखकको जा. सं-४. पृ. ४४ मा अब्भन्तरजातक, नं २८१ हेर्नू।
2. सविस्तर कुराको लागि लेखकको जा. सं-४. पृ. ६१ मा सुपत्तजातक, नं. २९२ हेर्नू।

भएकोले वहाँलाई लैजानू भनी सूचना दिए। सो बुढीले पनि स्थविर विहारबाट ननिस्कनुञ्जेल सम्म बाटो हेरिरही। पछि निस्कनु भएपछि वहाँलाई निम्तोगरी आफ्नो घरमा लगी। भोजनपछि स्थविरले अनुमोदन धर्मोपदेश गर्नुभयो र यो सुनेर बुढी स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित भई। यसरी गरीब बुढीलाई वहाँले संग्रह गर्नुभयो। यति मात्र होइन त्यसैदिन राजा तथा महाजनहरूले पनि उसलाई अनेक धन दिए[1]।

× × ×

अर्को एकदिन श्रावस्तीमा बस्ने केही विरेचन पिएका भिक्षुहरूको निमित्त सुस्वादिला भोजन चाहिएकोले उनीहरूका उपस्थाक भिक्षुहरूले त्यस्तो भोजन पाउने आशाले भोजनालयै भोजनालय भएको एक सडकमा भिक्षाटन्गर्दा पनि केही पाउन नसकी त्यसै फर्के। अनि अबेरगरी भिक्षाटन् जानुहुने स्थविरले बीच बाटामा उनीहरूलाई भेटेपछि सो कुरा बुझी वहाँले उनीहरूलाई फेरि उही सडकमा भिक्षाटन् गराई उनीहरूले चाहे जस्तै सुस्वादिला भोजन प्राप्त गराइदिनु भएको थियो[2]।

× × ×

1. यस सम्बन्धी सविस्तर कुरा लेखकको जा. सं-४. पृ. ३५ मा कुण्डकुच्छिसिन्धव जातकमा उल्लेख भएको छ
2. यस सम्बन्धी सविस्तर कथा लेखकको जा. सं-४. पृ-७९ मंसजातक नं. ३१५ मा उल्लेख भएको छ।

एकदिन स्थविरका मामा हुने एक ब्राह्मणलाई बुद्धकहाँ लगी वहाँबाट धर्मोपदेश सुनाई स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित गराउनु भयो[1]।

× × ×

अर्को एकदिन स्थविरले आफ्ना साथी ब्राह्मणलाई बुद्धकहाँ लगी उपदेश गराउनु भई स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित गराउनु भयो[2]।

× × ×

संयुत्तनिकाय अर्थकथा भाग–२ पृ. १८७: देवदह सूत्रवर्णनाले "वहाँले मानिसहरूलाई यस्तो प्रकारले संग्रह गर्नुहुन्छ र वहाँको उपदेशबाट अरहन्त हुने प्राणीहरूको गिन्तिछैन। यसरी वहाँले धर्मद्वारा प्राणीहरूलाई संग्रह गर्नुहुन्छ" भनी उल्लेख गरेको छ।

× × ×

सारिपुत्र स्थविरले कसरी संग्रह गर्नुहुन्छ भन्ने बारेमा सच्चविभङ्गसुत्तवण्णनाले यसरी उल्लेख गरेको छ–

---

1. यस सम्बन्धी अरू कुरा धम्म. प अ. क. पृ. ४०१ सारिपुत्तमातुल ब्राह्मणवत्थु, सहस्सवर्गमा उल्लेख भएको छ।
2. यस सम्बन्धी सविस्तर कुरा धम्म. प. अ. क. पृ. ४०१: सारिपुत्त-सहायक ब्राह्मणवत्थु, सहस्सवर्गमा उल्लेख भएको छ।

“सारिपुत्र स्थविरले आमिस संग्रह र धर्मसंग्रहद्वारा संग्रह गर्नुहुन्छ । यस प्रकार संग्रह गर्ने हुनाले वहाँलाई आँमा जस्तै भनी संज्ञा दिइएको छ । जस्तै गर्भिणी आँमाले नौ दश महिनासम्म अनेक पौष्टिक पदार्थ खाई गर्भको वालकलाई हुर्काउँछे र जन्मेपछि पोषणको लागि धाई आँमाको हातमा सुम्पिदिन्छे त्यस्तै प्रकारले सारिपुत्र स्थविरले आफ्नो होस् वा अर्काको होस् शिष्यहरूलाई दुइवटा संग्रहद्वारा संग्रहगर्दै, रोगीको उपस्थान गर्दै, कर्मस्थानदिई शिष्यहरुलाई स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित गराउनु हुन्छ । स्रोतापन्न भएपछि अव यिनीहरू अपाय आदि दुर्गतिबाट मुक्तभए । अब यिनीहरू आफैले पुरुषार्थगरी उत्तरोत्तर फल पाउन सक्छन् भन्ने विचार नगरी नयाँ नयाँ शिष्यहरूलाई पनि उपदेश गर्नुहुन्छ । मौद्गल्यायन स्थविरले पनि यस्तै प्रकारले संग्रह गर्नुन्छ र तल्लो तीन फलमा पुगेपछि पनि उपेक्षा गर्नुहुन्न । किनभने वहाँलाई यस्तो लाग्छ । भगवान्ले भन्नुभएको छ कि अलिकता गुहु भए पनि गुहुको गन्ध आउँछ नै । भगवान्ले यो पनि भन्नुभएको छ कि कुनै हालतमा पनि भव (=जन्म) को प्रशंसा गर्दिन । त्यसैले शिष्यहरू अरहन्त नभएसम्म उपेक्षा गर्नुहुन्न । त्यसैले भगवान्ले वहाँहरूलाई आँमा र धाई आँमाको उपमा दिनु भएको हो[1] ।”

× × ×

जीवनको अन्तिम अवस्थामा पनि वहाँ परसंग्रहको काममा

1. हेर्नू लेखकको बु. श्रा. च, भा– ३ पृ. १७ मा ।

सर्मपित हुनुहुन्थ्यो भन्ने कुरा वहाँले आफुलाई गालिगर्ने आफ्नी आँमालाई अन्तिम अवस्थामा संग्रह गरी स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित गराउनु भएको कुरा अर्थकथाहरूले उल्लेख गरेकाछन् [1]।

× × ×

यस्तै यस्ता गुण भएकाले एकदिन भगवान् बुद्ध शाक्यजनपदको देवदह भन्ने शाक्यहरूको निगममा वसिरहनुभएको वेलामा "अपलोकेथ, भिक्खवे, सारिपुत्तं । सारिपुत्तो, भिक्खवे, पण्डितो, भिक्खूनं अनुग्गाहको सब्रह्मचारीनं" भनी भन्नु भएको हो । अर्थात्– "भिक्षुहो ! सारिपुत्र-लाई भेटेर जाऊ । भिक्षुहो ! सारिपुत्र पण्डित छन् र सब्रह्मचारीहरू-लाई अनुग्रह गर्ने हुन्" भनी भन्नुभएको हो[2] ।

× × ×

आफ्नो अपदानमा सारिपुत्र स्थविरलाई राजगृहमा भिक्षाटन् गरिरहनुभएको बेलामा वङ्गीस स्थविरले देखेर आफू निक्कै प्रभावित भएको र पछि वहाँसँगै बुद्ध भगवान्कहाँ गई प्रव्रजित भएको कुरा

---

1. दी. नि. अ. क. II. पृ. २५८: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना; सं. नि. अ. क. III. पृ. १७६: चुन्दसुत्तवण्णना, नालन्दावग्गो । यस सम्बन्धमा अरू सविस्तर कुराहरू अगाडि परिनिर्वाण कथामा उल्लेख भएका छन् ।
2. सं. नि. II. पृ. २४५: देवदहसुत्तं, खन्धसंयुत्तं ।

यसरी उल्लेख गरेकाछन्–

"यदाहं विञ्ञुतं पत्तो, ठितो पठम योब्बने ।
तदा राजगहे रम्मे, सारिपुत्तमहद्दसं ।

"पिण्डाय विचरन्तं तं, पत्तपाणिं सुसंवुतं ।
अलोलक्खि मितभाणिं, युगमत्तं निदक्खितं ।।

"निपच्च सिरसा पादे, पब्बाजेहीति मं ब्रवि ।
ततो मं स महापुञ्ञो, बुद्धसेट्ठमूपानयि[1] ।।"

अर्थ–

"जव म जीवनको प्रथम बैंशमा पुगेको थिएँ तव मैले सारिपुत्र स्थविरलाई हातमा भिक्षापात्र लिई यताउता नहेरी चाहिने जति मात्र हेरी वचनसंयम गरी राजगृहमा भिक्षाटन् गइरहेको देखें । अनि मैले वहाँसँग विनम्रतापूर्वक प्रव्रज्या गराउनुहोस् भनी विन्तिगरें । वहाँ महाँप्रज्ञावान्ले मलाई श्रेष्ठ हुनुभएका बुद्धकहाँ लैजानु भयो ।"

वङ्गीस स्थविरलाई प्रव्रजित गराउनुमा स्थविरले यसरी मद्दत तर्नु भएको थियो । पछि वङ्गीस स्थविर अरहत् भई चाँडै बुझ्न सक्ने (पटिभान) हरू मध्येमा अग्रहुनु भयो[2] ।

× × ×

1. अप. दा. पा. पृ. १४७–४८ वङ्गीसत्थेर अपदानं ।
2. अं. नि-१. पृ. २४: एतदग्गवग्गो ।

अन्योन्य छलफल

उपरोक्ताकारले प्राणीहरूको संग्रह गर्दै धर्मप्रचार कार्यमा संलग्न-रहनु भएका स्थविरले विभिन्न प्रकारका मानिसहरूसँग प्रश्नोत्तर र छलफल गरी उनीहरूलाई धर्मावबोध गराउने प्रयत्न गर्नुहुन्थ्यो भन्ने कुरा निम्न उदाहरणबाट प्रष्ट हुन्छ ।

राजगृहमा एक सेठकी छोरी थिइन् । उनको नाम 'भद्रा' थियो । तरुणी भएपछि उनले आफ्नो इच्छाले मार्न लगिरहेको एक पुरुषसँग बिहे गरिन् । पछि सो पुरुषले सो स्त्रीलाई एक पर्वतमा लगी मार्न लाग्दा स्त्रीले नै सो पुरुषलाई पर्वतबाट खसाली आफू निगण्ठ सम्प्रदायमा गई केश लुछई प्रव्रजित भइन् । पछि उम्रेर आएका केशहरू घुम्रिएका हुनाले उनलाई 'कुण्डल केशा' अर्थात् घुम्रिएका केश हुने भन्न थाले । हुँदा हुँदा पछि उनलाई 'कुण्डल केशा' वा 'भद्रा कुण्डल केशा' भन्ने नामले चिन्न थाले ।

उनले निगण्ठ सम्प्रदायका सबै शास्त्रहरू सिकिन् । आफू प्रव्र-

जित भएको सम्प्रदायमा त्यसभन्दा माथिको कुनै शास्त्र पढ्ने नभएपछि उनी जम्बुद्वीपको ठाउँ ठाउँमा गई मानिसहरूसँग शास्त्रार्थ गर्न थालिन् ।

अनि क्रमशः श्रावस्ती नगरमा पुगिन् । त्यस बखत त्यहाँ सारिपुत्र स्थविर पनि हुनु हुन्थ्यो । भद्रा कुण्डल केशाले श्रावस्ती नगरको एक छेउमा जम्बुवृक्षको एउटा हाँगा बालुवाको थुप्रोमा गाडी "जो मसँग शास्त्रार्थ गर्न चाहन्छ उसले यो हाँगा उखेलि देओस्" भनी घोषणा गरिन् ।

सारिपुत्र स्थबिर भिक्षाटन्को निमित्त श्रावस्ती नगरमा जाँदा यो देखेर "यो के हो ?" भनी सोधपूछ गर्दा कारण थाहा पाउनु भएपछि वहाँले हाँगा भाच्न लगाउनु भयो । अनि कुण्डल केशाले हाँगा भाचि राखेको देखेर "कसले भाँचेको ?" भनी सोध्दा सारिपुत्र स्थविरले भन्ने थाहा पाएपछि वहाँकहाँ गई अनेक सवाल गरिन् । स्थविरले सबैको उत्तर दिनुभयो । कुण्डल केशासँग अगाडि गर्ने कुनै प्रश्न रहेन । अनि स्थविरले उनलाई यस्तो भन्नुभयो– 'तिमीले मसँग धेरै सवाल गरिसक्यौ । अव तिमीसँग म एउटा सवाल गर्न छु ।" "हुन्छ, गर्नुहोस्" भनी भनेपछि स्थविरले "एउटा नाम भनेको के हो ?" भनी सवाल गर्दा उनले केही उत्तर दिन नसके पछि वहाँकै शरणमा पर्न इच्छा व्यक्त गरेपछि स्थविरले "मेरो शरणमा पर्न होइन यो लोकमा जगतगुरू बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ र वहांकै शरणमा जाऊ" भनी उनलाई बुद्धकहाँ पठाउनु भयो र उनी वहाँगई बुद्धको शरणमा परी प्रव्रजित भई अरहन्त

पनि छन्[1] ।

एक समय पसूर भन्ने परिब्राजक "जम्बुद्वीपमा वाद गर्नमा सर्वश्रेष्ठ म नै हुँ" भन्दै जामुनाको हाँगा लिएर घुम्दै फिर्दै श्रावस्ती नगरमा आइपुगे र त्यहाँ पनि उनले "जो मसँग वाद गर्न चाहन्छ उसले यो जामुनाको हाँगा भाँचोस्" भनी बालुवामा हाँगा गाडी नगरमा गए । सो ठाउँलाई घेरा लगाई मानिसहरू बसे ।

त्यसबखत सारिपुत्र स्थविर भोजनपछि श्रावस्तीबाट आउँदै हुनुहुन्थ्यो । अनि वहाँले यो देखेर "के हो ?" भनी सोध्दा सो कारण बताएपछि हाँगा भाँच्न लगाउनु भई जेतवनाराममा जानुभयो ।

परिब्राजक पनि भिक्षाटन्पछि भोजन गरी आइरहेको बेलामा यो देखेर "कसले यो हाँगा भाँच्यो ?" भनी सोध्दा मानिसहरूले "बुद्धश्रावक सारिपुत्रले" भनी भन्दा उनी खुशी भई "आज मेरो विजय हुनेछ र श्रमणको पराजय हुनेछ" भनी प्रश्नोत्तर बुझ्न सक्ने मानिसहरू जम्मा गराई "श्रमण गौतमका अग्रश्रावकको प्रज्ञाको प्रतिभा हेर्न चाहने मसँग आऊन्" भनी घोषणा गरे ।

"पण्डितहरूको वचन सुन्नुपर्‍यो" भन्दै बुद्ध धर्ममा प्रसन्न हुने र अप्रसन्न हुने दुवै थरिका धेरै मानिसहरू भेला भए ।

---

१. थेरी. गा. अ. क. पृ. ७९–८०: कुण्डलकेसा थेरीगाथा अट्ठकथा । यस सम्बन्धमा सविस्तर कुरा लेखकको बु. श्रावि. च. भाग–१, पृ. ४८८ देखि उल्लेख भएको छ ।

अनि पसूर परिव्राजक "यस्तो भने यस्तो भन्नेछु र यस्तो भनेमा यस्तो भन्नेछु" भन्दै मनमनै गुन्दै जेतवन विहारतिर गए।

त्यहाँ पुगेपछि विहारको अघिल्तिर बसिरहनुभएका स्थविरसँग "भो प्रव्रजित! तिमीले जामुनाको हाँगा भाँचेका हौ?" भनी सोध्दा स्थविरले "हो" भनी भन्नुभएपछि पसूरले "त्यसोभए केही छलफल हुनेछ" भनी भने। स्थविरले "हुन्छ" भनी भन्नुभयो। अनि पसूरले "श्रमण! त्यसोभए प्रश्न गर" भनी भन्दा स्थविरले उनलाई "परिव्राजक! प्रश्न सोध्नु कठिन छ कि उत्तरदिनु?" भनी सोध्नुभयो। "भो प्रव्रजित! प्रश्न सोध्ने भनेको कठिन छैन। जेपायो त्यही सोध्न सकिन्छ। तर उत्तर दिनु भने कठिन छ" भनी भनेपछि स्थविरले "त्यसोभए तिमी प्रश्न सोध म उत्तर दिनेछु" भनी भन्नुभयो। त्यसपछि पसूरले "पुरुषहरूको 'काम' (=इच्छा, राग) भनेको के हो?" भनी सोधे। स्थविरले "संकल्प राग नै पुरुषहरूको 'काम' हो[1]" भनी भन्नुभयो।

यसरी पसूर परिव्राजकसँग लामो छलफल भएको थियो। जुन कुरा सुत्तनिपात[2] र सुत्तनिपात अर्थकथामा[3] समुल्लेख भएको छ।

× × ×

---

१. यस विषयमा अं. नि–६, पृ. ११६: निब्बेधिकसुत्त, महावग्गोमा हेर्नू।

२. पृ. ३९६: पसूरसुत्तं, अट्ठकवग्गो।

३. II. पृ. ३९०–९१: पसूरसुत्तवण्णना, अट्ठकवग्गो।

यस्तै गरी सच्चा र लोला आदि भन्ने चारजना दिदीबहिनी-हरूसँग पनि उपरोक्ताकारले वादविवाद तथा छलफल भएको थियो ।

वैशालीवासी सच्चक निगण्ठकी सच्चा, लोला, पटाचारा र सिवावतिका भन्ने चारजना बहिनीहरू वादपटु थिए । उनीहरू जम्बुद्वीपमा घुम्दा घुम्दै श्रावस्तीमा आइपुग्दा अघि अघि जस्तै बालुवामा जामुनाको शाखा गाडी "हामीसँग वाद गर्न चाहनेले यो शाखा उखेलोस्" भनी घोषणा गरी शहरभित्र पसे । अबेर गरी भिक्षाटन्को निमित्त जानुभएका स्थविरले नगरबाट फर्कंदा यो देखेर शाखा झिक्न लगाई जानुभयो । ती निगण्ठीहरू आउँदा शाखा झिकि राखेको देखी "कसले झिकेको ?" भनी सोध्दा स्थविरले भन्ने सुनेपछि जेतवनमा गई उनीहरूले सारिपुत्र स्थविरसँग वाद गर्न थाले । उनीहरूले आफूले सिकिराखेका हजार-वाद सम्बन्धी प्रश्न सोधे । स्थविरले जम्मैको उत्तर दिनुभयो । यसपछि उनीहरू चूपलागेर बसे । अनि स्थविरले "तिमीहरूले मसँग हजारौं प्रश्न सोध्यौ र मैले पनि उत्तर दिएँ । अब तिमीहरूसँग म एउटा प्रश्न सोध्नेछु" भनी भन्नुभयो । उनीहरूले "हुन्छ, जानेको उत्तर दिनेछौं" भनी भने । स्थविरले "एउटा नाम भनेको के हो ?" भनी सोध्नुभयो । उनीहरूले उत्तर दिन सकेनन् । फेरि फेरि सोध्दा पनि उनीहरू चुपलागेरै बसेपछि स्थविरले "कसको जय भयो त ?" भनी सोध्दा उनीहरूले "तपाईंको जय र हाम्रो पराजय" भनी भनेपछि पुनः स्थविरले "त्यसोभए अब के गर्छ्यौ त ?" भनी सोध्दा उनीहरूले "हाम्रा आमा बाबुहरूले हामीहरूलाई यदि तिमीहरू गृहस्थद्वारा पराजित भयौ भने उनीहरूसँग विहे गर । यदि

प्रव्रजितद्वारा पराजित भयौं भने उनकै शिष्य बन" भनी भनेका छन् । त्यसैले हामी तपाईंकै शिष्य बन्ने छौं । हामीलाई प्रव्रजित गराउनुहोस् भनी भने । "तिमी स्त्रीहरूलाई हामी प्रव्रजित गराउँदैनौं । अतः हाम्रा पत्र लिएर भिक्षुणीहरूकहाँ गई प्रव्रजित होऊ" भनी उनीहरूलाई भिक्षुणीहरूकहाँ पठाउनु भयो । अनि उनीहरू भिक्षुणीहरूकहाँ गई प्रव्रजित भई चिरकाल नबित्दै अरहन्ती भए[१] ।

× × ×

एकदिन नालक गाउँमा बसिरहनु भएका सारिपुत्र स्थविर-कहाँ गई जम्बुखादक भन्ने परिव्राजकले अनेक विषयहरूमा प्रश्न सोधे । स्थविरले पनि सोधे साधेकाको उत्तर दिनुभयो । जम्बुखादक परिव्राजक स्थविरका भानिज थिए । यिनका प्रश्नहरू एकसे एक गहकिला थिए र उत्तर पनि । तर यिनले कुनै विशेषता प्राप्त गर्न सकेका थिएनन् । यिनले सोधेका प्रश्नहरूको पहिलो प्रश्न निर्वाण सम्बन्धी थियो । यसको उत्तर दिनुहुँदै स्थविरले "निर्वाण भनेको राग क्षय, द्वेष क्षय र मोह क्षय हो" भनी भन्नुभयो[२] । जम्बुखादक परिव्राजकले सोधेका सबै प्रश्नहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३६६ मा संग्रहित छन् ।

× × ×

---

१. पपं. सू. II. पृ. २२३: चूलसच्चकसुत्तवण्णना ।

२. सं. नि. III. पृ. २२३: निब्बानपञ्हसुत्तं, जम्बुखादकसंयुत्तं ।

एकदिन कपिलवस्तुवासी आयुष्मान् पूर्ण मन्त्राणिपुत्र कपिलवस्तुबाट श्रावस्तीमा आइपुग्नु भएको थियो। सारिपुत्र स्थविरले वहांको धेरै बयान सुन्नु भएको थियो। तर भेट भने भएको थिएन। जब एकजना भिक्षुले मन्त्राणिपुत्र श्रावस्तीमा आएको खबर सुनाए तब स्थविर दिवाविहारको निमित्त वहाँ बसिरहनुभएको श्रावस्ती नजिकको अन्धकवनमा जानुभयो। अनि संध्या समयतिर ध्यानबाट उठ्नु भई आयुष्मान् मन्त्राणिपुत्रकहाँ गई "आवुसो! भगवान्कहाँ ब्रह्मचर्यवास गर्नुहुन्छ के?" भनी सोध्नुभयो।

आयुष्मान् मन्त्राणिपुत्रले सकारात्मक उत्तर दिनुभयो। फेरि स्थविरले शील विशुद्धिको निमित्त भगवान्कहाँ ब्रह्मचर्यवास गर्नुहुन्छ के?" भनी सोध्दा वहाँले "होइन" भनी भन्नुभयो। यसरी स्थविरले सप्तविशुद्धि सम्बन्धमा प्रश्न सोध्नु भएको थियो। यसरी छलफल भैसकेपछि स्थविरले "आवुसो! तपाइँको नाम के हो र सब्रह्मचारीहरूले तपाइंलाई कसरी चिन्दछन्?" भनी सोध्नुभयो। वहांले "मेरो नाम पूर्ण हो। सब्रह्मचारीहरूले मलाई मन्त्राणिपुत्र भनी चिन्दछन्" भनी भन्नुभयो। अनि स्थविरले वहाँको प्रशंसा गर्नुभयो। त्यसपछि मन्त्राणिपुत्रले पनि स्थविरसँग वहांको नाम सोध्नुहुंदा स्थविरले "मेरो नाम उपतिस्स हो। सब्रह्मचारीहरूले मलाई सारिपुत्र भनी चिन्दछन्" भनी भन्नुभयो।

यसरी परस्पर परिचित भएपछि पूर्ण मन्त्राणिपुत्रले "शास्ता समान हुनुभएका श्रावकसँग कुरा गरेर पनि मैले तपाईंलाई चिन्न

सकिन। यदि आयुष्मान् सारिपुत्र भनी थाहापाएको भए तपाईंसँग यति लामो कुरा गर्ने थिइन" भनी प्रशंसा गर्नुभयो[१]।

× × ×

एकदिन आयुष्मान् महाकोट्ठिक संध्या समयतिर ध्यानबाट उठी जहाँ सारिपुत्र स्थविर हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई स्थविरसँग "आवुसो! प्रज्ञा नभएको, प्रज्ञा नभएको (दुप्पञ्ञो) भनी भन्दछन्। आवुसो कहिलेसम्म प्रज्ञा नभएको हुन्छ?" भनी सोध्नुभयो।

"आवुसो! जान्दिन जान्दिन भनुञ्जेलसम्म प्रज्ञा नभएको हुन्छ" भनी स्थविरले उत्तर दिनुभयो। यस्तै गरी आयुष्मान् महाकोट्ठिकले अनेकौं प्रश्न गर्नुभयो[२]।

× × ×

भगवान् श्रावस्तीमा बसिरहनुभएको बेलामा एकदिन आयुष्मान् समिद्ध र आयुष्मान् महाकोट्ठिक आयुष्मान् सारिपुत्रकहाँ गए। अनि सारिपुत्र स्थविरले आयुष्मान् समिद्धसँग यस्तो सोध्नुभयो—

१. बु. श्रा. च. भा–२, पृ. ८०: रथविनीतसुत्त।
२. बु. श्रा. च. भा–२, पृ. १००: महाकोट्ठिकसूत्र। यस सम्बन्धी सबै कुरा उक्त सूत्रमै उल्लेख भएको छ।

"आवुसो समिद्ध ! यो लोकमा तीन व्यक्तिहरू छन् । जस्तै कायसाक्षी, दृष्टि प्राप्त र श्रद्धाविमुक्त । यी तीन व्यक्तिहरू मध्येमा तपाईंलाई कुनचाहिं व्यक्ति सुन्दरतर र प्रणीततर लाग्छ ?"

अनि आयुष्मान् समिद्धले "श्रद्धाविमुक्त व्यक्ति" भनी भन्नु-भयो ।

त्यसपछि स्थविरले आयुष्मान् महाकोट्ठिकसँग सोध्नुभयो—"आवुसो महाकोट्ठिक ! तपाईंलाई कुनचाहिं व्यक्ति सुन्दरतर र प्रणीततर लाग्छ त ?"

वहाँले "कायसाक्षी" भनी जवाफ दिनुभयो ।

पछि आयुष्मान् महाकोट्ठिकले सारिपुत्र स्थविरसँग "आवुसो सारिपुत्र ! तपाईंलाई यी तीन व्यक्तिहरू मध्येमा कुनचाहिं व्यक्ति सुन्दरतर र प्रणीततर लाग्छ त ?" भनी सोध्नुभयो ।

वहाँले "दृष्टिप्राप्त" भनी भन्नुभयो । त्यसपछि वहाँहरू तीनै जना बुद्धकहाँ गई आ-आफूले भनेका कुराहरू भगवान्लाई सुनाउनुभयो र भगवान्को पनि प्रतिक्रिया जान्न पाए हुन्थ्यो भनी बिन्ति गर्दा वहाँले "यी तीन व्यक्तिहरू मध्येमा यो पुरुष सुन्दरतर र प्रणीततर छ भन्न गाह्रो छ" भनी भन्नुभयो[1] ।

× × ×

---

१. यस सम्बन्धी सविस्तर कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा–२, पृ. २३४ समिद्धसूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

एक समय आयुष्मान् उपवान र आयुष्मान् सारिपुत्र कौशम्बीको घोसितारामा बसिरहनुभएको थियो। अनि संध्या समयमा आयुष्मान् सारिपुत्र आयुष्मान् उपवानकहाँ गई "आवुसो उपवान ! के भिक्षुले प्रत्यक्ष ज्ञानपूर्वक विचार गरी आफ्ना बोध्यङ्गहरू सुख विहारको लागि उपस्थित छ भनी जान्न सक्छ के ?" भनी सोध्नुभयो। आयुष्मान् उपवानले "सकिन्छ" भनी जवाफ दिनुभयो[1]।

× × ×

एकदिन आयुष्मान् आनन्दले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई देखेर यस्तो सोध्नुभयो—"आवुसो सारिपुत्र ! तपाईंका इन्द्रियहरू सारै प्रसन्न देखिन्छन्। आज तपाईं कुन ध्यानमा बस्नुभयो ?" "आवुसो आनन्द ! आज म प्रथमध्यानमा बसें भनी वहाँले उत्तर दिनुभयो[2]।

× × ×

---

१. सं. नि. IV. ७१: उपवानसुत्तं, बोज्झङ्गसंयुत्तं।

२. बु. श्रा. च. भा-२, पृ. १८३: विवेकजसुत्तं।

शिष्यहरू

सारिपुत्र स्थविरको जीवनमा सबैभन्दा पहिले वहाँले कपिलवस्तु नगरमा सातवर्षीय राहुल कुमारलाई प्रव्रजित गर्नुभएको थियो भन्ने कुरा महावग्गपालिबाट प्रष्टसँग बुझिन्छ। जब भगवान् बुद्धले वहाँलाई "सारिपुत्र ! तिमीले राहुललाई प्रव्रजित गर" भनी भन्नुभयो तब वहाँले भगवान्सँग "कसरी मैले प्रव्रजित गरूँ ?" भनी सोध्नुभयो। अनि भगवान्ले "तीन शरण लिन लगाई प्रव्रजित गर" भनी भन्नुभयो[1]।

त्यसैले समन्तपासादिकामा[2] "सारिपुत्र स्थविरले प्रव्रजित गराउनुभयो, महामौद्गल्यायन स्थविरले केश क्षौर गरी काषायवस्त्र दिई त्रिशरण दिनुभयो र महाकाश्यप स्थविर राहुलको अववाद आचार्य हुनुभयो" भनी उल्लेख भएको हो।

यसरी प्रव्रजित भएका राहुल श्रामणेर बीस वर्ष पूरा भएपछि वहाँलाई सारिपुत्र स्थविरले नै उपसम्पदा गर्नुभएको कुरा सुत्तनिपात अर्थकथाले[3] उल्लेख गरेको छ। त्यहाँ यस्तो उल्लेख भएको छ—

---

१. महा. व. पा. पृ. ८६: राहुलवत्थु, महाखन्धकं। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. ४४ मा उल्लेख भएको छ।

२. III. पृ. १०६२: महाखन्धकं।

३. II. पृ. १५६: राहुलसुत्तवण्णना, चूलवग्गो।

"एवं पब्बजितं पन राहुलकुमारं वुड्ढिप्पत्तं सारिपुत्तत्थेरो व उपसम्पादेसि महामोग्गल्लानत्थेरो अस्स कम्मवाचाचरियो अहोसि।"

अर्थात्—यसरी प्रव्रजित भएका राहुल कुमारलाई ठूलो भएपछि सारिपुत्र स्थविरले नै उपसम्पदा गर्नुभयो। महामौद्गल्यायन स्थविर वहाँको कर्मवाचा आचार्य हुनुभएको थियो।

\+ \+ \+

जब भगवान्ले एकजना व्यक्त भिक्षुले एकभन्दा बढी श्रामणेरहरू राखनसक्छन् भन्ने उपनियम बनाइदिनुभयो तबदेखि स्थविरले श्रामणेरहरू बनाउन थाल्नुभएको हो भन्ने कुरा प्रष्टसँग बुझ्न सकिन्छ। किनभने राहुल श्रामणेर पछि श्रावस्तीका एकजना सात वर्षीय बालकलाई प्रव्रजित गराउन ल्याउँदा वहाँले भगवान्सँग यस सम्बन्धी के कसो गर्ने भनी सोध्नुभएबाट प्रष्ट हुन्छ। जुन कुराको उल्लेख माथि "विनयगरू" शीर्षकमा उल्लेख भइसकेको छ।

\+ \+ \+

सारिपुत्र स्थविरको श्रावस्तीवासी एक उपस्थाक कुल थियो। उनीहरूको पण्डितकुमार भन्ने एक छोरो थियो। सो पण्डितकुमार सात वर्ष हुँदा उनले आफ्नो आमालाई "आमा! म सारिपुत्र स्थविरसँग प्रव्रजित हुन चाहन्छु" भनी भने। अनि उनकी आमाले "हुन्छ,

वेश छ; तिम्रो इच्छालाई रोक्ने छैन" भनी स्थविरलाई निम्त्याई बालकले प्रव्रजित हुन्छु भनेको कुरा प्रकाश गरी स्थविरलाई पठाई ज्ञातिबन्धुहरूलाई निम्त्याई "मेरो छोरालाई गृहस्थीभावमा गर्नुपर्ने सत्कार आजै गर्नेछु" भनी महान सत्कार गरी बालकलाई साथमा लिएर विहारमा गई स्थविरको हातमा सुम्पिदिइन्। स्थविरले पण्डित कुमारलाई प्रव्रज्या भनेको दुर्लभ हो तथा यसमा बस्नु गाह्रो छ भनी उपदेश गरी टाउको भिजाई तचपञ्चक[1] वाक्य भनाउन लगाई प्रव्रजित गर्नुभयो[2]।

\+ \+ \+

श्रावस्तीमा अर्को एक धनी परिवार थियो। सो परिवारकी स्त्री गर्भ परिपक्व समयमा मरी। उसलाई जलाउँदा शरीरका अरू भागहरू भष्म भए तर पेटको एक डल्लो मासु चाहिं नजलेपछि चिताबाट सो मासुको डल्लो झिकी अंकुशले यताउता कोसी फेरि चितामा राखी आगो बाली मानिसहरू फर्के। भोलिपल्ट चिताको आगो निभाउन मानिसहरू आउँदा चितामा एक बालक उत्तानो परिरहेको आश्चर्य घटना देखी सो बालकलाई लगी जोतिषकहाँ देखाउँदा "यदि यो बालक गृहस्थीमा बस्यो भने सातपुस्तासम्म दरिद्र हुनेछ र प्रव्रजित

---

१. 'केसा, लोमा, नखा, दन्ता तचो' भन्ने यो वाक्यलाई 'तचपञ्चक' भन्दछन्।

२. धम्म. प. अ. क पृ. ३५२: पण्डितसामणेरवत्थु, पण्डितवग्गं।

भएमा यो वालक पाँचशय भिक्षुहरूले परिवृत्त भई विचरण गर्नेछ" भनी भने ।

वालक क्रमशः ठूलो भएपछि उसलाई "तिमी गर्भमा छँदा तिम्री आमा मरी । तिम्री आमालाई जलाउँदा पनि तिमी जलेनौ । अंकुशले कोस्दा तिम्रो आँखामा चोट लागेको हुँदा तिम्रो आँखामा घाउ भएको हो" भनी भने । यो कुरा सुनी सो वालक सात वर्ष पुग्दा यस्तो घटनाले जन्मेको म कसरी घरमा बस्ने ! प्रव्रजित हुनुपऱ्यो भनी मातेदारहरूलाई भनी उ सारिपुत्र स्थविरकहाँ गई प्रव्रजित भयो । अंकुशले कोस्दा आँखामा घाउ भएको हुँदा उसलाई "संकिच्च" भनिएको हो[१] ।

+ + +

श्रावस्तीमा सारिपुत्र स्थविरका अर्का पनि एक उपस्थाक परिवार थियो । त्यस परिवारमा एक बालकको जन्म भएदेखि सो परिवारको कसैलाई पनि दुःख नभएको हुँदा सो वालकको नाम नै सुखकुमार भन्ने राखिएको थियो । वालक सात वर्षीय भएपछि सारिपुत्र स्थविरकहाँ गई प्रव्रजित हुने इच्छा गरेको हुँदा उनको इच्छानुसार उनलाई स्थविरकहाँ लगी प्रव्रजित गराइएको थियो । उनको नाम सुख श्रामणेर रहन गयो[२] ।

+ + +

---

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ४०७: संकिच्चसामणेरवत्यु, सहस्सवग्गो ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ४८४: सुखसामणेरवत्थु, दण्डवर्ग ।

सारिपुत्रका पिता बङ्गन्त ब्राह्मणका साथी महासेन भन्ने ब्राह्मण राजगृहमा बस्दथे ।

एकदिन स्थविर सो ब्राह्मणको घरमा भिक्षाटन्को निमित्त जानुभयो । सो भने दरिद्र तथा कृपण भएको हुंदा वहाँलाई दिने पदार्थ घरमा केही नभएकोले उनी लुकेर बस्थे । पछि एकदिन ब्राह्मणहरूको पाठ गर्ने ठाउँमा उनले एक वस्त्र र पायस पाए । त्यसबखत उनले स्थविरको संस्मरण गरे । स्थविर पनि ध्यानसमापत्तिबाट उठ्दा ब्राह्मणले आफूलाई संस्मरण गरिरहेको कुरा बुझी वहाँ पनि तुरुन्तै उनको घरमा जानुभयो । ब्राह्मणले आफूले पाएको पायस र वस्त्र स्थविरलाई प्रदान गरे ।

पछि मरण भई सो ब्राह्मण श्रावस्तीमा स्थविरको एक उपस्थाक कुलमा जन्मे । सो वालकलाई 'तिस्स' भन्ने नाम राखिएको थियो । पछि सात वर्ष हुँदा तिस्स कुमार स्थविरकहाँ गई प्रव्रजित भए[1] ।

\+ + +

त्यसबखत कोलिय नगरमा एक कोलिय राजपुत्रकी सुप्पवासा भन्ने भार्या थिइन्[2] । गर्भिणी भएपछि उनले सात वर्षसम्म

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ३२०: वनवासीतिस्सत्थेरवत्थु, बालवगं ।

२. सुप्पवासा सम्बन्धी सविस्तर कुरा लेखकको बु. म. भाग–१, पृ. ३०२ मा उल्लेख भएको छ ।

गर्भ धारण गरिन्। एकदिन, सातदिनसम्मको वेथापछि सुप्पवासाले छोरा जन्माइन्। घरका परिवारहरूको मनलाई शीतल पारी जन्मेको भन्ने अर्थ लिएर बालकलाई "शीवली" भन्ने नामकरण गरे।

सातौं दिनमा बुद्ध सहित भिक्षुहरूलाई भोजन गराउँदा शीवली कुमारसँग सारिपुत्र स्थविरले कुराकानि गर्नुभएको थियो। त्यसबेला स्थविरले उनलाई "यस्तो कष्ट गरी सात सात वर्षसम्म गर्भमा बसेर भाउनेले प्रव्रजित हुनु पर्दैन?" भनी सोध्दा शीवलीले "पाएमा हुनेछु" भनी जवाफ दिए। यो देखेर सुप्पवासा अत्यन्त प्रफुल्लित भई सात वर्षीय आफ्नो छोराले स्थविरसँग के कुरा गरेको रहेछ भन्ने कुरा जान्न उनले स्थविरसँग सोध्दा स्थविरले "पाएमा प्रव्रजित हुनेछु भनी भने" भनी भन्नुभयो। पछि सुप्पवासाले उनलाई स्थविरकहाँ लगी प्रव्रजित गराइन्।

शीवली प्रव्रजित हुँदा पहिलो पल्ट छूरा चलाई क्षौर गर्दा स्रोतापन्न, दोश्रो पटक छूरा चलाई क्षौर गर्दा सकृदागामी, तेश्रो पटक छूरा चलाउँदा अनागामी र सम्पूर्ण क्षौर कार्य सिद्धिदा शीवली अरहन्त भएका थिए भनी विभिन्न अर्थकथाहरूले[१] उल्लेख गरेका छन्। त्यसैले अपदानपालिमा शीवली स्थविरले यस्तो भनेका हुन्—

---

१. थेर. गा. अ. क. I. पृ. १३८: सीवलीथेरगाथट्ठकथा; अं. नि–१, पृ. १३९: एकककनिपातवण्णना; अप. दा. अ. क. पृ. ४४३: सीवलीत्थेर अपदानट्ठकथा। सीवली सम्बन्धी छोटकरी कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ८२७ ब्राह्मणवर्गमा उल्लेख भएको छ।

"उपज्झा सारिपुत्तो मे, मोग्गल्लानो महिद्धिको।
केसे आरोपयन्तो मे, अनुसासि महामति।
केसेसु छिज्जमानेसु, अरहत्तमपापुणि[1]।।"

अर्थ—

"मेरा उपाध्याय सारिपुत्र हुनुहुन्छ। मौद्गल्यायन महर्द्धिक हुनुहुन्छ। महामति हुनुभएका मेरा उपाध्यायले मेरो केश क्षौर गर्दै मलाई अनुशासन गर्नुभयो र क्षौर गर्न सिद्धिएपछि म अरहन्त भएँ।"

\+ \+ \+

सारिपुत्र स्थविरले प्रव्रजित गर्नुभएका एक सुवर्णकार पुत्र थिए। उनलाई स्थविरले असुभभावना दिएर ध्यानका कुरा सिकाउनु भएको थियो। तर उनले यस ध्यानद्वारा केही पनि प्रगति गर्न नसकेपछि उनलाई बुद्धकहाँ लगी उनको उद्धार गराउनु भएको थियो[2]।

\+ \+ \+

---

१. अप. दा. पा. II. पृ. १४४–४५: सीवलित्थेर अपदानं।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ६८४: सुवण्णकारत्थेरस्सवत्थु, मग्गवग्गं। यही कुरा लेखकको जा. सं–४, पृ. १ मा सविस्तर रूपले उल्लेख भएको छ।

त्यसबखत अवन्ति देशको वेलुकण्टक नगरमा बस्ने कुमा भन्नेको एक पुत्र थियो। जसको नाम नन्द थियो। कुमा भन्ने स्त्रीको पुत्र भएकोले उनलाई 'कुमापुत्र' पनि भन्दथे।

सारिपुत्र स्थविरकहाँ धर्मश्रवण गरी उनी प्रव्रजित भए र पछि बुद्धको उपदेश सुनी अरहन्त भए[1]।

\+ \+ \+

राजगृहका एक ब्राह्मण कुलमा जन्मेका कण्हदिन्न भन्ने ब्राह्मण ठूलो भएपछि पूर्वसंस्कारको प्रभावद्वारा उनी सारिपुत्र स्थविरकहाँ गई प्रव्रजित भए। पछि उनी अरहन्त भए[2]।

\+ \+ \+

सारिपुत्र स्थविरका त्यस्ता पनि शिष्यहरू थिए जो वैदच काम गरी जीविका गर्थे।

एकदिन थुल्लसारक भन्ने वहाँसंग बस्ने भिक्षु वैदच काम गरी पाएको सुस्वादिला भोजन ल्याइरहेको बेलामा बाटामा स्थविरलाई देखेर "भन्ते! यो मैले वैदच काम गरी पाएको भोजन हो। यस्तो भोजन तपाइँले अन्त पाउन सक्नुहुन्न। यो खानुहोस्। म तपाइँलाई

---

१. थेर. गा. अ. क. I. पृ. १००: कुमापुत्तत्थेरगाथट्ठकथा।

२. थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३०४: कण्हदिन्नत्थेरगाथकट्ठकथा।

यस्तै वैदच काम गरी सधैं यस्तै भोजन ल्याइदिनेछु" भनी भने। यो कुरा सुनी स्थविर चुपलागेर जानुभयो[1]।

\+ \+ \+

अर्का एकजना वहाँका त्यस्ता शिष्य थिए जो कहिले आज्ञाकारी र कहिले अटेरी हुन्थे।

जब यस विषयमा स्थविरले बुद्धलाई बताउनुभयो तब वहाँले अघि पनि यी कहिले आज्ञाकारी र कहिले अटेरी थिए भनी नन्द जातकको कुरा बताउनुभयो[2]।

\+ \+ \+

एकदिन वहाँका एक शिष्य स्थविरकहाँ गई "भन्ते! मलाई लाभसत्कार हुने बाटो देखाइदिनुहोस्" भनी भन्दा स्थविरले "आफू भित्र भएको लज्जालाई त्यागी श्रामण्यत्वलाई छाडी असल नभए पनि असल जस्तो देखाउनू, चुक्लिगर्ने बानि गर्नू, नर्तकी जस्तो हुनू र ठेगाना नभएको कुरा गर्नू नै लाभसत्कारको बाटो हो" भनी भन्नुभयो। यो सुनी उनी यस कुरालाई उपहास गरी आसनबाट उठेर गए[3]।

\+ \+ \+

---

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ६३६: सारिपुत्तसद्धिविहारिकवत्थु, मलवर्ग।

२. जा. सं–४, पृ. १५, नं. ३९.

३. जा. सं–४, पृ. ५७: लाभगरहजातक, नं. २८७.

अर्का एक शिष्य त्यस्ता थिए कि जो आफ्नो शरीरको स्यहार सम्भार गर्नमा खूब मन लगाउँथे। उनी न धेरै तातो खाना खान्थे, न धेरै चीसो खाना खान्थे, न धेरै गर्मीमा बाहिर जान्थे न त धेरै जाडोमा[1]।

+ + +

"अग्गसावकानं सन्तिके पब्बज्जिसु" भन्ने समन्तपासादिका II. पृ. ६१७ मा उल्लेख भए अनुसार छ वर्गीय भिक्षुहरू पनि अग्र-श्रावकहरूका शिष्यहरु हुन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ।

श्रावस्तीमा छ जना साथीहरू थिए। एकदिन उनीहरूले "कृषि-कर्म गर्नु कष्टपूर्ण छ। अतः हामी प्रव्रजित होऔं। प्रव्रजित हुँदा पनि आफ्नो कामलाई राम्रोसँग निराकरण गर्नसक्ने कुनै भिक्षुकहाँ प्रव्रजित हुनुपर्छ" भनी उनीहरू छवै जना अग्रश्रावकहरूकहाँ गई प्रव्रजित भए।

पाँच वर्षसम्म मातृका अध्ययन गरी उनीहरूले यस्तो सल्लाह गरे —"जनपद भनेको कहिले सुभिक्ष र कहिले दुर्भिक्ष हुन्छ। अतः हामी एकै ठाउँमा नबसौं। हामीहरू तीन ठाउँमा बसौं।

अनि उनीहरूले पण्डुक र लोहितकलाई भने—"आवुसो! श्रावस्ती भनेको सन्ताउन्न लाख (५७,००,०००) कुल घरहरूले बसोबास गरेको ठाउँ हो। तीनशय (३००) योजन भएको काशी कोशलको आम्दानी हुने प्रमुख स्थान हो। तिमीहरू त्यहाँ बसेर आँप, भुईकटहर र केराहरू रोपी त्यसबाट मानिसहरूलाई संग्रह गरी केटाहरूलाई पनि प्रव्रजित गराई आफ्नो परिवार वढाई बस।"

---

1. जा. सं–४, पृ. ३२: कक्करजातक, नं. २०९.

मैत्तेय्य र भुम्मज्जकहरूलाई भने—"आवुसो ! राजगृह भनेको अठ्ठारकोटी (१८,००,००,०००) मानिसहरू बस्ने ठाउँ हो। असीहजार (८०,०००) गाउँहरू छन्। तीनशय (३००) योजन भएको दुबै अङ्गमगधको आय हुने प्रमुख स्थान हो। त्यहाँ तिमीहरू बसी आँप आदि रोपी त्यसबाट मानिसहरूलाई संग्रह गरी बालकहरूलाई पनि प्रव्रजित गराई परिवार बढाई बस।"

अनि अश्वजित् र पुनर्वसुलाई भने—"आवुसो ! तिमीहरू दुबै वर्षाद्ले संग्रहित भएको र तीनैवटा फसल हुने कीटागिरिमा बसी...परिवार बढाई बस।"

उनीहरूले त्यस्तै गरे। उनीहरू प्रत्येक पक्षका पाँच पाँचशय भिक्षु परिवारहरू थिए। यसरी उनीहरूको परिवार पन्द्रशय भन्दा बढि थियो।

यीमध्ये पण्डुक र लोहितक चाहिं परिवार सहित शीलवान् थिए। भगवान्को साथ जनपद चारिका पनि जान्थे। उनीहरू नबनाएका नियम बनाउने कारण भने बन्धुन्। तर बनाइसकेका नियमहरू भने बिगार्दैनन्। बाँकी अरू सबै निर्लज्जी र नियम बनाउने काम पनि गर्छन् बनाइसकेका नियमहरू पनि बिगार्छन्[1]।

+ + +

---

१. सम. पा. II. पृ. ६१७–१८: तेरससंघादिसेसो, संघादिसेसकण्डं; पपं. सू. III. पृ. १२८: कीटागिरिसुत्तवण्णना।

वहाँले आफ्नो जीवनमा सबभन्दा धेरै जमातलाई प्रव्रजित गर्नुभएको श्रावस्तीमा यमकपाटिहारिय देखेर प्रसन्न भएका पाँचशय कुलपुत्रहरू हुन्[१]। यिनीहरूलाई नै वहाँले भगवान्‌सँग सुनेका अभिधर्मका कुराहरू पढाउनु हुन्थ्यो[२]।

\+ + +

भगवान् बुद्ध परिनिर्वाण भएपछि तृतीय संगीतिसम्म सारिपुत्र स्थविरका शिष्यपरम्पराद्वारा अभिधर्मको परम्परा चलिआएको थियो भनी अत्थसालिनीले[३] उल्लेख गरेको छ—

"सारिपुत्र स्थविर, भद्दजि, सोभित, पियजाली, पियपाल, पियदस्सी, कोसियपुत्र, सिग्गव, मोग्गलिपुत्त, सुदत्त[४], धम्मिय, दासक, सोणक र रेवत।"

\+ + +

आयुष्मान् महाकोट्ठिकले आफ्ना उपाध्याय सारिपुत्र स्थविर हुनुहुन्छ भनी अप. दा. पा. II. पृ. १२७ गा. नं. २४४ मा उल्लेख गर्नुभएको छ।

\+ + +

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ५६२: यमकपाटिहारियवत्थु, बुद्धवर्ग।

२. धम्म. सं. अ. क. पृ. १५: निदानकथा।

३. पृ. २७: निदानकथा।

४. सिहलमा: 'तिस्सदत्त'।

राहुल जस्ता आज्ञाकारी, राध[1] जस्ता सुविनीत तथा लोसक[2] जस्ता अभागी र माथि उल्लेख भएका जस्ता मिथ्या जीविका गर्ने शिष्यहरू पनि वहाँका थिए ।

× × ×

---

१. 'राध' को कुरा माथि 'कृतज्ञ र कृतवेदी' शीर्षकमा उल्लेख गरिसकेको छु ।

२. 'परसंग्रह र ज्ञातिसंग्रह' शीर्षकमा लोसकका कुरा उल्लेख गरिसकेको छु ।

बुद्धको प्रशंसा

सारिपुत्र स्थविरलाई बुद्धले त्रिपिटकको अनेकौं ठाउँहरूमा प्रशंसा गर्नुभएको कुरा पाउन सक्छौं। यस क्रममा मज्झिमनिकायको भाग-३, पृ. ८८ को अनुपद सूत्रमा[1] वहाँले यस्तो भन्नुभएको छ—

"पण्डितो त्वं सारिपुत्तो; महापञ्ञो त्वं सारिपुत्तो; पुथुपञ्ञो त्वं सारिपुत्तो; हासपञ्ञो त्वं सारिपुत्तो; जवनपञ्ञो त्वं सारिपुत्तो; तिक्खपञ्ञो त्वं सारिपुत्तो; निब्बेधिकपञ्ञो त्वं सारिपुत्तो। सेय्यथापि सारिपुत्तो, रञ्ञो चक्कवत्तिस्स जेट्ठपुत्तो पितरा पवत्तितं चक्कं सम्मदेव अनुप्पवत्तेति, एवमेव खो त्वं सारिपुत्तो, मया अनुत्तरं धम्म चक्कं पवत्तितं सम्मदेव अनुप्पवत्तेसी'ति।"

अर्थात्—हे सारिपुत्र! तिमी पण्डित छौ, महाप्रज्ञावान् छौ, पृथुप्रज्ञावान् छौ, हासप्रज्ञावान् छौ, जवनप्रज्ञावान् छौ, तीक्ष्णप्रज्ञावान् छौ र निर्वेधिक प्रज्ञावान् छौ। सारिपुत्र! जस्तै चक्रवर्तिको जेष्ठ पुत्रले पिताले प्रवर्तित चक्र राम्रोसँग अनुप्रवर्तन गर्छन् त्यस्तै तिमीले पनि मैले प्रवर्तित अनुपम धर्मचक्र राम्ररी प्रवर्तन गर्न सक्छौ।"

यसै सूत्रमा वहाँले यो पनि भन्नुभएको छ कि सारिपुत्र क्रमशः

---

१. यसको सविस्तर वर्णन पपं. सू. IV. पृ. ५६ मा उल्लेख भएको छ।

नौवटा ध्यानमा बस्न सक्छन्। साँच्चै भन्ने हो भने सारिपुत्र आर्यशील, आर्यसमाधि, आर्यप्रज्ञा र आर्यविमुक्तिमा पनि पारङ्गत छन् भनी भन्नुपर्छ।

"यं खो भिक्खवे, सम्मा वदमानो वदेय्य—'भगवतो पुत्तो ओरसो मुखतो जातो धम्मजो धम्मनिम्मितो धम्मदायादो नो आमिसदायादो' ति सारिपुत्तमेव तं सम्मावदमानो वदेय्य।"

अर्थात्—भिक्षुहो! यदि साँच्चै भन्ने हो भने सारिपुत्रलाई नै भगवान्‌का मुखबाट उत्पन्न भएका धर्मपुत्र धर्मनिर्मित आमिसदायद नभई धर्मदायाद भएका औरसपुत्र भनी भन्न योग्य छ।

\+ \+ \+

संयुत्तनिकायको पहिलो भाग पृ. १९१ को पवारणासुत्त, वङ्गीससंयुत्तमा[1] पनि ठीक यस्तै कुरा भगवान्‌ले भन्नुभएको छ।

\+ \+ \+

उपरोक्त अनुपद सूत्रको वर्णनामा पपञ्चसूदनी भाग–४, पृ. ५६ ले केही पूर्वाधारका कुरा बताउँदै यस्तो उल्लेख गरेको छ—

उपरोक्त अनुपद सूत्रमा सारिपुत्रलाई भगवान्‌ले पण्डित तथा महाप्रज्ञावान् भनी वर्णन गर्नुभएको छ।

---

१. यसको वर्णन सारत्थपकासिनी I. पृ. २१३ मा गरिएको छ।

त्यहाँ भेला भएका अरू स्थविरहरूमध्ये महामौद्गल्यायन स्थविर ऋद्धिवान् भन्ने कुरा, महाकश्यप स्थविर धुताङ्गधारी भन्ने कुरा, अनुरुद्ध स्थविर दिब्यचक्षुलाभी भन्ने कुरा, उपालि स्थविर विनयधर भन्ने कुरा, रेवत (कङ्खारेवत) स्थविर ध्यानी भन्ने कुरा र आनन्द स्थविर वहुश्रुत भन्ने कुरा प्रकट भैसकेको छ। तर सारिपुत्र स्थविरको चाहिं प्रकट भएको थिएन। किनभने प्रज्ञावान्को कुरा नभनिकन कसैलाई थाहा हुन्न। त्यसैले भगवान् सारिपुत्रको गुण प्रकाश पार्छु भन्ने विचारले अनुकूल समयको प्रतीक्षामा हुनुहुन्थ्यो। प्रतिकूल व्यक्तिहरूको सामुन्ने गुण वर्णना गर्दा गुणको कुरा पनि अगुणको रूपमा लिन्छन्। आजचाहिं वहाँको गुणबखान गर्नको लागि अनुकूल परिषद् थियो। वातावरण अनुकूल थियो। अनुकूल परिषद् देखी आज भगवान्ले सारिपुत्रको गुण वर्णना गर्न थाल्नुभएको हो।

(१) त्यहाँ पण्डित भनी (क) धातुकुशल हुनेलाई, (ख) आयतन कुशल हुनेलाई, (ग) प्रतित्यसमुत्पाद कुशल हुने र (घ) कारणाकारण कुशल हुनेलाई भनिएको हो।

(२) महाप्रज्ञावान् आदि भनिएको— महान शीलस्कन्धलाई ग्रहण गर्ने भएको हुनाले हो। त्यस्तै गरी महान समाधिस्कन्धलाई, महान प्रज्ञास्कन्धलाई, विमुक्ति स्कन्धलाई र विमुक्तिज्ञान स्कन्धलाई ग्रहण गर्ने भएकोले हो। त्यस्तै गरी महान कारणाकारण, महान समापत्ति-विहार, महान आर्यसत्य, महान स्मृतिप्रस्थान, सम्यक् प्रधान, ऋद्धिपाद, महान इन्द्रियहरू, बलहरू, बोध्यङ्गहरू, महान आर्यमार्ग, महान श्रामण्य-

फलहरू, महान अभिज्ञाहरु र महान परमार्थ निर्वाण ग्रहण गर्ने भएकोले पनि महाप्रज्ञावान् भनिएको हो।

(३) पृथुप्रज्ञा भनेको कस्तो हो त ?—नाना स्कन्धहरूमा ज्ञान पुग्ने हुनाले पृथुप्रज्ञा भनिएको हो। त्यस्तै गरी नाना धातुहरूमा, नाना आयतनहरूमा, नाना अर्थहरूमा, नाना प्रतित्यसमुत्पादहरूमा, नाना शून्यता प्राप्त हुने विषयहरूमा, नाना अर्थ-धर्म-निरुक्ति-प्रतिभाणहरूमा, नाना शीलस्कन्धहरूमा, नाना समाधिस्कन्धहरूमा, नाना प्रज्ञास्कन्धहरूमा, नाना विमुक्ति, नाना विमुक्तिज्ञानदर्शनहरूमा,... र नाना जनसाधारणहरूका धर्मलाई पार गरी परमार्थ निर्वाण ज्ञान भएको हुनाले पृथुप्रज्ञा भनिएको हो।

(४) कुनचाहिं हासप्रज्ञा हो त ?—यहाँ कुनै कुनैले प्रसन्नतापूर्वक शील परिपूर्ति गर्छन्,...विमुक्तिज्ञानदर्शन परिपूर्ति गर्छन्। त्यसैले हासप्रज्ञा भनिएको हो। खास गरिकन प्रीतिबहुलताद्वारा, प्रामोद्य बहुलताद्वारा, कारणाकारणलाई बुझ्ने भएकाले हासप्रज्ञा भनिएको हो। यस्तै गरी प्रीतिबहुलताद्वारा समापत्ति आदि परिपूर्ति गर्ने भएकाले पनि हासप्रज्ञा भनिएको हो।

(५) कुनचाहिं जवनप्रज्ञा हो त ?—जुन अतीत-अनागत-प्रत्युत्पन्न समयका रूपहरू हुन् तथा जुन टाढा वा नजिकका रूपहरू हुन् ती सबै अनित्य हुन् भनी तुरुन्तै थाहापाउन सक्ने र बुझ्न सक्ने जवनप्रज्ञा हो। ...जुन अतीतानागत प्रत्युत्पन्न समयका रूपहरू हुन् ती सबै क्षय हुने

भएकाले (खयत्थेन) अनित्य हुन्; भय हुने भएकाले (भयत्थेन) दुःख र असार भएकाले (असारकत्थेन) अनत्ता (=अनात्म) भनी जानी रूप निरोध निर्वाणको विषयमा तुरुन्त जान्ने बुझ्ने भएकाले जवनप्रज्ञा भनिएको हो। त्यस्तै वेदना, संज्ञा...आदिमा पनि यस्तै प्रकारले तुरुन्तै जान्ने बुझ्ने भएकाले जवनप्रज्ञा भनिएको हो।

(६) तीक्ष्णप्रज्ञा भनेको कस्तो हो भने—चाँडै क्लेशलाई छेदन गर्ने भएको हुनाले तीक्ष्णप्रज्ञा भनिएको हो। उत्पन्न भएको कामवितर्कलाई, व्यापादवितर्कलाई, विहिंसावितर्कलाई, उत्पन्न हुने पापक अकुशललाई, उत्पन्न हुने राग-द्वेष-मोहलाई, क्रोध, उपनाह, मक्ष, पलास, ईर्ष्या, मात्सर्य, माया, सठता आदिलाई र मान, अतिमान, मद, प्रमद आदि सबै अकुशलहरूलाई...सहँदैन, छाड्छ, दूर गर्छ र निर्मूल पार्छ भन्ने अर्थले तीक्ष्णप्रज्ञा भनिएको हो। एकै आसनमा बसी चारवटा आर्यमार्गहरू, चारवटा श्रामण्य फलहरू, चारवटा प्रतिसम्भिदाहरू, छवटा अभिज्ञाहरू अधिगमन गर्छ साक्षात्कार गर्छ,......भन्ने अर्थले पनि तीक्ष्णप्रज्ञा भनिएको हो।

(७) निर्वेधिकप्रज्ञा भनेको कस्तो हो भने—यहाँ कुनै पुरुष संस्कारहरूमा उद्वेग बहुल हुन्छ, उत्त्रास बहुल हुन्छ, उत्कण्ठित बहुल हुन्छ, अरति बहुल हुन्छ, अनभिरति बहुल हुन्छ र बहिर्मुखमा रमण गर्दैन, अघि न तोडेका निर्वेध नगरेका सबै संस्कारहरूलाई, लोभ-द्वेष-मोहहरूलाई तोड्छ र निर्वेध गर्छ भन्ने अर्थले निर्वेधिकप्रज्ञा भनिएको हो।

यसरी सारिपुत्र स्थविरको प्रज्ञाको अर्थ प्रकाशपारी अगाडि

पपञ्चसूदनी उल्लेख गर्छ—"बुद्ध र प्रत्येकबुद्ध बाहेक सारिपुत्र जस्ता प्रज्ञामा श्रेष्ठ हुने पुरुष श्रावकहरूमा अरू कोही छैनन् ।"

\+ \+ \+

यसप्रकार प्रज्ञा सम्पन्न भएको हुँदा स्थविरको सत्संगत गर भनी बुद्धले मज्झिमनिकाय भाग–३, पृ. ३३३ को सच्चविभङ्ग सूत्रमा[१] यस्तो भन्नुभएको हो—

'सेवेथ भिक्खवे, सारिपुत्तमोग्गल्लाने; भजथ भिक्खवे, सारिपुत्तमोग्गल्लाने। पण्डिता भिक्खू, अनुग्गाहका सब्रह्मचारीनं। सेय्यथापि भिक्खवे जनेता, एवं सारिपुत्तो; सेय्यथापि जातस्स आपादेता, एवं मोग्गल्लानो। सारिपुत्तो भिक्खवे, सोतापत्तिफले विनेति, मोग्गल्लानो उत्तमत्थे। सारिपुत्तो भिक्खवे, पहोति चत्तारि अरियसच्चानि वित्थारेन आचिक्खितुं देसेतुं पञ्ञापेतुं पट्ठपेतुं विवरितुं विभजितुं उत्तानीकातुं'ति।"

अर्थात्—"भिक्षुहो ! सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरूसँग सत्संगत गर। भिक्षुहो ! उनीहरू सब्रह्मचारीहरूको अनुग्राहक हुन् । भिक्षुहो ! जस्तै आमाले जन्माउँछे त्यस्तै सारिपुत्र हुन् र जन्मेकोलाई पालन पोषण गर्ने जस्ता मौद्गल्यायन हुन् । भिक्षुहो ! सारिपुत्रले स्रोतापत्ति-फलमा प्रतिष्ठित गर्छन् भने मौद्गल्यायनले उत्तम फलमा प्रतिष्ठित

---

१. यस विषयको वर्णन पपं. सू. IV. पृ. १९५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

गर्छन् । भिक्षुहो ! सारिपुत्र चतुरार्यसत्यलाई विस्तृतपूर्वक व्याख्यान र विस्तृतपूर्वक विभाजन गर्न समर्थ छन् ।"

+ + +

सिद्धार्थ गौतम बुद्ध भइसक्नु भएपछि प्रथम बीस वर्षसम्म[१] निबद्धरूपले भगवान्को उपस्थान गर्ने कुनै भिक्षु थिएन । कहिले नागसमाल[२] भगवान्को पात्र-चीवर ग्रहण गरी विचरण गर्छन् भने कहिले नागित[३] । अनि कहिले उपवान[४], कहिले सुनक्खत्त[५], कहिले चुन्द श्रमणोद्देश[६], कहिले सागत[७] र कहिले मेघिय[८] थिए ।

एकदिन भगवान् नागसमाल भिक्षुसँग यात्रा गर्दै हुनुहुन्थ्यो । त्यसबखत दुइवटा बाटा भेटिए । नागसमालले भगवान्लाई "भगवान् ! म यस बाटो लागेर जानेछु" भनी भने । भगवान्ले अर्को बाटोबाट जाने कुरा गर्नुभयो । तर उनी मानेनन् । फेरि पनि भगवान्ले

---

१. सम. पा. I. पृ. १६८: वेरञ्जकण्डवण्णना ।

२. उदा. पा. पृ. १७३: द्विधापथसुत्तं, पाटलिगामियवग्गो ।

३. अं. नि–५, पृ. २९७: नागितसुत्तं, पञ्चङ्गिकवग्गो ।

४. सं. नि. III. पृ. ३७: उपवाणसन्दिट्ठिकसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।

५. म. नि. I. पृ. ९६: महासीहनादसुत्तं ।

६. सं. नि. IV. पृ. १३८: चुन्दसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं ।

७. पाचि. पा. पृ. १४९: एकपञ्ञासमपाचित्तियं ।

८. उदा. पा. पृ. १०२: मेघियसुत्तं, मेघियवग्गो ।

भन्नुभयो । तर उनी नमानेका मात्र होइनन् "त्यसोभए तपाईंका पात्र-चीवर लिनुहोस्" भनी उनले भगवान्का पात्र-चीवर भुईंमा राख्न थाल्दा भगवान्ले "त्यसोभए मेरा पात्र-चीवर देऊ" भनी पात्र-चीवर लिई भगवान् आफ्नो बाटो लागेर जानुभयो। भगवान्लाई छाडेर गएका नागसमाल भिक्षुको बाटोमा चोरहरूले पात्र-चीवर लुटेर मात्र लिएका होइनन् उनको टाउको समेत फुटालिदिए। अनि नागसमालले "अब भने बुद्ध बाहेक मेरो शरण कोही छैन" भन्दै रगत बगाउँदै भगवान्कहाँ गए। "भिक्षु ! के भयो ?" भनी भगवान्ले सोध्दा उनले सबै वृतान्त सुनाए। "शोक नगर। यही कारणलाई देखेर तिमीलाई मैले त्यो बाटोबाट नजाने कुरा गरेको थिएँ" भनी उनलाई धैर्य दिनुभयो।

एक समय भगवान् मेघिय स्थविरसँग जन्तु भन्ने गाउँमा बस्नुभएको थियो। त्यसबखत भिक्षाटन् जाँदा मेघिय स्थविरले एक रमणीय आम्रवन देखे र त्यहाँ जानको निमित्त भगवान्को अनुमति मागे। भगवान्ले तीन तीन पटकसम्म प्रतिक्षेप गर्दा पनि भगवान्लाई एक्लै छाडी गए। परन्तु त्यस वनमा उनले ध्यानगर्न सकेनन्। अनि पछि फर्केर भगवान्कहाँ नै आए। भगवान्ले पनि "यहि कारणलाई देखेर मैले तिमीलाई रोकेको थिएँ[1]" भनी भन्नुभई भगवान् त्यहाँबाट क्रमशः

---

१. यस सम्बन्धी पूरा कथा उदा. पा. पृ. १०२: मेघियसुत्त, मेघिय-वर्गमा हेर्नू ।

श्रावस्तीमा जानुभयो। त्यहाँ पुगेपछि भगवान्ले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभई यस्तो भन्नुभयो—"भिक्षुहो! अब मेरो बैंश घटिसकेको छ[1]। कुनै भिक्षुलाई यो बाटोबाट जाऔं भन्दा अर्कै बाटो लागेर जान्छ भने कुनैले मेरा पात्र-चीवर पनि भुइँमा राख्न खोज्छ। अतः तिमीहरूले कुनै एकजना भिक्षुलाई मेरो निबद्ध उपस्थाक बनाऊ।" यो सुनेर भिक्षुहरूलाई संवेग उत्पन्न भयो।

अनि आसनबाट उठी आयुष्मान् सारिपुत्रले यसो भन्नुभयो—

"भन्ते! तपाईंकै संस्मरण गर्दै मैले हजार कल्पभन्दा बढी असंख्य कल्पसम्म पारमी पुरा गरें। म जस्ता महाप्रज्ञावान् तपाईंको उपस्थाक हुन योग्य होइन र?"

अनि भगवान्ले स्थविरलाई भन्नुभयो—

"अलं सारिपुत्त, यस्सं दिसायं त्वं विहरसि, असुञ्ञायेव मे सा दिसा; तव ओवादो बुद्धानं ओवादसदिसो, न मे तया उपट्ठाककिच्चं अत्थी'ति[2]।"

अर्थात्—"सारिपुत्र! जुन दिशामा तिमी बस्दछौ त्यो दिशा मबाट शून्य हुँदैन। तिम्रो अति उपदेश बुद्धको जस्तै छ। तिमी जस्ताले मेरो उपस्थाकको काम गर्नुपर्दैन" भनी प्रतिक्षेप गर्नुभयो।

---

१. त्यसबखत वहाँको उमेर शायद पचपन्न वर्ष पुगेको हुनुपर्छ।

२. दी. नि. अ. क. II. पृ. १०६: महापदानसुत्तवण्णना।

महामौद्गल्यायन स्थविरले निवेदन गर्दा पनि भगवान्ले प्रतिक्षेप गर्नुभयो[1] ।

\+ + +

मज्झिमनिकायमा पूर्ण मन्त्राणिपुत्रले सारिपुत्र स्थविरलाई "सत्थु कप्पेन वत किर भो सावकेन सद्धिं मन्तयमाना न जानिम्ह आयस्मा सारिपुत्तो'ति" अर्थात्— "शास्ता समान हुनुभएका श्रावकसँग कुरा गरेर पनि 'आयुष्मान् सारिपुत्र' भनी मैले चिन्न सकिन" भनी वर्णन गर्नुभएको छ[2] ।

\+ + +

एकदिन महामौद्गल्यायन स्थविरले सारिपुत्र स्थविरको वर्णन गर्दै—

"सेय्यथापि आवुसो, महतिया लोणघटाय परित्ता लोणसक्खरा यावेदेव उपनिक्खेपनमत्ताय; आयस्मा हि सारिपुत्तो भगवता अनेक परियायेन थोमितो वण्णितो पसत्थो ।"

अर्थात्—"आवुसो ! जस्तै ठूलो नूनको घँटोको अगाडि नूनको स्यानो टुक्रा अगाडि राख्न सुहाउँदैन । आयुष्मान् सारिपुत्र चाहिं

---

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. १०६: महापदानसुत्तवण्णना ।

२. म. नि. I. पृ. १९९: रथविनीतसुत्तं ।

भगवान्द्वारा पनि बयान, वर्णन तथा प्रशंसित हुनुहुन्छ" भन्दै निम्न गाथा भन्नुभयो—

"सारिपुत्तो व पञ्ञाय, सीलेन उपसमेन च ।
योपि पारङ्गतो भिक्खु, एताव परमो सिया'ति ।।"

अर्थ—

"प्रज्ञा शील उपसमनमा जुन् जुन् भिक्षुहरू पारंगत छन् उनीहरू-मध्येमा सारिपुत्र नै श्रेष्ठ छन्[1] ।"

\+ \+ \+

एकदिन श्रावस्तीस्थित जेतवनाराममा सारिपुत्र स्थविरले भिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश गर्दै हुनुहुन्थ्यो । यो सुनेर गद्गद् भएका वङ्गीस स्थविरले यसरी दुइवटा गाथाद्वारा वहाँको प्रशंसा गर्नुभयो—

१. "गम्भीरपञ्ञो मेधावी, मग्गामग्गस्स कोविदो ।
सारिपुत्तो महापञ्ञो, धम्मं देसेति भिक्खुनं ।।

२. "सखित्तेनपि देसेति, वित्थारेनपि भासति ।
सालिकायिव निग्घोसो, पटिपान उदीरयि[2] ।।"

---

१. सं. नि. II. पृ. २३०: घटसुत्तं, भिक्खुसंयुत्तं ।

२. सं. नि. I. पृ. १९०: सारिपुत्तसुत्तं, वङ्गीससंयुत्तं । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–२, पृ. १३७ मा भएको छ ।

अर्थ—

१–"गम्भीर प्रज्ञा हुनुभएका मेधावी तथा मार्गामार्ग जान्ने महाप्रज्ञावान् सारिपुत्रले भिक्षुहरूलाई धर्मदेशना गर्नुहुन्छ।

२–"संक्षेपमा पनि देशना गर्नुहुन्छ, विस्तारपूर्वक पनि बोल्नुहुन्छ र मैनाको स्वर जस्तै स्पष्टरूपले बुझ्न सक्ने वहाँको आवाज छ[1]।"

महानिद्देस अट्ठकथाले पनि यस्तो भनेको छ—

"लोकनाथं ठपेत्वान, ये चञ्ञे सन्ति पाणिनो।
पञ्ञाय सारिपुत्तस्स, कलं नाग्घति सोलसिन्ति[2]।।"

अर्थ—

"लोकनाथ एकजना बाहेक जो अरू प्राणीहरू छन् उनीहरू सारिपुत्रको प्रज्ञाको अगाडि सोह्रभागमा एकभाग पनि छैनन्।"

मनोरथपूरणीले चाहिं—

---

१. यही गाथा थेर. गा. पा. पृ. ३९५: वङ्गीसत्थेरगाथामा पनि उल्लेख भएको छ।

२. महा. नि. अ. क. पृ. २१२: पसुरसुत्तवण्णना।

"चिण्णं किरेतं थेरस्स चतुपरिसमज्झे धम्मं कथेन्तो चत्तारिसच्चानि अमुञ्चित्वा कथेती'ति[१]।"

अर्थात्—चार परिषद्को बीचमा चार सत्यलाई नछाडी उपदेश गर्ने वहाँको बानी नै भैसकेको छ।

अरु अगाडि भन्दछ—

"ठपेत्वाहि दसबलं अञ्ञो एकसावकोपि महापञ्ञताय धम्मसेनापति सदिसो नाम नत्थी'ति[२]।"

अर्थात्—दशबललाई छाडेर अरू एक श्रावक पनि सारिपुत्र जस्ता प्रज्ञावान् छैनन्।

\+ + +

धम्मपदट्ठकथा यमकपाटिहारियवत्थुमा' सारिपुत्र स्थविरको प्रज्ञा महत्ताबारे यसरी उल्लेख भएको छ—

"ठपेत्वा किर सम्मासम्बुद्धं अञ्ञो सारिपुत्तत्थेरस्स पञ्हं पापुणितुं समत्थो नाम नत्थि।"

---

१. मनो. र. पू. I. पृ. ७६: एतदग्गवण्णना।

२. मनो. र. पू. I. पृ. ७६: एककनिपातवण्णना।

अर्थात्—सम्यक्सम्बुद्धलाई छाडी सारिपुत्र स्थविर बाहेक प्रश्नको उत्तर दिन सक्ने अरू कोही छैन।

त्यसैले शास्ताको अगाडि बसी स्थविरले यसरी सिंहनाद गर्नुभएको—

"भन्ते! साराकल्पसम्म वर्षाद् हुँदा यति बिन्दू पानी सागरमा पऱ्यो, यति भूमिमा पऱ्यो, यति पर्वतमा पऱ्यो भन्ने कुरा म गिन्ति गरी भन्नसक्छु।"

यो सुनेर शास्ताले "म तिम्रो सामर्थ्य जान्दछु" भनी भन्नुभयो। त्यसैले यहाँ स्थविरको प्रज्ञाको बारेमा उपमा दिनलायक पनि केही छैन भनी उल्लेख भएको हो।

"गङ्गाय वालुका खीये, उदकं खीये महण्णवे।
महिया मत्तिकाखीये, लक्खेन मम बुद्धिया'ति॥"

अर्थात्—गङ्गाको बालुवा सिद्धिएमा, समुद्रको पानी सिद्धिएमा तथा पृथ्वीको माटो सिद्धिए पनि गिन्तिले मेरो बुद्धि सिद्धिने छैन[१]।

\+ \+ \+

आफ्नो अपदानमा उपालि स्थविरले सारिपुत्र स्थविरको बारेमा यस्तो भन्नुहुन्छ—

---

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ५६५: यमकपाटिहारियवत्थु, बुद्धवग्गो।

"पञ्ञाय अग्गो निक्खित्तो, पटिभाने च कोविदो ।
सारिपुत्तो ति नामेन, धम्मसेनापती तव[1] ॥"

अर्थ—

"प्रज्ञाको अग्रस्थानमा बस्नुभएका प्रतिभाणमा कोविद हुनुभएका तपाईं सारिपुत्र नामले धर्मसेनापति हुनुहुन्छ ।"

+ + +

श्रावस्तीवासी जेतवन विहारका निर्माता अनाथपिण्डिक सेठ देहान्त भएपछि तुषित देवलोकमा[2] उत्पन्न भएका थिए । एकदिन उनले स्थविरको प्रशंसा गर्दै भने—

"सारिपुत्तो व पञ्ञाय, सीलेन उपसमेन च ।
यो पि पारङ्गतो भिक्खु, एतावतापरमोसिया'ति[3] ॥"

अर्थ—

"प्रज्ञा, शील र उपसमनमा जो भिक्षु पारंगत छन् उनीहरूमध्येमा सारिपुत्र नै श्रेष्ठ छन् ।"

+ + +

---

१. अप. दा. पा. I: पृ. ५२: उपालित्थेर अपदानं, गा. नं. ५३९.

२. पपं. सू. IV. पृ. २०६: अनाथपिण्डिकसुत्तवण्णना ।

३. हेर लेखकको बु. गृ. भा–१, पृ. १३५: अनाथपिण्डिक गृहपति ।

एक समय भगवान् पावामा चुन्द कर्मारपुत्रको आम्रवनमा बस्नुभएको थियो। त्यहाँ भगवान्को आज्ञानुसार सारिपुत्र स्थविरले सङ्गीति सूत्र देशना गर्नुभएको थियो। अनि भगवान्ले स्थविरको यसरी प्रशंसा गर्नुभयो—

"धम्मसेनापति सारिपुत्तो बुद्धबलं दीपेत्वा अप्पटिवत्तियं सीहनादं नदति...।"

अर्थात्— बुद्धको बल देखाई धर्मसेनापति सारिपुत्र अरू कसैले परिवर्तन गर्न नसक्ने सिंहनाद गर्छन्...[1]।

× × ×

---

१. दी. नि. अ. क. III. पृ. ४०१: सङ्गीतिसुत्तवण्णना।

दोषारोपण र ईर्ष्या

प्रशंसा गर्नेहरू जस्तै सारिपुत्र स्थविरलाई निन्दा र ईर्ष्या गर्ने भिक्षुहरू पनि थिए भन्ने कुरा निम्न उदाहरणहरूद्वारा प्रष्ट हुन्छ ।

एक समय भगवान् श्रावस्तीमा बसिरहनुभएको थियो । अनि त्यहाँ कोकालिक भिक्षुले भगवान्कहाँ गई यसो भने—"भन्ते ! सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू खराब विचारका छन् र उनीहरू खराब विचारको वशमा छन् ।"

यो सुनेर भगवान्ले कोकालिक भिक्षुलाई यसो भन्नुभयो— "कोकालिक ! यस्तो नभन । सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरू शीलवान् छन् । उनीहरूमाथि चित्त प्रसन्न गर[१] ।

यस्तै कुरा अङ्गुत्तरनिकायको दसकनिपातको कोकालिक सूत्रमा पनि उल्लेख भएको छ । भगवान्ले तीन तीन पटकसम्म सम्झाउँदा पनि कोकालिक भिक्षुले स्थविरहरूलाई खराब विचार नै भएका हुन् भनी दोषारोपण गरेका थिए[२] ।

\+ \+ \+

---

१. सुत्त. नि. पृ. ३६८–६९: कोकालिकसुत्तं, महावग्गो ।

२. अं. नि–१०, पृ. २३६: कोकालिकसुत्तं, थेरवग्गो ।

एकदिन सारिपुत्र स्थविर श्रावस्तीबाट यात्राको लागि बाहिर जान लाग्नु भएको बेलामा एक ईर्ष्यालु भिक्षुले उनलाई स्थविरले चीवरले पिटे भन्ने झूठो आरोप लगाएका थिए[१]। जुन कुरा माथि 'सहनशील र क्षमा' भन्ने शीर्षकमा उल्लेख गरिसकेको छु।

+ + +

भगवान् श्रावस्तीमा बसिरहनु भएको बेलामा भगवान्का सारथी छन्न भिक्षुले दुइ अग्रश्रावकहरूलाई गालिगरि हिंड्दथे। उनी भन्थे कि म भगवान्संग निस्केर आउंदा वहाँको साथमा कोही थिएन। अवचाहिं 'म सारिपुत्र हुं, म मौद्गल्यायन हुँ' भन्ने धाक लगाई हिंड्छन् भनी गालिगर्थे। यो कुरा सुनी भगवान्ले उनलाई सम्झाउनुभयो। सम्झाउने बेलामा चुपलागी बस्थे। पछि फेरि त्यस्तै गरी गालिगर्थे। भगवानले तीन तीन पटकसम्म सम्झाउनु भएको मात्र होइन बल्कि "सारिपुत्रहरू तिम्रा हितैषी र कल्याणमित्र हुन् उनीहरूको सत्संगत गर" भनी कतिचोटि भन्दा पनि सम्झाउन सक्नु भएन[२]।

+ + +

त्यसबखत श्रावस्तीमा पाँचकोटी आर्यश्रावकहरू थिए। तिनीहरू दिनहुं झैं जेतवनमा गई धर्मश्रवण गर्थे। धर्मश्रवणपछि

---

१. अं. नि–९, पृ. २०: सीहनादसुत्तं, सीहनादवग्गो।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ३३६: छन्नत्थेरवत्थु, पण्डितवग्ग।

मानिसहरूले सारिपुत्र स्थविरहरूको तारीफ गर्थे। यो सुनेर सहन नसकेका लालुदायि भिक्षुले एकदिन उनीहरूलाई भने—"मैले पनि त उपदेश दिनसक्छु।"

अनि मानिसहरूले सोचे उनी पनि कुनै पण्डित होलान्। अतः एकदिन लालुदायि भिक्षुलाई धर्मासनमा निम्त्याए। लालुदायि भिक्षुले केहि भन्न सकेनन्। अनि उनले "म पछि उपदेश गर्नेछु अहिलेलाई कुनै एकजना भिक्षुलाई भन्न लगाऊ" भनी धर्मासनबाट ओर्ले। यस्तै किसिमबाट चार चार पटकसम्म धर्मासनमा बसेर पनि केहि बोल्न सकेनन्। अनि मानिसहरूले उनलाई लट्ठी लिई तर्जन गरी भने कि आफूले केहि उपदेश गर्न नसक्नेले उपदेश गर्नु हुने सारिपुत्र स्थविरहरूमाथि ईर्ष्या गर्ने भन्दै लखेटेर पठाए[1]।

\+ \+ \+

एकदिन भगवान् सारिपुत्रहरू सहित पाँचशय भिक्षुहरू लिएर श्रावस्तीबाट कीटागिरीमा जानुभयो। जब भगवान्ले कीटागिरिमा अश्वजित् र पुनर्बसु भिक्षुहरू बसेको ठाउँमा आसन मिलाउन खबर पठाउनु भयो तब अश्वजित् र पुनर्बसु भिक्षुहरूले सारिपुत्रहरूलाई ठाउँ छैन, उनीहरू पाप विचारका छन् र पाप विचारको वशमा छन्। भगवान् सहित अरू भिक्षुहरूलाई मात्र ठाउँछ भनी भने[2]।

\+ \+ \+

---

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ६३३: लालुदायित्थेरवत्थु, मलवर्ग।

२. हेर्नू लेखकको बु. श्रा. च. भा-२, पृ. २३ मा।

एक समय स्थविर पाँचशय परिवार लिई एक जनपदमा वर्षावास गर्नुभएको थियो। त्यहाँ धेरै वर्षावासिक चीवरहरू प्राप्त भएको थियो। सो चीवरहरू सबैलाई बाँडिदिनू भनी स्थविर अगाडि नै श्रावस्तीमा जानुभयो। निन्दा गर्दै भिक्षुहरूले भन्नथाले—"लाग्छ कि अझै पनि सारिपुत्रको तृष्णा हटेको छैन[1]।"

\+ \+ \+

एकदिन स्थविर पाँचशय भिक्षुहरूका साथ नालक गाउँमा आफ्नी आमाकहाँ भिक्षाटन्को निमित्त जानुभयो। अनि वहाँकी आमा रूपसारी ब्राह्मणीले सारिपुत्र स्थविर सहित सबै भिक्षुहरूलाई घरमा बसाली स्थविरलाई यसरी गालि गरिन्—'ए जूठो खाने ! असीकोटी धन छाडी अर्काको घरमा खोले खानको लागि भिक्षु भएको होइनस् ? तँले मेरो सत्यानाश गरिस् ! अब खा" भन्दै भोजन दिइन्। भिक्षुहरू-लाई पनि गालिगर्दै भोजन दिइन्। सारिपुत्र स्थविर चाहिं चुपलागेर भोजन ग्रहण गरी विहारमै फर्कनु भयो[2]।

× × ×

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८२२: सारिपुत्तत्थेरवत्थु, ब्राह्मणवर्ग।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ८११: सारिपुत्तस्समातुवत्थु, ब्राह्मणवर्ग।

आनन्दसँगको घनिष्टता

संयुत्तनिकायको सुसिम सूत्रानुसार[१] एकदिन श्रावस्तीमा आयुष्मान् आनन्द भगवान्कहाँ जांदा भगवान्ले यसो भन्नुभयो— "आनन्द ! के तिमी पनि सारिपुत्रलाई रुचाउँछौ ?"

"भन्ते ! कुन मूर्खहोला सारिपुत्रलाई नरुचाउने ! भन्ते ! सारिपुत्र पण्डित हुन्, महाप्रज्ञावान् हुन्, पृथुप्रज्ञावान् हुन्, हासप्रज्ञावान् हुन्, जवनप्रज्ञावान् हुन्, तीक्ष्णप्रज्ञावान् हुन्, निर्वेधिक प्रज्ञावान् हुन्, अल्पेच्छी हुन्, सन्तुष्ट छन्, प्रविवेकी हुन्, असंसर्गी हुन्, आरब्ध वीर्यवान् हुन्, अरूलाई कुरा बताउने हुन्, अर्काको कुरालाई पनि सुन्दछन्, आयुष्मान् सारिपुत्रले दोष पनि देखाइदिन्छन् र वहाँ पापनिन्दक पनि हुन् । अतः कुनचाहिं मूर्खहोला जसले सारिपुत्रलाई नरुचाउला !"

भगवान्ले आयुष्मान् आनन्दको कुरालाई अनुमोदन गर्नुभयो । अनि सुसिम भन्ने देवपुत्रले पनि यस्तै प्रकारले आयुष्मान् सारिपुत्रको प्रशंसा गरे । यी सुसिम देवपुत्र अघि आयुष्मान् सारिपुत्रकै शिष्य थिए ।

---

१. सं. नि. I. पृ. ६१: सुसिमसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तं । यो सूत्रको अनुवाद लेखकको पछि प्रकाशित हुने बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेवमा उल्लेख हुने छ ।

भगवान् चाहिं आयुष्मान् सारिपुत्रको गुण प्रकाश गर्न चाहनुहुन्थ्यो। गुण प्रकाश भनेको प्रतिकूल व्यक्तिलाई सुनाउन योग्य हुन्न। त्यस्ताको सामुन्ने गुण प्रकाश गर्दा कुनै कारण सिद्ध हुन्न। 'फलाना भिक्षु शीलवान् गुणवान् हुन्' भनी भन्दा उसले 'उनको के शील छ र ? गोरुको जस्तो शील होला, के तिमीले शीलवान् पुरुषलाई देखेका छैनौ र ?' अथवा 'यी प्रज्ञावान् हुन्' भनी भन्दा 'उनमा कस्तो प्रज्ञा छ र ? के तिमीले कुनै प्रज्ञावान् पुरुषलाई देखेका छैनौ ?' आदि भनी गुणकथालाई विघ्नपार्छ।

आनन्द स्थविर चाहिं सारिपुत्र स्थविरका सहभागी तथा सुहृदय मित्र हुन्। कुनै उत्तम पदार्थ पाउँदा सारिपुत्र स्थविरलाई दिनुहुन्छ। आफूकहाँ बस्ने केटाहरूलाई प्रव्रजित गराई स्थविरकहाँ पठाई उपाध्यायत्व ग्रहण गर्न लगाउनु हुन्छ। उपसम्पदा गर्न लगाउनु हुन्छ। सारिपुत्र स्थविर पनि आनन्द स्थविर प्रति यस्तै व्यवहार गर्नुहुन्छ। किन कि परस्पर गुणमा प्रसन्न हुँदा नै परस्पर प्रेम बढ्छ र मैत्री बढ्छ।

आनन्द स्थविरले चाहिं "हाम्रा जेष्ठ भ्राता एक असंख्य एकलाख कल्प पारमी पुरा गरी सोह्र प्रकारका प्रज्ञा लाभ गरी धर्मसेनापति स्थानमा बस्नुभएका हुन्" भन्दै स्थविरको गुण सम्झेर नै वहाँ प्रति प्रेम गर्नुहुन्छ। सारिपुत्र स्थविरले चाहिं "मैले सम्यक्-सम्बुद्धलाई मुख धुने पानी इत्यादि दिई सेवाटहल गर्नुपर्ने काम सबै आनन्दले गर्छन्। आनन्दको कारणले चाहे चाहेको बेलामा

समापत्तिमा बस्ने मौका मैले पाएँ" भन्दै वहाँ स्थविरको गुण सम्झी प्रसन्न भई प्रेम गर्नुहुन्छ[1]।

त्यसैले भगवान्ले आनन्द स्थविरको अगाडि सारिपुत्र स्थविरको गुण बखान सुनाउनु भएको हो।

आनन्द स्थविरले सोह्र पदहरूद्वारा प्रशंसित कुरालाई बुद्ध भगवान्ले मात्र अनुमोदन गर्नुभएको होइन अकनिष्ठ ब्रह्मलोकका देवताहरूले समेत अनुमोदन गरेका कुरा संयुत्तनिकायट्ठकथाले[2] उल्लेख गरेको छ।

वहाँहरूको बीचमा जुन परस्पर सद्भाव र स्नेह थियो त्यो शायद आनन्द स्थविर वहाँहरूमध्ये कान्छो भएकोले पनि हुनसक्छ।

\+ \+ \+

एकदिन वैशालीस्थित गोसिंग शालवनमा छजना महापुरुषहरू भेला भएका थिए। त्यसमध्ये सबभन्दा कान्छा आनन्द स्थविर हुनुहुन्थ्यो भनी पपञ्चसूदनीले[3] उल्लेख गरेको छ। त्यहाँ भेला भएकाहरू

---

१. सं. नि. अ. क. I. पृ. ९३: सुसिमसुत्तवण्णना, देवपुत्तसंयुत्तं; पपं. सू. II. पृ. २०९: महोगोविन्दसुत्तवण्णना; दी. नि. अ. क. III. पृ. २३४: पासादिकसुत्तवण्णना।

२. I. पृ. ९८: सुसिमसुत्तवण्णना, देवपुत्तसंयुत्तं।

३. II. पृ. २०९: महागोसिंगसुत्तवण्णना।

मध्येमा सबभन्दा कान्छा आयुष्मान् आनन्द, वहाँभन्दा जेठा आयुष्मान् रेवत (कंखारेवत), वहाँभन्दा जेठा आयुष्मान् अनुरुद्ध, वहाँभन्दा जेठा आयुष्मान् महाकाश्यप, वहाँभन्दा जेठा आयुष्मान् महामौद्गल्यायन र वहाँभन्दा जेठा आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो ।

\+ + +

एकदिन एक ब्राह्मणले विचार गऱ्यो—"बुद्धरत्न र संघरत्नलाई पूजा गर्ने कुरा प्रष्ट छ । किन्तु धर्मरत्नलाई पूजा गर्ने कुरा प्रष्ट छैन । कसरी धर्मपूजा गर्ने होला ?" अनि भगवान्कहाँ गई उसले यो कुरा सोध्यो । भगवान्ले "हे ब्राह्मण ! यदि धर्मरत्नको पूजा गर्न चाहन्छौ भने एक बहुश्रुत भिक्षुलाई पूजा गर" भनी भन्नुभयो ।

"भन्ते ! त्यसोभए बहुश्रुत भिक्षु बताउनुहोस् त ।"

"भिक्षुसङ्घकहाँ गई सोध ।"

त्यसपछि भिक्षुसङ्घकहाँ गई "भन्ते ! बहुश्रुत भिक्षु कोहो भन्ने कुरा मलाई बताइदिनुहोस्" भनी उसले भन्यो ।

"ब्राह्मण ! आनन्द स्थविर बहुश्रुत हुनुहुन्छ ।"

त्यसपछि ब्राह्मणले एक हजार मूल्य जाने त्रिचीवर पूजा गऱ्यो । अनि आनन्द स्थविर यो लिएर भगवान्कहाँ जानुभयो । भगवान्ले "यो कहाँबाट पायौ ?" भनी सोध्दा वहाँले "भन्ते ! एक ब्राह्मणबाट"

भनी भन्नुभयो । अनि फेरि "भन्ते ! म यो आयुष्मान् सारिपुत्रलाई दिन चाहन्छु" भनी भन्दा भगवान्ले "हुन्छ" भनी भन्नुभयो[1] ।

+ + +

त्यसैले विनयपिटकको पाराजिकपालिमा[2] यस्तो उल्लेख भएको हो ।

"त्यसबखत आनन्दलाई अतिरिक्त चीवर प्राप्त भएको थियो । वहाँले त्यो चीवर आयुष्मान् सारिपुत्रलाई दिन चाहनु हुन्थ्यो । किन्तु त्यसबखत आयुष्मान् सारिपुत्र साकेतमा बसिरहनु भएको थियो । अनि वहाँको मनमा यस्तो लाग्यो "भगवान्ले अतिरिक्त (= बढता) चीवर राखन नहुने नियम बनाइदिनु भएको छ । अब यस विषयमा मैले के कसो गर्नुपर्ला ।" त्यसपछि वहाँ भगवान्कहाँ गई यसबारे सोध्नुभयो । भगवान्ले "सारिपुत्र कहिले फर्कने छन् त ?" भनी सोध्नुहुँदा स्थविरले "नौदश दिनमा" भनी भन्नुभयो । अनि यसै प्रसंगमा भगवान्ले अतिरिक्त चीवरलाई दशदिनसम्म राखन हुन्छ भन्ने उपनियम बनाइदिनु भयो[3] ।

---

१. पपं. सू. II. पृ. २०९: महागोसिंगसुत्तवण्णना; दी. नि. अ. क. III. पृ. २३५: पासादिकसुत्तवण्णना ।

२. पृ. २८७: पठमनिस्सग्गियं ।

३. पारा. पा. पृ. २८७–८८: पठमनिस्सग्गियं; महा. व. पा. पृ. ३०५: अतिरेक चीवरकथा, चीवरक्खन्धकं ।

यस विषयमा समन्तपासादिकाले[1] केही पष्टिकरण दिएको छ—

"भगवान् बाहेक आयुष्मान् सारिपुत्र जस्ता गुण विशिष्टता हुने अरू कोही छैनन्" भन्दै आयुष्मान् आनन्द सारिपुत्र स्थविरलाई अति प्यार गर्नुहुन्छ। त्यसैले जहिले पनि राम्रो असल चीवरहरू पाएपछि रंगाई कल्पविन्दू[2] राखी स्थविरलाई दिनुहुन्छ। भोजन अगाडि केही सुस्वादिला उत्तम यागु आदि पाउँदा पनि आनन्द स्थविरले सारिपुत्र स्थविरलाई नै दिनुहुन्छ। भोजनपछि अपराह्न समयमा प्रणीत मधु सखरादि प्राप्त हुँदा पनि वहाँलाई नै दिनुहुन्छ। कुनै उपस्थाक कुलबाट बालकहरूलाई प्रव्रजित गराई स्थविरकहाँ नै पठाई उपाध्यायत्व ग्रहण गर्न लगाउनु हुन्छ। उपसम्पदा गर्दा पनि आफूले चाहिं अनुश्रावण कर्म मात्र गर्नुहुन्छ।

सारिपुत्र स्थबिरले चाहिं "बाबुको काम सबै जेष्ठपुत्रले गरिदिनु पर्छ। त्यो मैले गर्नुपर्ने सबै काम आनन्दले गर्दछन्। आनन्दको कारणले गर्दा अल्पोत्सुकी भई मैले बस्ने मौका पाएको छु" भन्दै आनन्द स्थविरमाथि ठूलो स्नेह गर्नुहुन्छ। वहाँले पनि कुनै राम्रो असल चीवरादि पाउँदा आनन्द स्थविरलाई नै दिनुहुन्छ।

---

१. II. पृ. ६४१–४२: पठमनिस्सग्गियं, चीवरवग्गो, निस्सग्गियकण्डं।

२. 'कल्पविन्दू' भनेको भिक्षुहरूले चीवर सेवन गर्नु भन्दा अगाडि चीवरलाई दुर्वर्ण गर्ने भन्ने हेतुले चीवरको एक छेउमा दाग लगाइन्छ। यस कार्यलाई 'कल्पविन्दू' भनिन्छ।

यसरी परस्पर स्नेह गर्ने हुनाले वहाँले त्यो बहुमूल्य चीवर सारिपुत्र स्थविरलाई दिन चाहनु भएको हो भन्ने कुरा बुझ्नसक्नु पर्छ[1]।

"कहिले आउने छन् त ?" भनी भगवान्‌ले सोध्दा कसरी आनन्द स्थविरले "नौदश दिनमा" भनी भन्नसक्नु भएको नि ? यस सम्बन्धमा वहाँलाई अनेक कारणबाट यो कुरा थाहा छ। कसरी ? सारिपुत्र स्थविर कहिं जनपदको चारिकार्थ जानुहुँदा वहाँले आनन्द स्थविरलाई सबै कुरा भनेर जानुहुन्छ। "म यति दिनभित्र फर्कनेछु, त्यतिञ्जेलसम्म भगवान्‌माथि प्रमादी नहुनू" भनी जानुहुन्छ। यदि सम्मुखमा भेटेर जान सक्नु भएन भने कुनै भिक्षुलाई पठाई कुरा भन्न लगाई मात्र कतै चारिकार्थ जानुहुन्छ। अन्त कतै वर्षावास गर्नुहुँदा वर्षावास सिद्धिएपछि कुनै भिक्षु आफूभन्दा पहिले भगवान्‌कहाँ जान्छन् भने उनलाई "मेरो वचनले भगवान् बुद्धको चरणकमलमा वन्दना गरिदिनू। आनन्द स्थविरलाई पनि आरोग्यभाव सुनाइदिनू र म फलानो दिनमा आउनेछु भन्ने खबर पनि सुनाइदिनू" भनी खबर पठाउनु हुन्छ। भनेको दिनमै वहाँ आइपुग्नु हुन्छ।

"यतिका दिनसम्म वहाँ भगवान्‌संगबाट अलग भई बसिसक्नु भयो। अब त वहाँ अवश्य पनि चाँडै नै आउनु हुनेछ" भन्ने अनुमानद्वारा पनि वहाँ बुझ्सक्नु हुन्छ। जसको जति जति गहिरो प्रज्ञा हुन्छ उसको त्यति त्यति नै गहिरो स्नेह बुद्ध प्रति बढ्‌दछ भन्ने कारणले पनि वहाँले

---

१. सम. पा. II. पृ. ६४१–४२: पठमनिस्सग्गियं।

बुझ्नसक्नु हुन्छ। त्यसैले "नौ दश दिनमा आउने छन्" भनी वहाँले भन्नुभएको हो। यदि आनन्द स्थविरले दुइ चार हप्तापछि आउने छन् भनी भन्नुभएको भए भगवान्ले सोही कुरालाई स्वीकार गर्नुहुने थियो होला[1]। अनि सारिपुत्र स्थविर आउनु भएपछि वहाँले सो चीवर प्रदान गर्नुभयो।

\+ \+ \+

अर्को एक पटक आनन्द स्थविरलाई अतिरिक्त पात्र प्राप्त भयो। वहाँले यो पात्र सारिपुत्र स्थविरलाई दिन चाहनु हुन्थ्यो। तर त्यसबखत स्थविर साकेतमा बसिरहनुभएको थियो। अनि फेरि त्यसबखत अतिरिक्त पात्र राख्न नहुने नियम पनि थियो। त्यसैले भगवान्कहाँ गई वहाँले यो कुरा बिन्ति गर्नुभयो। भगवान्ले सारिपुत्र कहिले आउने छन् भनी सोधनी हुँदा आनन्द स्थविरले नौदश दिनमा आउने कुरा बताउनु भयो। त्यसपछि भगवान्ले "त्यसोभए दशदिनसम्म अतिरिक्त पात्र राख्न हुन्छ" भन्ने उपनियम बनाइदिनु भयो। त्यसपछि स्थविर आउनु भएपछि आनन्द स्थविरले वहाँलाई पात्र चढाउनु भयो[2]।

\+ \+ \+

---

१. सम. पा. II. पृ. ६४२: पठमनिस्सग्गियं।

२. पारा. पा. पृ. ३४६: आनन्देन सारिपुत्तस्स निक्खित्तपत्तवत्थु, एकवीसतिमनिस्सग्गियं।

एकदिन सारिपुत्र स्थविर परिनिर्वाण हुनुभएको खबर सुन्दा आनन्द स्थविरले सारै अपशोच गर्नुभएको थियो। वहाँलाई भगवान्ले सम्झाउँदा वहाँले स्थविरको गुण यसरी संस्मरण गर्नुभएको थियो—

"अपि च मे, भन्ते, आयस्मा सारिपुत्तो ओवादको अहोसि। ओतिण्णो विञ्ञापको सन्दस्सको समादपको समुत्तेजको सम्पहंसको। अकिलासु धम्मदेसनाय, अनुग्गाहको सब्रह्मचारीनं। त मयं आयस्मतो सारिपुत्तस्स धम्मोजं धम्मभोगं धम्मानुग्गहं अनुस्सरामी'ति[१]।"

अर्थात्—"किन्तु भन्ते! आयुष्मान् सारिपुत्र मेरा अववादक (=अर्ति दिने) हुनुहुन्थ्यो। पारंगत जानकारी दिने, सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित, सम्प्रहर्शित गर्ने हुनुहुन्थ्यो। धर्मदेशना गर्नमा वहाँ निरालसी र सब्रह्मचारीहरूको संग्रहकर्ता हुनुहुन्थ्यो। सो आयुष्मान् सारिपुत्रको धर्मतेज, धर्मभोग र धर्मको अनुग्रहका कुरा संस्मरण गर्छु।"

× × ×

जस्तै आनन्द स्थविरले सारिपुत्र स्थविरमाथि स्नेह र भक्ति राखी आफूले पाएका चीवरादिद्वारा सम्मान गर्नुहुन्थ्यो त्यस्तै एकदिन रेवत (खदिरवनीय रेवत) ले आयुष्मान् सारिपुत्रको निमित्त एक भिक्षुको हातमा चीवर दिई पठाए।

---

१. सं. नि. IV. पृ. १३९: चुन्दसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं।

बाटामा जाँदा जाँदै रेवत स्थविरमाथि भएको विश्वासको कारणले सो भिक्षुले त्यो चीवर आफैले लियो । पछि सारिपुत्र स्थविर भेट हुँदा रेवतले "मैले पठाएको चीवर पाउनु भयो के ?" भनी सोध्दा वहाँले "म देखिदन" भनी भन्नुभयो। अनि रेवत स्थविरले सो भिक्षुसँग सोध्दा उसले वहाँमाथिको विश्वासको कारणले आफैले लिएको कुरा बतायो ।

यो कुरा भगवान्मा निवेदन गर्दा भगवान्ले "यदि दिनेमाथिको विश्वासले लिएको छ भने ठीकै छ । यदि चीवर पाउने प्रतिको विश्वासले लियो भने ठीक छैन" भनी भन्नुभयो[१] ।

× × ×

१. महा. व. पा. पृ. ३२३: दुग्गहित सुग्गहितादिकथा, चीवरक्खन्धकं ।

सारिपुत्रको उपदेशद्वारा मुक्त हुने

"सारिपुत्रको उपदेशद्वारा मुक्त हुने" भन्ने शीर्षक अन्तरगत केही कुरा लेखनलाग्दा मेरो मनमा केही द्वन्द्वता हुनथाल्यो। मेरो टिपोटमा वहाँको उपदेशद्वारा आयुष्मान् अनुरुद्ध अरहन्त हुनु भएको कुरा थियो। यो कुरा लेखनलाग्दा यो पनि ख्वास्स मनमा सम्झें कि अङ्गुत्तरनिकायको अट्ठकनिपातमा बुद्धद्वारा देशित अनुरुद्ध महावितक्क सूत्रको उपदेश सुनी वहाँ अरहन्त हुनु भएको कुरा। यी दुवै सूत्रमा यसरी किन उल्लेख भएको होला भन्ने कारण मैले कतैबाट पनि बुझ्न सकिन।

सारिपुत्र स्थविरको उपदेशद्वारा अनुरुद्ध स्थविर अरहन्त हुनु भएको कुरा अङ्गुत्तरनिकायको तिकनिपातमा उल्लेख भएको छ भने अङ्गुत्तरनिकायकै अट्ठकनिपातमा बुद्धको उपदेशद्वारा अरहन्त हुनु भयो भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएको छ। माथिल्लो सूत्रमा चाहिं कुनै ठाउँको नाम उल्लेख भएको छैन भने पछिल्लो सूत्रमा चाहिं स्थानको नाम भर्गदेशको सुंसुमारगिरिमा भन्ने कुरा प्रष्ट छ। यसरी अनुरुद्ध स्थविर अरहन्त हुनु भएको कुरा दुइवटा सूत्रहरूमा उल्लेख भएको पाइएको छ।

अङ्गुत्तरनिकायको तिकनिपातमा उल्लिखित सूत्र अनुसार

आयुष्मान् अनुरुद्ध सारिपुत्र स्थविरको उपदेशद्वारा अरहन्त हुनुभयो[1]।

× × ×

दीघनिकायको सङ्गीतिसुत्तवण्णनाको भनाई अनुसार पावाको चुन्द कर्मार पुत्रको आम्रवनमा सङ्गीतिसूत्र देशनापछि पाँचशय भिक्षुहरूले अरहत्व प्राप्त गरेका थिए[2]।

× × ×

यस्तै गरी एक समय भगवान् चम्पाको गग्गरा भन्ने पोखरीको तीरमा पाँचशय भिक्षुहरूसँग बसिरहनुभएको बेलामा त्यहाँ आयुष्मान् सारिपुत्रले दसुत्तर सूत्रको धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो[3]। यो सूत्रको अवशानमा त्यहाँ भेला भएका पाँचशय भिक्षुहरूले प्रतिसम्भिदा सहित अरहत्व प्राप्त गरेका थिए[4]।

× × ×

---

१. अं. नि–३, पृ. २६२: दुतिय अनुरुद्धसुत्तं, कुसिनारावग्गो; अं. नि–८, पृ. ३३०: अनुरुद्ध महावितक्कसुत्तं, गहपतिवग्गो।

२. दी. नि. अ. क. III. पृ. ३०८ र ४०२: संगीतिसुत्तवण्णना। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–३, पृ. १४७ मा भएको छ।

३. दी. नि. III. पृ. २१०: दसुत्तरसुत्तं। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–३, पृ. ८० मा उल्लेख भएको छ।

४. दी. नि. अ. क. III. पृ. ४१६: दसुत्तरसुत्तवण्णना।

एकदिन राजगृहवासी कण्हदिन्न भन्ने ब्राह्मण धर्मसेनापतिकहाँ गई प्रव्रजित भई केही दिनमै अरहन्त भए[१] ।

\+ \+ \+

सूत्रपिटकको खुद्दकनिकायको विमानवत्थु अर्थकथाको कुञ्जर-विमान अनुसार राजगृहकी एक स्त्रीले सारिपुत्र स्थविरलाई बडो भक्तिपूर्वक पायस दान दिई । अनि उसको मृत्यु भएपछि त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भएको कुरा उक्त विमानकथामा उल्लेख भएको छ[२] ।

\+ \+ \+

एकदिन राजगृहमा सारिपुत्र स्थविरलाई चीवर सिउनपर्ने काम परेको थियो । अनि वहाँ राजगृहको एक नकर्मीको घरमा भिक्षाटन्को निमित्त जानुभयो । सो घरको नकर्मीले स्थविरसंग "भन्ते ! के चाहियो ?" भनी सोध्दा वहाँले "चीवर सिउनु परेकोले सियोको आवश्यक परेको छ" भनी भन्नुभयो । नकर्मीले सम्मानपूर्वक वहाँलाई दुइवटा सियो दियो र "भन्ते ! फेरि पनि सियो चाहिएमा भन्न आउनुहोस्" भनी निवेदन गरी पञ्चाङ्ग प्रतिष्ठित सहित वन्दना

---

१. थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३०४: कण्हदिन्नत्थेरगाथावण्णना ।

२. यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. ४९: कुञ्जरविमानकथामा भएको छ ।

गऱ्यो । पछि सो पुरुष मृत्यु भयो र त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भयो[1] ।

+ + +

राजगृहको एक गरीब पुरुष कुनै एक सेठको आँपको वनमा पालो बसेको थियो । एकदिन उसले सारिपुत्र स्थविरलाई आँपको वनको अघिल्तिरको बाटोबाट चर्को घाममा हिंडिरहनु भएको देख्यो । वहाँ पसिनाले निथ्रुक्क हुनुभएको थियो । भुइँ पनि पोल्दथ्यो । यो देखेर उसको मनमा महत श्रद्धा उत्पन्न भई वहाँसँग बिन्ति गऱ्यो "भन्ते ! तपाइँ बेस्करी थाक्नु भएको जस्तो लाग्छ । तपाइँको चीवर पसिनाले भिजिसकेको छ । भन्ते ! यो आँपको बनमा आई केहीछिन विश्राम गर्नुहोस् ।" "हुन्छ" भनी स्थविर आँपको वनमा जानुभयो । एकछिन पछि सो पुरुषले बिन्ति गऱ्यो "भन्ते ! नुहाइधुवाई गर्नुहुन्छ भने म कुवाबाट पानी तानिदिनेछु ।" स्थविरले स्वीकार्नुभयो र नुहानुभयो । सो पुरुष सारै खुशीभयो । उसको मृत्युपछि उ त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भयो[2] ।

+ + +

---

१. विमा. व. अ. क. पृ. २००: सूचिविमानवत्थु अट्ठकथा । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. २९४ मा भएको छ ।

२. विमा. व. अ. क. पृ. २४५: अम्बविमानवत्थु अट्ठकथा । यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. १ मा भएको छ ।

राजगृहको इट्ठकावती भन्ने गाउँमा संसारमोचक भन्ने परिवारमा एउटी केटी जन्मेकी थिई। एकदिन स्थविर सोही गाउँको अरुणवती भन्ने विहारमा बस्नुभएको थियो। एकदिन बाह्रजना भिक्षुहरूका साथ वहाँ गाउँको ढोकानिरको बाटोमा जाँदै हुनुहुन्थ्यो।

त्यसबखत गाउँका धेरै बालिकाहरू त्यहाँ खेल्दै थिए। स्थविर-लाई देखेर ती बालिकाहरू आई स्थविरलाई वन्दना गरे। त्यसमध्ये एउटी बालिकाचाहिं एक छेउमा उभिइरही।

यो देखेर स्थविरले सो बालिका उपर अनुकम्पा राखी "यो बालिका मात्र किन एक छेउमा उभिइरहेकी नि?" भनी भन्दा उनीहरूले उसलाई समाती ल्याई स्थविरको चरणकमलमा ढोग्न-लगाए। पछि उसको विवाह त्यस्तै संसारमोचक कुलको एक दीघ-राजीमा भन्नेसँग भयो। पछि उ गर्भिणी हुँदा उसको मृत्यु भयो र उ प्रेतयोनिमा उत्पन्न भई।

एकदिन उसले सारिपुत्र स्थविरलाई नांगो रूप देखाई।

स्थविरले "तिमी को हौ?" भनी सोध्दा उसले आफ्नो सबै कुरा बताई स्थविरसँग यस्तो प्रार्थना गरी "भन्ते! मलाई उद्देश्य गरी दान दिनु भएमा मेरो उद्धार हुनेछ।" स्थविरले "हुन्छ, दिनेछु" भनी सो प्रेतनीलाई उद्देश्य गरी एक एक गाँस भोजन, एक एक हातको कपडा र एक एकवटा भाँडोमा पानी पनि राखी दान दिनुभयो।

यत्तिकैमा सो प्रेतनीले वस्त्र, खाना तथा पानी पाई। यसरी स्थविरले दानद्वारा प्रेतनीको उद्धार गर्नुभयो[1]।

\+ \+ \+

सारिपुत्तपेतवत्थु अट्ठकथा अनुसार पाँच जन्म अघि आफ्नी आमा भएकी प्रेतनीलाई पनि दान दिएर उद्धार गराउनु भएको कुरा उक्त अट्ठकथामा उल्लेख भएको छ[2]।

\+ \+ \+

सातजना अरहन्तहरूका[3] आमा भएकी रूपसारी ब्राह्मणी संघ प्रति प्रसन्न भएकी थिइनन्। उनको उपनिश्रय सम्पत्ति छ कि छैन भनी विचार गर्नुहुँदा स्थविरले "छ" भन्ने देख्नुभएको मात्र होइन आफ्नै उपदेशद्वारा धर्माभिसमय हुनेछ भन्ने कुरा पनि जान्नुभई पछि अन्तिम अवस्थामा आफ्नै घरमा गई आफ्नी आमालाई स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित गराउनु भएको कुरा संयुत्तनिकाय अर्थकथा[4] र दीघनिकाय अर्थकथा[5] हरूले उल्लेख गरेका छन्।

---

१. विमा. व. पृ. ५०: संसारमोचक पेतवत्थु अट्ठकथा। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. प्रे. पृ. २५३ मा उल्लेख भएको छ।

२. पेत. व. अ. क. पृ. ५९: सारिपुत्तत्थेरमातुया पेतवत्थु अट्ठकथा। यसको अनुवाद लेखकको बु. प्रे. पृ. २३० मा भएको छ।

३. सारिपुत्त, चुन्द, उपसेन, रेवत, चाला, उपचाला र सीसुपचाला।

४. III. पृ. १७३: चुन्दसुत्तवण्णना, नालन्दावग्गो।

५. III. पृ. २५४: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना।

यी अर्थकथाहरूले स्थविरमाथि प्रसन्न भई स्वर्ग पुग्नेहरूको संख्या असी हजार (८०,०००) छन् भन्ने कुरा पनि उल्लेख गरेका छन्[१]। अङ्गुत्तरनिकाय अर्थकथा दुकनिपातवर्णना पृ. ३१६ मा सारिपुत्रको समचित्त सूत्रको उपदेश सुनेर एक कोटी एक लाख (१,०१,००,०००) देवताहरू अरहन्त भएका कुरा पनि उल्लेख भएको छ।

× × ×

विमानवत्थु अट्ठकथा पृ. २३१: फलदायकविमानवण्णनाको कुरा पनि यहाँ स्मरणीय हुन्छ। जसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. १८८ मा भएको छ।

× × ×

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७३ र दी. नि. अ. क. III. पृ. २५४.

परिनिर्वाण

भगवान्सँग बिदाइ—वैशाली नगर नजिकको वेलुवग्राममा अन्तिम वर्षावास बसिसक्नुभएपछि बुद्ध भगवान् श्रावस्ती फर्कनुभयो[1]। अनि भगवान् प्रति गर्नुपर्ने दिवाकार्य गर्नुभई धर्मसेनापति आफ्नो स्थानमा गई त्यहाँ शिष्यहरू प्रति गर्नुपर्ने कर्तव्य गरी फर्किसकेपछि दिवाविहार गर्ने ठाउँ बढारी छालाको चारपाटे टक्टक्याई बिच्छ्याई हात खुट्टा पखाली पलेटीमारी फलसमापत्तिमा समाधिष्ठ हुनुभयो।

अनि परिच्छेद गरे अनुसार समापत्तिबाट उठ्नु भएपछि वहांको मनमा यस्तो परिवितर्कना हुन थाल्यो—"भगवान् बुद्ध अघि परिनिर्वाण हुनु हुनेछ कि अग्रश्रावक ?" अनि "अग्रश्रावक अघि परिनिर्वाण हुने छन्" भन्ने ज्ञान भएपछि वहाँले आफ्नो आयु-संस्कारलाई हेर्नुभयो। त्यसपछि वहाँले थाहा पाउनु भयो कि एकहप्ता मात्र आयु बांकी छ। अनि वहाँले परिनिर्वाण हुनेछु भन्ने कल्पना गर्नुभयो। यसको संगसंगै वहाँले यो पनि कल्पना गर्नुभयो कि राहुल त्रयस्त्रिंश देवलोकमा परिनिर्वाण भए, ज्ञातकौण्डिन्य[2] स्थविर छद्दन्त वनमा परिनिर्वाण

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७२; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५३; उदा. अ. क. पृ. २२६: आयुसंखारोस्सज्जनसुत्तवण्णना, जच्चन्धवग्गो।

२. ज्ञातकौण्डिन्य स्थविरको परिनिर्वाण सम्बन्धी कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा–१, पृ. ६४ मा उल्लेख भएको छ।

भए। अब म कहाँ परिनिर्वाण हुने होला भन्ने कुरा बारम्बार कल्पना गर्न थाल्नुभयो। यसरी कल्पना गरिरहनु भएको बेलामा वहाँलाई आमाको सम्झना भयो।

"मेरी आमा सातजना अरहन्तहरूका आमा भएर पनि बुद्ध-धर्म-संघ प्रति अप्रसन्न छिन्। उनको उपनिश्रय-सम्पत्ति छ कि छैन त?" भनी विचार गरी हेर्दा—"स्रोतापत्तिफलको उपनिश्रय-सम्पत्ति देख्नुभयो र कसको उपदेशद्वारा धर्माभिसमय हुनेछ त?" भनी हेर्दा "आफ्नै धर्मोपदेशद्वारा धर्माभिसमय हुनेछ" भन्ने कुरा पनि बुझ्नुभयो।

यदि यस विषयमा अल्पोत्सुकी भएमा मलाई लोकजनहरू यस्तो भन्नसक्छन्—

"सारिपुत्र स्थविर अरूहरूको निमित्त भने आश्रय हुनुभयो। समचित्त सूत्र देशना गर्नुहुँदा एक कोटी एक लाख देवताहरू अरहन्त भए[१]। तीन फल प्राप्त गरेका देवताहरूको त गिन्ति नै छैन। अरू अरू ठाउँहरूमा अनेक धर्माभिसमय भएका कुरा पनि पाइन्छन्। स्थविर प्रति चित्त प्रसन्न गरी स्वर्गमा पुगेका मात्र असी हजार कुलगृहहरू छन्। त्यस्ताले आज आफ्नी आमाको मिथ्यादृष्टि मात्र पनि हटाउन सक्नु भएन।"

---

१. अं. अ. क. I. पृ. ३१६: समचित्तवग्गो, दुकनिपातवण्णना। यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–२, पृ. २२८ मा भएको छ।

अतः आमाको मिथ्यादृष्टिलाई हटाई जन्मेकै कोठामा परिनिर्वाण हुनेछु भनी निश्चय गरी "आजै भगवान्‌बाट अनुमति प्राप्त गरी त्यहाँ जानेछु" भनी चुन्द (आफना माहिला भाई) लाई बोलाई "आवुसो चुन्द ! हाम्रा पाँचशय परिवारलाई 'धर्मसेनापति नालक गाउँमा जान चाहनुहुन्छ । आ-आफना पात्र-चीवरहरू लेओ' भनी सूचना देऊ" भनी भन्नुभएपछि चुन्द स्थविरले त्यस्तै गर्नुभयो ।

भिक्षुहरू शयनासनहरू पटचाइराखी पात्र-चीवरहरू लिई स्थविरको अगाडि गए ।

अनि स्थविरले पनि शयनासनहरू पटचाई दिवास्थान बडारी दिवास्थानको दैलोमा उभिई दिवास्थान अवलोकन गरी "यो मेरो अन्तिम हेराइ हो फेरि यहाँ बास हुने छैन" भन्दै पाँचशय भिक्षुहरूका साथ भगवान्‌कहाँ गई वन्दना गरी भगवान्‌लाई यस्तो बिन्ती गर्नुभयो— "भन्ते ! मलाई अनुमति दिनुहोस्, भन्ते ! मलाई अनुमति दिनुहोस्; सुगत ! मेरो परिनिर्वाण हुने समय आइपुग्यो मेरो आयुसंस्कार सिद्धियो[१] ।"

फेरि स्थविरले यस्तो भन्नुभयो—

---

१. स. नि. अ. क. III. पृ. १७२–७३: चुन्दसुत्तवण्णना, सतिपट्ठानसंयुत्त; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५३–५५: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

१. "छिन्नोदानि भविस्सामि, लोकनाथ महामुनि ।
गमनागमनं नत्थि, पच्छिमा वन्दना अयं ।।

२. "जीवितं अप्पकं मय्हं, इतो सत्ताहमच्चये ।
निक्खिपेय्यामहं देहं, भारवोरोपनं यथा ।।

३. "अनुजानातु मे भन्ते, भगवा अनुजानातु सुगतो ।
परनिब्बानकालो मे, ओस्सट्ठो आयुसङ्खारो'ति[१] ।।"

अर्थ—

१—"महामुनि लोकनाथ ! अब म तपाईंबाट बिछोड हुनेछु । यो मेरो अन्तिम वन्दना हो । मेरो गमनागमन छैन ।

२—"अब मेरो जीवन थोरै छ । यहाँदेखि उता एकहप्ता मात्र छ । त्यसपछि भार बिसाए जस्तै आफ्नो देहलाई छाडनेछु ।

३—"भन्ते भगवान् ! अब मलाई अनुमति दिनुहोस् ! भन्ते सुगत ! अब मलाई अनुमति दिनुहोस् ! मेरो आयु सिद्धिसक्यो अब म परिनिर्वाण हुनेछु ।"

भगवान् बुद्धले चाहिं न त परिनिर्वाण होऊ भनी भन्नुहुन्छ न त नहोऊ भनी भन्नुहुन्छ । किनभने—'परिनिर्वाण होऊ' भनी भन्दा मिथ्यादृष्टिकहरूले 'मरणको वर्णन गर्छन्' भन्ने दोषारोपण गर्छन् भने

---

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. २५५: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

'परिनिर्वाण नहोऊ' भनी भन्दा 'संसारको वर्णन गर्छन्' भनी आरोप लगाउँछन् । अतः यी दुवै कुरा बताउनु हुन्न । त्यसैले भगवान्ले "सारिपुत्र ! कहाँ परिनिर्वाण हुनेछौ त ?" भनी वहाँसँग सोध्नुभयो ।

"भन्ते ! मगध देशको नालक गाउँमा म जन्मेको कोठा छ । त्यहीं परिनिर्वाण हुनेछु" भनी स्थविरले भनेपछि "त्यसोभए जस्तो उचित सम्झन्छौ" भनी भगवान्ले भन्नुभयो । यति भन्नुभएपछि फेरि भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो– "अब त्यस्ता भिक्षुको दर्शन दुर्लभ हुनेछ अतः तिम्रा भाइहरूलाई धर्मदेशना गर ।"

अनि स्थविरले "भगवान् मलाई ऋद्धि सहित धर्मदेशनाको प्रतीक्षा गर्नुहुन्छ" भन्ने बुझी भगवान्लाई वन्दना गरी तालवृक्ष जत्रै आकाशमा गई ओर्लेर दशबलको चरणकमलमा वन्दना गर्नुभयो[1] । यसै गरी सातवटा तालवृक्ष जत्रै अग्लो आकाशमा गई अनेक प्रकारका ऋद्धिहरू देखाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । शरीर देखिने गरेर पनि नदेखिने गरेर पनि; शरीरको माथिल्लो आधा भाग मात्र देखिने गरी तल्लो आधा भाग मात्र देखिने गरी तथा नदेखिने गरेर पनि धर्मदेशना गर्नुभयो । फेरि समय समयमा चन्द्रमाको वर्ण, समय समयमा सूर्यको वर्ण, समय समयमा पर्वतको वर्ण, समय समयमा समुद्रको वर्ण र समय समयमा चक्रवर्ती राजा जस्तो देखाउनु भई धर्मदेशना गर्नुभयो । समय समयमा वैश्रवण राजा जस्तो देखाउनु भई समय समयमा शक्र देवेन्द्र जस्तो देखाउनु भयो भने समय समयमा महाब्रह्मा जस्तै देखाई धर्मदेशना

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७३; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५५.

गर्नुभयो । यसरी अनेक सहस्र प्रकारका ऋद्धिप्रातिहार्य देखाई धर्मदेशना गर्नुभयो । नगरका सबै मानिसहरू भेला भए । अनि आकाशबाट ओर्ली दशबलको करकमलमा वन्दना गरी एक छेउमा उभिइरहनु भयो[१] ।

अनि शास्ताले सोध्नुभयो—"सारिपुत्र ! यो धर्मपर्यायको नाम के हो त ?"

"भन्ते ! सिंहनीक्रीडा (सीहनीकीलिनि) भन्ने नाम हो ।"

"सारिपुत्र ! सिंहनीक्रीडा राम्रै छ । सारिपुत्र ! सिंहनीक्रीडा राम्रै छ ।"

त्यसपछि चम्रा जस्तो हात पसारी सुवर्ण वर्ण कछुवाको जस्तो भगवान्का पैतालाको गोलीगाँठामा समाती स्थविरले "भन्ते ! यी करकमलमा वन्दना गर्नको निमित्त मैले शतसहस्राधिक असंखेय्य कल्प पारमी पुरा गरें । त्यो मेरो मनोरथ पुरा भयो । प्रतिसन्धिको हिसाबले यहाँदेखि फेरि कुनै ठाउँमा समागम हुने छैन । अब यो विश्वासको डोरी चुँडिइसक्यो । अनेक लाख बुद्धहरूले प्रवेश गरेको अजरामर अभय क्षेम सुख शीतल भएको निर्वाणपुरमा जानेछु । त्यसैले भन्ते ! यदि तपाईंले मेरो कुनै कायिक र वाचिक कर्मलाई रुचाउन हुन्न भने, भन्ते ! त्यसलाई भगवान्ले क्षमा गर्नुहोस् ! अब मेरो जाने बेला भयो" भनी बिन्ति गर्नुभयो ।

"सारिपुत्र ! क्षमा गर्छु, तिम्रो कायिक र वाचिक कर्ममा

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७३: चुन्दसुत्तवण्णना, सतिपट्ठानसंयुत्त ।

मलाई मन नपर्ने कुनै कुरा छैन । सारिपुत्र ! अब तिमी जस्तो समय ठान्दछौ गर[1] ।"

अनि भगवान्को अनुमति प्राप्त गरेपछि शास्ताको श्री चरणमा वन्दना गरी उठ्नेबित्तिकै "कत्रा कत्रा सुमेरु आदि हिमाल बोक्नेले आज वहाँको गुण बोक्न सक्दिन" भन्ने जस्तै गरी महापृथ्वी कम्पित भयो । आकाशमा देववाद्यको गर्जन हुनथाल्यो । महामेघ निस्केर पुष्प वृष्टि भयो । धर्मसेनापतिलाई जान तयार पार्नेछु भन्ने विचारले भगवान् धर्मासनबाट उठी गन्धकुटितिर गई स्फटिकको फलेकमा उभिनुभयो ।

तीनबार प्रदक्षिणा गरी चारैतिरबाट वन्दना गरी स्थविरले "भन्ते ! यतभन्दा अघि शतसहस्राधिक असंखेय्य कल्प अघि अनोमदर्शी बुद्धको चरणकमलमा लडेर तपाईंको दर्शनको लागि प्रार्थना गरेको थिएँ । तपाईंलाई प्रथम दर्शन गर्दा त्यो मेरो प्रार्थना सिद्धभयो । अब यो मेरो अन्तिम दर्शन हो । अब उप्रान्त तपाईंको दर्शन हुने छैन" भन्दै दुइहात जोरी जहाँसम्म आँखाले देखिन्छ त्यहाँसम्म पछि पछि हुँदै वन्दना गर्दै जानुभयो । भगवान्लाई परिवृत्त गरी बसेका भिक्षुहरूलाई भगवान्ले "भिक्षुहो ! तिमीहरूका जेष्ठ भ्राताको अनुगमन गर" भनी भन्नुभयो[2] ।

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७४.

२. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७४; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५५–५६.

परिषद्सँग बिदा—अनि त्यसबखत भगवान्लाई मात्र जेतवनमा छाडी चारै परिषद् निस्के। श्रावस्तीवासी नरनारीहरू पनि "सारिपुत्र स्थविर भगवान्सँग बिदा लिई परिनिर्वाण हुनको निमित्त निस्कनुभयो वहाँको दर्शन गर्नेछौं" भन्दै हातमा फूलका माला तथा गुच्छा लिई केश फिजाई विशाल जनसमूहको घुइँचो नगरद्वारमा लाग्न थाल्यो। यस्तो पनि भन्न थाले कि "अब हामीहरूले महाप्रज्ञावान् कहाँ बस्नु भएको छ? वहाँ धर्मसेनापति कहाँ हुनुहुन्छ? भनी सोधेर कहाँ जाने? कसको भारमा शास्तालाई छाडी स्थविर जानुभयो होला! पहिले त वहाँ फर्कने गरी जानुहुन्थ्यो। अहिलेचाहिं वहाँ न फर्कने गरी जाँदै हुनुहुन्छ" भन्दै अनेक प्रकारले रुँदै बिरह गर्दै स्थविरको अनुगमन गरे।

अनि महाप्रज्ञावान् हुनु भएका स्थविरले "आवुसोहो! भइहाल्यो" भन्दै सबैलाई सम्झाई रोकी "आवुसोहो! अब यो मेरो नफर्किने यात्रा हो। तिमीहरू अप्रमादी भएर बस। संस्कार भनेको यस्तै हो भन्ने भाविता गर" भन्दै सबैलाई सम्झाउँदै बुझाउँदै अति बुद्धि दिनुभयो। भिक्षुहरूलाई पनि "भइहाल्यो, यहीं बस। दशबल प्रति अप्रमादी होऊ!" भनी फर्काई आफूचाहिं आफ्ना परिवारका साथ बाटो लाग्नुभयो।

त्यसपछि सबै ठाउँमा एक एक रात बासबसी एकहप्ताभरी मानिसहरूको संग्रह गरी आखिर दिनको संध्या समयतिर नालक

गाउँमा आइपुग्नु भई गाउँको द्वारनिरको एक वरको रुखमनि बस्नुभयो ।

उपरेवतसँग भेट—अनि उपरेवत भन्ने स्थविरको भानिज गाउँ बाहिर गइरहेका बेलामा स्थविरलाई देखी वहाँकहाँ गई वन्दना गरी एक छेउमा उभिए । अनि स्थविरले उनीसँग सोध्नुभयो—

"तिम्री बज्यै घरमा छिन् ?"

"भन्ते ! हुनुहुन्छ ।"

"त्यसोभए जाऊ, हामीहरू यहाँ आएको कुरा सुनाऊ । किन आएको भनी सोधेमा आज एक रात गाउँभित्र जन्मेको कोठामा बस्ने छन् । पाँचशय भिक्षुहरूको निमित्त पनि ठाउँको व्यवस्था गर भनी भन ।"

उनी गएर "आर्या ! मेरा मामा आउनु भएको छ" भनी भने ।

"अहिले कहाँ छन् त ?"

"गाउँको ढोकामा ।"

"एक्लै छन् कि अरू पनि छन् ?"

"पाँचशय भिक्षुहरू पनि छन् ।"

"किन आएका नि ?"

उनले सबै कुरा सुनाए । त्यसपछि स्थविरकी आमाले "किन यत्तिका भिक्षुहरूको निमित्त आसन बनाउन लगाएका होलान् । तरुण अवस्थामा प्रव्रजित भई अहिले बुढेस कालमा गृहस्थी हुन चाहेका

होलान्" भन्ने सोचिन् । यति सोचेर जन्मेको कोठा तयार गराई पाँचशय भिक्षुहरूको निमित्त पनि आसनहरू बन्दोबस्त गराई चिराग बाली स्थविरकहाँ मानिसहरू पठाइन् ।

दिसापखाला—भिक्षुहरूका साथ स्थविर आई प्रासादमा गई जन्मेको कोठामा बस्नुभयो । बसिसकेपछि भिक्षुहरूलाई "आ-आफ्नो बस्ने ठाउँमा जाओ" भनी पठाउनु भयो । उनीहरू जानेबित्तिकै ठूलो वेदनाका साथ रोग लाग्यो । मरणान्त हुने गरी रगत सहित पखाला लाग्यो । एउटा भाँडो बाहिर लैजाँदा अर्को भाँडो भित्र्याइन्थ्यो । ब्राह्मणीचाहिं "मेरो छोराको वानी मलाई मनपर्दैन" भन्दै आफू बस्ने कोठाको दैलामा नै उभिइरहिन्[1] ।

त्यसैले संयुत्तनिकायको चुन्द सूत्रमा[2] "त्यस समय आयुष्मान् सारिपुत्र बिरामी भई मगधको नालक गाउँमा बस्नु भएको थियो । चुन्द श्रमणोद्देश वहाँको उपस्थाक थिए" भनी उल्लेख भएको हो ।

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७४–७५; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५६–५७.

२. सं. नि. IV. पृ. १३८: चुन्दसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं । यो सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–२, पृ. २९७ मा उल्लेख भएको छ ।

चतुर्दिशाका चार महाराजाहरूले "धर्मसेनापति कहाँ बस्नु भइको रहेछ ?" भन्ने विचार गर्दा 'नालक गाउँको आफू जन्मेको कोठामा परिनिर्वाण मञ्चमा बस्नु भएको छ" भन्ने बुझी "अन्तिम दर्शनार्थ जानुपऱ्यो" भन्दै आई वन्दना गरी एक छेउमा उभिए ।

स्थविरले "तिमीहरू को ह्वौ ?" भनी सोध्दा "हामी चातुर्महाराजिक देवताहरू ह्वौं, भन्ते !" भनी उत्तर दिए ।

"किन आएका ह्वौ त ?"

"रोगी सेवा गर्नेछौं" भनी भन्दा स्थविरले "भइहाल्यो, मेरा उपस्थाक छन्, तिमीहरू जाऊ" भनी उनीहरूलाई पठाए । उनीहरू गइसकेपछि शक्र देवेन्द्र आए । उनलाई पनि पठाउनु भएपछि महाब्रह्माहरू आए । उनीहरूलाई पनि फर्काउनु भयो ।

आमालाई उपदेश—देवताहरू आएको र गएको देखेर ब्राह्मणीले "मेरो छोराकहाँ आउँदै वन्दना गर्दै फर्कने को रहेछन् ?" भन्ने सोची स्थविरको कोठाको ढोकामा गई चुन्द स्थविरसँग "के हाल छ त ?" भनी सोधिन । अनि चुन्द स्थविरले सबै कुरा सुनाउनु भयो । अनि सारिपुत्र स्थविरलाई "भन्ते ! महाउपासिका आएकी छे" भनी वहाँले भन्नुभयो । अनि स्थविरले "किन आएकी ?" भनी सोध्नुभयो ।

अनि रूपसारी ब्राह्मणी भन्छिन्—

"छोरा ! तिम्रो दर्शनार्थ आएकी हुँ ।" यति भनी पुनः भन्दछिन्—"छोरा ! तिम्रो कोठामा पहिले आएका को हुन् ?"

"उपासिके ! चातुर्महाराजिक देवताहरू हुन ।"

"छोरा ! के चातुर्महाराजिक देवताहरू भन्दा तिमी ठूला छौ ?"

"उपासिके ! हाम्रा शास्ता मातृ कोखमा प्रवेश गर्दा यिनीहरूले हातमा खड्ग लिई चारै दिशामा बसी वहाँको आरक्षा गरेका थिए ।"

"छोरा ! उनीहरू गइसकेपछि को आए त ?"

"शक्र देवेन्द्र ।"

"देवराज इन्द्रभन्दा पनि तिमी ठूला छौ त ?"

"उपासिके ! हाम्रा शास्ता त्रयस्त्रिंश देवलोकबाट ओर्लिनु भएको वेलामा वस्तुहरू समात्ने श्रामणेर झैं भगवान्का पात्र-चीवर समाती उनी पनि ओर्लेका थिए ।"

"छोरा ! उनी गइसकेपछि प्रज्वलित हुँदै आएका को हुन् त ?"

"उपासिके ! सो चाहिं तिम्रा भगवान् तिम्रा शास्ता महाब्रह्मा हुन ।"

"त्यसोभए के त तिमी मेरा भगवान् महाब्रह्माभन्दा पनि ठूला छौ त ?"

"उपासिके ! हो, हाम्रा शास्ता जन्मिनु भएको बेलामा चारजना महाब्रह्माहरूले यहाँ महापुरुषलाई हातथापेर लिएका थिए ।"

अनि "मेरो छोराको त यस्तो प्रभाव छ भने उनका शास्ता भगवान्‌को कत्रो प्रभाव होला !" भन्ने सोच्दा सोच्दै उनको मनमा एक्कासी पञ्चवर्ण-प्रीति[1] उत्पन्न भई सारा शरीरमा फैलिएर गयो ।

अनि स्थविरले "अब भने मेरी आमाको मनमा प्रीति सौमनस्य उत्पन्न भयो । धर्मोपदेश गर्ने वेला ठीक भयो" भन्ने विचार गरी "महाउपासिके ! के सोच्दैछ्यौ ?" भनी सोध्नुभयो ।

"मेरो छोराको त यत्रो गुण छ भने उनका शास्ताको कत्रो गुण होला !" भन्ने कुरा सोच्दैछु भनी जवाफ दिइन् ।

"महाउपासिके ! मेरा शास्ता जन्मिनुहुँदा, महाभिनिष्क्रमण गर्नुहुँदा, सम्बोधित्व प्राप्त गर्नुहुँदा र धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुहुँदा दशसहस्री लोकधातु कम्पित भएको थियो । शील, समाधि, प्रज्ञा, विमुक्ति र विमुक्तिज्ञानदर्शनमा मेरो शास्ता समान कोही छैन । वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ र देवमनुष्यका शास्ता हुनुहुन्छ आदि भनी बुद्धगुणले युक्त धर्मोपदेश गर्नुभयो । प्रिय पुत्रको धर्मोपदेशको अवशानमा रूपसारी ब्राह्मणी स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भइन् र छोरालाई भनिन्—"छोरा उपतिस्स ! किन यसो गरेको ? किन यतिका दिनसम्म मलाई अमृत नदिएको ?"

"अब मैले मेरी आमा रूपसारी ब्राह्मणीले पोषण गरेको मूल्य चुक्ता गरें । यत्तिनै पर्याप्त छ" भन्ने विचार गरी स्थविरले "जाऊ

---

१. 'पञ्चवर्ण-प्रीति' भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा लेखकको बु. गृ. भा–२, पृ. २०९ को पादटिप्पणीमा वर्णित छ ।

उपासिके !" भनी ब्राह्मणीलाई पठाई चुन्दसँग "के समय भयो ?" भनी सोध्नुभयो ।

चुन्द स्थविरले "भन्ते विहान सबेरै हुनलाग्यो" भनी भनेपछि "त्यसोभए भिक्षुसङ्घलाई भेला गराऊ" भनी स्थविरले भन्नुभयो ।

"भन्ते ! भिक्षुसङ्घ भेला भइसक्यो ।"

"चुन्द ! त्यसोभए मलाई उठाई बसाल ।"

अनि चुन्द स्थविरले वहाँलाई उठाई बसाल्नु भयो । अनि स्थविरले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो—

"आवुसो ! चवालीस वर्षसम्म मसँग बस्ने तिमीहरूले यदि मेरो कायिक र वाचिक कर्ममा कुनै मन नपर्ने कुरो देखेका छौ भने मलाई क्षमा गर ।"

"भन्ते ! यतिका समयसम्म तपाईंको छाया समान भई बसेका हामीहरूलाई कुनै पनि मन नपर्ने कुरा छैन । बरू तपाईंले हामीहरूलाई क्षमा गर्नुहोस् ।"

त्यसपछि स्थविर संघाटि तानी मुख छोपी दाहिनेतिरबाट कोल्टोपरी शास्ताले कैं नौ अनुपूर्व समाधिहरूमा[१] तलबाट माथिसम्म र माथिदेखि तलसम्म समाधिमा बसी फेरि प्रथमध्यानबाट चतुर्थध्यानमा

---

१. यो 'अनुपूर्व समाधि' भनेको के हो भन्ने कुरा लेखकको बु. गृ. भा–१, पृ. ९ मा उल्लेख भएको छ ।

बसी त्यसबाट उठ्नुका साथसाथै महापृथ्वी उन्नाद गराउँदै अनुपादिशेष निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो[1]।

संयुत्तनिकाय अर्थकथा अनुसार सारिपुत्र स्थविर कार्तिक पूर्णिमाको दिनमा परिनिर्वाण हुनुभयो भने ठीक दुइहप्तापछि कृष्ण-पक्षको उपोसथको दिनमा महामौद्गल्यायन स्थविर परिनिर्वाण भएको कुरा उल्लेख भएको छ। त्यसैले त्यहाँ यस्तो उल्लेख भएको छ—

"तेसंहि धम्मसेनापति कत्तिक मास पुण्णमायं परिनिब्बुतो महामोग्गल्लानो ततो अड्ढमासातिक्कमेन काळपक्खस्स उपोसथे[2]।"

× × ×

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७५–७६: चुन्दसुत्तवण्णना, सतिपट्ठान-संयुत्तं; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५७–५९: महापरिनिब्बानसुत्त-वण्णना।

२. सं. नि. अ. क. III. पृ. १८१: उक्कचेलसुत्तवण्णना, सतिपट्ठान-संयुत्तं।

परिनिर्वाणपछि

"किन मेरो छोरा केही बोल्दैनन्" भन्दै उपासिका (सारिपुत्रकी आमा) उठेर खुट्टा सुम्सुम्याइ हेर्दा परिनिर्वाण भएको कुरा बुझी वेसरी चिच्याउँदै खुट्टामुनि लडी "छोरा! मैले यसभन्दा अघि तिम्रो गुणं थाहा पाइन। अब तिमी सहित शयकडौं हजारौं लाखौं भिक्षुहरूलाई यो घरमा बसाली भोजन गराउन सकिन। चीवरद्वारा पूजा गर्न सकिन। शयौं विहार, हजारौं विहार बनाउन पनि सकिन" भन्दै अरुणोदय नभएसम्म वेसरी रोइन्।

अरुणोदय हुनेबित्तिकै सुवर्णकारहरूलाई बोलाउन पठाई सुनको ढुकुटी उघारी सुनका घडाहरू निकाली ठूलो तराजुमा सुन जोख्न लगाई पाँचशय सुनका गजुर भएका रथहरू, पाँचशय ध्वजा फुण्ड्याउने सुनका दण्डाहरू बनाउन लगाइन्। शक्र देवेन्द्रले पनि बिश्वकर्मालाई बोलाई "तात! धर्मसेनापति परिनिर्वाण हुनुभयो। पाँचशय सुनका गजुर भएका रथहरू र ध्वजा फुण्ड्याउने पाँचशय सुनका दण्डाहरू बनाऊ" भनी आज्ञा दिए। यसरी महाउपासिकाले बनाउन लगाएका र बिश्वकर्माले बनाएका गरी जम्मा दुइहजार भए। त्यसपछि अत्यन्त असल काठको मण्डप बनाउन लगाई मण्डपको बीचमा ठूलो गजुर भएको रथ राखी बांकी रथहरू परिवारको रूपमा चारैतिर राखन

लगाई 'साधु क्रीडा' गर्न थाले। देवताहरूको बीचमा मानिसहरू र मानिसहरूका बीचमा देवताहरूको घुँइचो लाग्न थाल्यो[१]।

त्यसबखत त्यहाँ रेवती भन्ने स्थविरकी उपस्थायिका स्त्री थिइन्। उनले "म पनि स्थविरको पूजा गर्नेछु" भनी सुनका फूलहरूका तीनवटा घडाहरू बनाइन्। स्थविरको पूजा गर्नेछु भनी शक्र देवेन्द्र पनि साँढे दुइ कोटी नर्तकीहरू लिई आकाशबाट ओर्ल्हें। शक्र ओर्ल्हिंदै छन् भन्दै मानिसहरू पछाडि फर्कंदै हट्दै गए। त्यस हुलमुलमा रेवती पनि थिइन्। पछि हटेर जान्छु भन्दा भन्दै गुरुभार (गरुभारत्ता) भएको हुँदा छेउ लाग्न नसकी मानिसहरूको भीडको बीचमा लोटिन्। मानिसहरूले नदेखेर उनलाई कुल्चिदै गए। उनको उहीं मृत्यु भयो र त्रयस्त्रिंश देवलोकको कनक बिमानमा उत्पन्न भइन्। उत्पन्न हुने-बित्तिकै रत्नको ढिक्को जस्तै तीन गाउत प्रमाणको आत्मभाव लाभ भयो। साठीवटा गाडीमा अटाउने जतिका आभरणद्वारा प्रतिमण्डित भई एक हजार अप्सराहरूले परिवृत्त गरे। अनि मानिस जत्रै अग्लो ऐना उनको अगाडि राखिदिए। अनि आफ्नो श्रीसम्पत्ति देखेर उनले "यो श्रीसम्पत्ति बडो ठूलो छ, के कर्मको प्रभावले यत्रो सम्पत्ति पाएकी रहेछु?" भनी विचार गर्दा सारिपुत्र स्थविर परिनिर्वाण भएको ठाउँमा तीनवटा सुनका फूलका घडाहरूलाई पूजा गरेको थिएँ र सो हुलमुलमा मानिसहरूद्वारा म कुल्चिई मृत्यु भई यहाँ उत्पन्न भएकी हुँ। स्थविरको कारणले मैले यो पुण्यको विपाक भोग्न पाएँ। मानिसहरूलाई यो कुरा सुनाउनेछु भनी विमान सहित ओर्लिन्।

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७७: चुन्दसुत्तवण्णना, सतिपट्ठानसंयुत्तं।

मानिसहरूले टाढैबाट देखे र दुइवटा सूर्य उदय हुँदै छन् भन्दै हेरिरहे। गजुर भएको रथ जस्तै विमान आइरहेको देखे। अनि मानिसहरूले भन्नथाले कि यो त सूर्य होइन विमान पो रहेछ। विमान पनि आएर उत्नावरीमै दारुमय चितामाथि बस्यो। देवकुमारी चाहिं आकाशमै विमान छाडी आफू मात्र पृथ्वीमा ओर्लिन्। महाजनहरूले "तपाईं को हुनुहुन्छ ?" भनी सोधे।

"तपाईंहरू मलाई चिन्नु हुन्न न रेवती भन्ने सारिपुत्र स्थविरको उपस्थायिका हुँ। सुनका फूलहरूका तीनवटा घडाहरू पूजा गर्दा मानिसहरूले कुल्चिदा मेरो उहीं मृत्युभयो र त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भएकी हुँ। मेरो श्रीसम्पत्ति हेर्नुहोस्। तपाईंहरूले पनि दान दिनुहोस् पुण्यकर्म गर्नुहोस्" भन्दै कुशल कर्मको महिमा बताई स्थविरको चितालाई तीन पटक प्रदक्षिणा गरी वन्दना गरी आफ्नै देवस्थानमा फर्किन्[१]।

एक हप्तासम्म साधुक्रीडा गरिसकेपछि महाजनहरूले सुगन्धित काठहरूको चिता बनाए। चिताचाहिं उनान्शय हातको थियो। स्थविरको शव चितामा राखिसकेपछि उशीर (तृणविशेष) को मुठा बाली आगो लगाए। चिता स्थलमा रातभरी धर्मदेशना भएको थियो। अनुरुद्ध स्थविरले सुगन्धित पानीले चिता निभाउनु भयो। चुन्द स्थविरले धातुहरू (=भस्मावशेष) पानी छान्ने कपडामा राखी "अब

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७७-७८: चुन्दसुत्तवण्णना, सतिपट्ठान-संयुत्तं।

म यहां बस्न सक्दिन। मेरा जेठा दाजु धर्मसेनापति सारिपुत्र महास्थविर परिनिर्वाण भएको कुरा सम्यक्सम्बुद्धलाई सुनाउनेछु" भनी धातु भएको पानी छान्ने कपडा पनि स्थविरको पात्र-चीवर पनि लिई श्रावस्तीमा जानुभयो। कहिं पनि वहाँ दुइ रात वास बस्नु भएन[1]।

त्यसैले चुन्द सूत्रमा यस्तो उल्लेख भएको हो—

"अथ खो चुन्द समणुद्देसो आयस्मतो सारिपुत्तस्स पत्तचीवरमादाय येन सावत्थि जेतवनं अनाथपिण्डिकस्स आरामो येनायस्मा आनन्दो तेनुपसङ्कमि।...आयस्मा भन्ते, सारिपुत्तो परिनिब्बुतो। इदमस्स पत्तचीवरं[2]।"

अर्थात् - "अनि चुन्द श्रमणोद्देश आयुष्मान् सारिपुत्रको पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहां श्रावस्ती अनाथपिण्डिकको जेतवनाराम हो जहाँ आयुष्मान् आनन्द हो त्यहाँ जानुभयो।...भन्ते ! आयुष्मान् सारिपुत्र परिनिर्वाण हुनुभयो। यो वहांको पात्र-चीवर हो।"

श्रावस्ती जेतवनाराममा पुग्नु भएपछि जेतवनको पोखरीमा स्नान गरी राम्ररी चीवर पहिरिसकेपछि वहाँको मनमा यस्तो लाग्यो— "बुद्धहरू भनेका विशाल ढुंगाको छाता जस्तो र गौरवनीयहरूको आगा

---

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७८; दी. नि. अ. क. II. पृ. २५९.

२. सं. नि. IV. पृ. १३८: चुन्दसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–२, पृ. २९७ मा उल्लेख भएको छ।

जस्ता हुन्...। वहांकहां सोझै गएर यो समाचार सुनाउन सक्दिन। त्यसोभए कसकहां जाऊँ त? किन म मेरा उपाध्याय धर्मभण्डागारिक आयुष्मान् आनन्दकहाँ नजाऊँ। वहां मेरा जेठा दाइ स्थविरका श्रेष्ठ साथी पनि हुनुहुन्छ। वहाँकहाँ गई वहाँसंग भगवान्कहां जानेछु" भन्ने निश्चय गरी वहां पहिले आनन्द स्थविरकहाँ जानुभयो।

अनि आनन्द स्थविरलाई एक एक सबै कुरा सुनाइसकेपछि दुबैजना भगवान् समक्ष जानुभयो। त्यहाँ आनन्द स्थविरले भगवान्-लाई चुन्द यस्तो भन्दछन् भन्दै चुन्दले भनेका कुराहरू सबै एक एक सुनाउनुभयो र "यो वहांको चीवर हो, यो वहांको पात्र हो र यो वहांको अस्थिधातुहरू भएको पानी छान्ने कपडा हो" भनी बिन्ती गर्नुभयो।

× × ×

भगवान्‌को प्रतिक्रिया

आनन्द र चुन्द स्थविरले सारिपुत्र स्थविर परिनिर्वाण भएको र वहाँको पात्र-चीवर मात्र होइन वहाँका अस्थिधातुहरू भएको पानी छान्ने कपडा समेत देखाएपछि बुद्ध भगवान्‌ले हात पसारी अस्थिधातुहरू भएको कपडा हातमा राखी भिक्षुहरूलाई यस्तो भन्नुभयो—

"भिक्षुहो ! जो त्यो भिक्षुले अघिल्लो दिनमा अनेक शय ऋद्धि-प्रातिहार्यहरू देखाई परिनिर्वाण हुने अनुमति लिए त्यसैको यो शंखवर्ण अवशेष धातुहरू हुन् । भिक्षुहो ! यी भिक्षुले शतसहस्राधिक असंखेय्य कल्पहरू पारमी पूरा गरेका थिए । भिक्षुहो ! यी भिक्षुले मैले प्रवर्तित धर्मचक्र अनुप्रवर्तन गर्न सक्थे । भिक्षुहो ! यी भिक्षु बुद्ध-शासनमा दोश्रो स्थान पाएका भिक्षु हुन् । भिक्षुहो ! यी भिक्षु, भिक्षु सम्मेलन पूरा गर्ने भिक्षु हुन् । भिक्षुहो ! यी भिक्षु दशसहस्र चक्रवाडमा प्रज्ञामा म बाहेक असदृश हुने भिक्षु हुन् । भिक्षुहो ! यी भिक्षु महा-प्रज्ञावान्, पृथुप्रज्ञावान्, हासप्रज्ञावान्, जवनप्रज्ञावान्, तीक्षणप्रज्ञावान् र निर्वेधप्रज्ञावान् भिक्षु हुन् । भिक्षुहो ! यी भिक्षु अल्पेच्छी, सन्तुष्टी, एकान्तप्रेमी, असंसर्गी, वीर्यवान्, अर्ति दिने तथा पापनिन्दक भिक्षु हुन् । यी भिक्षु लाभ भएका महान सम्पत्तिहरू त्यागी पाँचशय जन्मसम्म प्रव्रजित भएका भिक्षु हुन् । यी भिक्षु मेरो शासनमा पृथ्वी समान क्षान्ति हुने भिक्षु हुन् । यी भिक्षु सिङ भाँचिएको साँढेसमान भिक्षु

हुन् । यो भिक्षु चण्डालपुत्र झैं निहतमानी भिक्षु हुन् । भिक्षुहो ! यो त्यो भिक्षुका धातुहरू हुन् । हेर यो महाप्रज्ञावान्...र पापनिन्दक भिक्षुका धातुहरू !!"

यति भन्नुभई वहाँले फेरि यसो भन्नुभयो—

१. "यो पब्बजि जाति सतानि पञ्च,
पहाय कामानि मनोरमानि ।
तं वीतरागं सुसमाहितिन्द्रियं,
परिनिब्बुतो वन्दथ सारिपुत्तं ॥

२. "खन्तीबलो पठवीसमो न कुप्पति,
न चापि चित्तस्स वसेन वत्तति ।
अनुकम्पको कारुणिको च निब्बुतो,
परिनिब्बुतो वन्दथ सारिपुत्तं ॥

३. "चण्डालपुत्तो यथा नगरं पविट्ठो,
नीचमनो चरति कपालहत्थो ।
तथा अयं विचरति सारिपुत्तो,
परिनिब्बुतो वन्दथ सारिपुत्तं ॥

४. "विसभो यथा छिन्नविसाणको[१],
अहेठयन्तो चरति पुरन्तरे ।

१. स्याममाः 'छिन्नविसाणसेनो' ।

तथा अयं विचरति सारिपुत्तो,
परिनिब्बुतो वन्दथ सारिपुत्त'ति[१] ॥"

अर्थ—

१–"मनोरम्य कामविषयलाई त्यागी जो पाँचशय जन्मसम्म प्रव्रजित भए सो सुसमाहित इन्द्रिय भएका वीतरागी सारिपुत्र परिनिर्वाण भइसके अब उनलाई वन्दना गर।

२–"क्षान्तीवलद्वारा पृथ्वी समान अकम्प्य भएका र चित्तको वशमा नबस्ने र अनुकम्पा राख्ने कारुणिक सारिपुत्र परिनिर्वाण भइसके अब उनलाई वन्दना गर।

३–"हातमा कपाल लिई निहतमानी भई जसरी चण्डालपुत्र नगरमा जान्छ त्यस्तै गरी यी सारिपुत्र पनि निहतमानी भई विचरण गर्छन्। अब सो सारिपुत्र परिनिर्वाण भइसके उनलाई वन्दना गर।

४–"सिङ भाँचिएको साँढे जसरी कसैलाई वाधा नदिई नगरमा हिंड्छ त्यस्तै गरी हिंड्ने सारिपुत्र परिनिर्वाण भइसके अब उनलाई वन्दना गर!!"

यसरी पाँचशय गाथाद्वारा भगवान्‌ले स्थविरको गुण वर्णना गर्नुहुँदा नजिकमा बसिरहनुभएका आनन्द स्थविर शोकलाई थाम्न

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १७९–८०: चुन्दसुत्तवण्णना, सतिपट्ठान-संयुत्तं।

नसकी बिरालोको मुखमा परेको कुखुरा जस्तै थर थर काम्नुभयो भनी संयुक्त अर्थकथा[१] र दीर्घनिकाय अर्थकथाले[२] उल्लेख गरेका छन्।

यसपछि भगवान्ले सारिपुत्र स्थविरको धातुको चैत्य बनाउन लगाई आनन्द स्थविरलाई राजगृह जाने संकेत दिनुभयो। राजगृह पुगिसकेपछि महामौद्गल्यायन स्थविर पनि परिनिर्वाण हुनुभयो। वहाँका धातुहरूको पनि स्तूप बनाउन लगाई भगवान् त्यहाँबाट क्रमशः वृजीहरूको उक्काचेल नगरको चांदीको धुलो जस्तो बालुवा भएको गंगा नदीको तीरमा महत् भिक्षुसङ्घद्वारा परिवृत्त भई बस्नुभयो[३]। त्यसैले सूत्रमा—

"एकं समयं भगवा वज्जीसु विहरति उक्कचेलायं गङ्गाय नदिया तीरे महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं अचिरपरिनिब्बुते सारिपुत्तमोग्गल्लानेसु[४]" भनी उल्लेख भएको हो।

अनि चुपलागी बसिरहेका विशाल भिक्षुहरूलाई बोलाई भगवान्ले यसो भन्नुभयो—

---

१. III. पृ. १८०.

२. II. पृ. २५९.

३. दी. नि. अ. क. II. पृ. २५९: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना; उदा. अ. क. पृ. २२६–२७: आयुसंखारोस्सज्जनसुत्तवण्णना; सं. नि. अ. क. III. पृ. १८१: उक्कचेलसुत्तवण्णना, सतिपट्ठानसंयुत्तं।

४. सं. नि. IV. पृ. १४०: उक्कचेलसुत्तं, सतिपट्ठानसंयुत्तं। यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा–३, पृ. ६ मा उल्लेख भएको छ।

"अपि च म्यायं, भिक्खवे, परिसा सुञ्ञा विय खायति परिनिब्बुतेसु सारिपुत्तमोग्गल्लानेसु। असुञ्ञा मे, भिक्खवे, परिसा होति, अनपेक्खा तस्सं दिसायं होति यस्सं दिसायं सारिपुत्तमोग्गलाना विहरन्ति।"

अर्थात्—"भिक्षुहो! सारिपुत्र र मौद्गल्यायनहरूको परि-निर्वाण पछि यो परिषद् शून्य जस्तो लाग्छ। भिक्षुहो! जुन दिशामा सारिपुत्रमौद्गल्यायन हुन्थे त्यो दिशा शून्य लाग्दैनथ्यो र त्यस दिशामा मैले केही हेर्नुपर्ने पनि हुन्नथ्यो।"

यति भन्नुभई फेरि अगाडि यस्तो भन्नुभयो—

"अच्छरियं, भिक्खवे, तथागतस्स, अब्भुतं, भिक्खवे, तथागतस्स! एवरूपे पि नाम सावकयुगे परिनिब्बुते नत्थि तथागतस्स सोको वा परिदेवो वा[१]!"

अर्थात्—"भिक्षुहो! तथागतको यो आश्चर्य हो! भिक्षुहो! तथागतको यो अद्भूत हो! जो कि त्यस्ता युगल अग्रश्रावकहरू परिनिर्वाण हुँदा पनि तथागतलाई न शोक छ न त परिवेद नै!..."

अझ अगाडि वहाँ भन्नुहुन्छ—

"सेय्यथापि, भिक्खवे, महतो रुक्खस्स तिट्ठतो सारवतो ये महन्ततरा खन्धा ते पलुज्जेय्युं; एवमेव खो, भिक्खवे,

१. सं. नि. IV. पृ. १४०: उक्कचेलसुत्तं।

महतो भिक्खुसङ्घस्स तिट्ठतो सारवतो सारिपुत्तमोग्गल्लाना परिनिब्बुता[१] ।"

अर्थात्—"भिक्षुहो ! जस्तै कुनै सारवान् विशाल रुख भएर पनि त्यसको विशालतर शाखा भाँचिन्छ त्यस्तै भिक्षुहो ! सारवान् महाभिक्षुसङ्घ रहेर पनि सारिपुत्रमौद्गल्यायनहरूको परिनिर्वाण भयो ! ..."

× × ×

---

१. सं. नि. IV. पृ. १४०: उक्कचेलसुत्तं ।

विविध कारणहरू

एकलाख असंख्य कल्प अघि अनोमदर्शी[1] बुद्धको समयमा सारिपुत्र स्थविर एक महाधनी ब्राह्मणको कुलमा जन्मी सरद भन्ने नामले प्रसिद्ध हुनुहुन्थ्यो। अनि वहाँले अनोमदर्शी बुद्धसँग सर्वप्रथम "भविष्यमा हुने कुनै बुद्धको अग्रश्रावक हुनपाऊँ" भनी प्रार्थना गर्दा अनोमदर्शी सम्यक्सम्बुद्धले "भविष्यमा गौतम बुद्धका अग्रश्रावक हुनेछौ" भनी भविष्यवाणी गर्नुभएको थियो[2]। त्यसैले अपदान-पालिमा[3] यस्तो उल्लेख भएको हो –

"सारिपुत्तो ति नामेन, हेस्सति अग्गसावको।"

त्यहाँदेखि वर्तमान बुद्धको समयसम्म वहाँले अग्रश्रावक पारमी पूरा गर्दै आउनुभयो। अश्वजित् भिक्षुको गाथा सुनेपछि बुद्धकहाँ प्रव्रजित भई अरहन्त भएपछि वहाँको पारमी पूर्ण भयो। त्यसैले

---

१. दीपङ्कर बुद्धदेखि सातौं बुद्ध। बु. वं. पा. पृ. ३२५; दी. नि. अ. क. III. पृ. १९६: सम्पसादनीयसुत्तवण्णना।

२. यस सम्बन्धी सविस्तर कुरा अप. दा. अ. क. पृ. १७६: सारिपुत्त-त्थेर अपदानट्ठकथामा उल्लेख भएको छ। लेखकको 'संक्षिप्त कथा सहित धम्मपद' पृ. ५८ मा पनि उल्लेख भएको छ।

३. I. पृ. २७ गा. नं. २५४.

पालि साहित्यको ठाउँ ठाउँमा "थेरोहि कप्पसतसहस्साधिकं एकं असंखेय्यं पारमियो पूरेत्वा" भनी उल्लेख भएको हो[1]।

\+ + +

जत्तिकै पारमी पूरा गरेर आएता पनि अग्रश्रावक लगायत सबै श्रावकहरूले विना अरूबाट कुनै कुरा नसुनेसम्म आफैले ज्ञानपूर्वक विचार गरी बुद्धहरूले जस्तो धर्माभिसमय गर्न सक्तैनन् भनी पपञ्च-सूदनीले उल्लेख गरेको छ। अश्वजित् भिक्षुबाट 'ये धम्मा हेतुप्पभवा' भन्ने गाथा सुनेर मात्र वहाँले धर्माभिसमय प्राप्त गर्नुभएको थियो।

प्रत्येकबुद्ध र सर्वज्ञबुद्धहरूलाई भने अरूसँग सुन्नुपर्ने जरूरत पर्दैन। वहाँहरूले चाहिं आफ्नै ज्ञानपूर्वक चिन्तनले धर्माभिसमय प्राप्त गर्न सक्नुहुन्छ। अग्रश्रावक लगायत अरू सबै श्रावकहरूलाई चाहिं अरूबाट सुन्ने (परतोघोसकम्मं) र आफ्नै ज्ञानपूर्वक चिन्तन (योनिसो-मनसिकार) भन्ने यी दुइवटा कारणहरू आवश्यक हुन्छन्[2]।

\+ + +

सारिपुत्र स्थविर धुताङ्गगुण[3]धारी र धुताङ्गगुण सम्बन्धी उपदेशक पनि हुनुहुन्छ भनी विसुद्धिमग्गो (पृ. ६१) मा उल्लेख

---

१. पपं. सू. II. पृ. २८८: महावेदल्लसुत्तवण्णना।

२. पपं. सू. II. पृ. २८८: महावेदल्लसुत्तवण्णना।

३. यी धुताङ्ग भनेको कस्तो हो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १२३ को पादटिप्पणीमा हेर्नू।

भएको छ। फुनै कुनै स्थविरहरू चाँहि धुताङ्गधारी भने हुन्छन् तर धुताङ्ग सम्बन्धमा कुनै उपदेश गर्दैनन्। जस्तै बक्कुल महास्थविर। वहाँ धुताङ्गधारी हुनुहुन्छ तर धुताङ्ग सम्बन्धी कुनै उपदेश गर्नुहुन्न। उपनन्द शाक्यपुत्र भने धुताङ्गधारी होइनन् तर धुताङ्ग सम्बन्धी उपदेश भने गर्नुहुन्छ। लालुदायि स्थविर भने न त धुताङ्गधारी हुन् न त धुताङ्ग सम्बन्धी उपदेश नै गर्नसक्ने हुन्। सारिपुत्र स्थविरमा चाँहि दुबै गुण थिए। त्यसैले "तयिदं आयस्मा सारिपुत्तो धुतोचेव धुतवादो च" भनी विसुद्धिमग्गो पृ. ६१ मा उल्लेख भएको हो।

\+ \+ \+

विसुद्धिमग्ग[१], पटिसम्भिदामग्ग[२] र बुद्धवंसट्ठकथा[३] अनुसार सारिपुत्र स्थविरमा 'समाधिविप्फार ऋद्धि' पनि थियो।

\+ \+ \+

शुरु शुरुमा सारिपुत्र स्थविरले देखे देखेका मानिसहरूलाई बोलाई पञ्चशील लिन लगाउनु हुन्थ्यो। मानिसहरू वहाँ प्रतिको गौरवले गर्दा शील लिन्थे तर पालन भने गर्दैनथे र आ-आफ्ना काम गर्थे। यो सुनेर स्थविर खिन्न हुनुहुन्थ्यो। पछि भिक्षुहरूले वहाँलाई

---

१. पृ. २८३–८४: इद्धिविधनिद्देसो।

२. पृ. ४७५: इद्धिकथा।

३. पृ. २४: निदानकथा।

यस्तो भने—"भन्ते ! मानिसहरूको इच्छा विना कर लगाएर उनीहरू-लाई शील नदिनुहोस् । इच्छा हुनेहरूलाई मात्र शील दिनुहोस् ।" स्थविरले यो कुरा स्वीकार्नुभयो[१] ।

+ + +

एक समय सारिपुत्र र महामौद्गल्यायन स्थविरहरू कुनै एक जंगलमा वस्नु भएको थियो । वहाँहरू मिलजुल गरी बसेको कुरा देख्न नसकी वहाँहरूकै स्थानमा जूठो खाएर बस्ने एक पुरुषको मनमा वहाँहरूलाई फुटाउने मनसायले वहाँहरूकहाँ गई चुक्ली सुनाउन थाल्यो । स्थविरहरूले परस्पर कुरा गर्नुभयो । यो पुरुष हामीलाई फुटाउन चाहन्छ भनी उसलाई त्यहाँबाट निकालिदिनुभयो[२] ।

+ + +

एक समय स्थविर नालन्दाको पावारिकम्बवनमा वस्नु भएको थियो । एकदिन विहान सवेरै शरीरकृत्य सिध्याई नालन्दावासी-हरूको हितको लागि भिक्षाटन् गई भोजनोपरान्त शास्ताको सेवाटहल गरिसकेपछि शास्ता आफ्नो गन्धकुटीमा जानुभयो । त्यसपछि स्थविर

१. यस घटना सम्बन्धी सविस्तर कुरा लेखकको जा. सं. भा–४, पृ. ८५: कारण्डिय जातकमा उल्लेख भएको छ ।

२. यस विषयमा विस्तर कुरा लेखकको जा. सं. भा–४, पृ. ९१: घण्णारोह जातकमा उल्लेख भएको छ ।

आफ्नो दिवास्थानमा गई त्यहाँ साथमा बस्ने अन्तेवासीहरू प्रति गर्नुपर्ने कर्तव्य पालन गरी दिवास्थान बढारी छालाको चारपाटे बिच्छयाई पानीले हात खुट्टा सफा पारी पलेटिमारी कालपरिच्छेद सीमित गरी फलसमापत्तिमा बस्नुभयो ।

कालपरिच्छेद अनुसार समापत्तिबाट उठी आफ्नो विषयमा चिन्तन गर्नुभयो । यस बखत वहाँले आफ्नो शील, समाधि र प्रज्ञा आदि गुणहरूमा विचार गर्दा मनमा महत् प्रीति उत्पन्न भयो । यसभन्दा एकलाख असंख्य कल्प अघि अनोमदर्शी बुद्धको चरणमा प्रार्थना गर्ने मेरो मनोरथ सफल भयो भनी मनमा ठूलो प्रीति उत्पन्न भयो ।

त्यसपछि वहाँले यस्तो विचार गर्नुभयो कि "सीमित भएको मेरो गुणको त अन्त जान्न सकिन्न भने तथागतको गुण कन कति होला !" भनी क्रमशः बुद्धको गुण संस्मरण गर्दा मनमा उत्पन्न भएको ठूलो प्रीतिको कुरा भगवान् समक्ष प्रकट गर्नु भएको थियो । यसै कारणलाई लिएर भगवान्ले दीघनिकायमा सम्पसादनीय सूत्रको[१] देशना गर्नुभएको हो ।

\+ \+ \+

सारिपुत्र स्थविर प्रति महाजनहरूको त्यत्तिकै श्रद्धा र भक्ति रहेछ भन्ने कुरा निम्न उदाहरणबाट बुझ्न सकिन्छ ।

---

१. दी. नि. III. पृ. ७७.

एकदिन श्रावस्तीबाट केही भिक्षुहरू कपिलवस्तुमा गए। त्यसबखत कपिलवस्तुवासी शाक्यहरूले भगवान्को सुस्वास्थ्य सम्बन्धी कुरा सोधी त्यसपछि सारिपुत्रमौद्गल्यायन स्थविरहरूको बारेमा पनि सोधेका थिए[१]।

+ + +

'श्रावक' भन्नाले साधारणतया बुद्धका सबै भिक्षुहरूलाई (श्रामणेर भिक्षु दुबै थरीलाई) भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ। शब्दार्थको हिसाबले चाहिं श्रवण गर्ने भन्ने अर्थले 'श्रावक' भनिएको हो।

थेरगाथा अट्ठकथा भाग–२ ले[२] यसको विभाजन यसरी गरेको छ—

सुभूति स्थविरदेखि लिएर बङ्गीस स्थविरसम्म २६४ जनाका नामहरू थेरगाथा पालिमा उल्लेख भएका छन्। संक्षेपरूपमा भन्ने हो भने यी सबै आर्यवास पूरा गरिसकेका हुन् भन्ने अर्थले 'एकविध' (=एकै प्रकारका) श्रावकहरू हुन्।

'एहि भिक्खु' (=आऊ भिक्षु) भन्ने बुद्धवचनद्वारा भएका भिक्षुहरू र त्यस्तो वाक्यद्वारा भिक्षु नभएका समेत गरी दुइ थरी भिक्षुहरू छन्।

---

१. सं. नि. IV. पृ. ३४७: वस्संवुत्थसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं।

२. पृ. २१५–१७: वङ्गीस थेरगाथा अट्ठकथा।

यी मध्ये ज्ञातकौण्डिन्य प्रमुख पञ्चवर्गीय स्थविरहरू; यश स्थविर; उनका विमल सुबाहु, पूर्णजित् र गवम्पति भन्ने साथीहरू; उनीहरूका अरू पचासजना साथीहरू, तोसजना भद्रवर्गीय साथीहरू, उरुवेल काश्यपादि सहित एक हजार जटिलहरू, दुइ अग्रश्रावकहरू र उनीहरूका अढाइशय परिवारहरू र अङ्गुलिमाल स्थविर आदि गरी जम्मा एकहजार तीनशय पचास (१,३५०) हुन्छ । त्यसैले भनेको—

"सतत्तयं सहसञ्च पञ्ञासञ्च पुनापरे ।
एते थेरा महापञ्ञा सब्बेव एहिभिक्खूका'ति[१] ।।"

अर्थ—

"एकहजार तीनशय पचास जना यी महाप्रज्ञा हुने सबै 'आऊ भिक्षु' भन्ने बुद्धवचनद्वारा उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू हुन् ।"

यति मात्र होइन अरू पनि धेरै छन् । जस्तै—सेल ब्राह्मण र उनका तीनशय अन्तेवासी ब्राह्मणहरू[२]; महाकप्पिन[३] र उनका एकहजार परिवारहरू, शुद्धोदन महाराजाले पठाएका दशहजार मानिसहरू[४] र बावरीय[५] ब्राह्मणका सोह्र हजार ब्राह्मण शिष्यहरू—यी

१. पोराणट्ठकथा ।
२. म. नि. II. पृ. ४०१: सेलसुत्तं ।
३. मनो. र. पू. I. पृ. १७७: एककनिपातवण्णना ।
४. लेखकको बु. रा. भा–१, पृ. १३५.
५. लेखकको बु. ब्रा. भा–३, पृ ४०.

सबै 'एहिभिक्खु' भन्ने बुद्धवचनद्वारा उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू हुन् । यस बाहेक अरूहरू 'एहिभिक्खु' भन्ने बुद्धवचनद्वारा उपसम्पन्न नभएका भिक्षुहरू हुन् ।

'एहिभिक्खु' भन्ने बुद्धवचनद्वारा उपसम्पन्न नभएका भिक्षुहरू चारथरी छन्—

(१) त्रिशरणद्वारा उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू[1] ।

(२) महाकाश्यप जस्ता अववाद ग्रहणद्वारा उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू[2] ।

(३) सोपाक जस्ता प्रश्नको उत्तर सुनेर उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू[3] ।

(४) राध जस्ता ज्ञप्ति चतुर्थ वाक्यद्वारा उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू[4] ।

जसरी 'एहिभिक्खु' (= आऊ भिक्षु) भन्ने वाक्यद्वारा उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू र 'एहिभिक्खु' भन्ने वाक्यद्वारा उपसम्पन्न नभएका भिक्षुहरू छन् त्यस्तै गरी 'सन्मुख उपसम्पन्न' भएका र 'परम्मुख उपसम्पन्न' भएका भिक्षुहरू गरी अर्का दुइथरी भिक्षुहरू छन् ।

---

१. महा. व. पा. पृ. २३: पब्बज्जूपसम्पदाकथा, महाखन्धकं ।

२. सं. नि. II. पृ. १८४: चीवरसुत्तं, कस्सपसंयुत्तं ।

३. थेर. गा. अ. क. I. पृ. ४७९: सोपाकत्थेरगाथट्ठकथा । थेर. गा. अ. क. II. पृ. २१६: वङ्गीसत्थेरगाथट्ठकथा ।

४. महा. व. पा. पृ. ५३: ञत्तिचतुत्थकम्मउपसम्पदा, महाखन्धकं ।

यी मध्ये भगवान्को जीवनकालमा जो आर्यजातिद्वारा जन्मेका कौण्डिन्य आदि जस्ता भिक्षुहरू हुन् तिनीहरू 'सन्मुख उपसम्पन्न' भएका भिक्षुहरू हुन् भने भगवान्को परिनिर्वाणपछि उपसम्पन्न भएका भिक्षुहरू 'परम्मुख उपसम्पन्न' भएका भिक्षुहरू हुन् भनी भनिन्छ।

उभतोभाग विमुक्तद्वारा[१] भएका र प्रज्ञाविमुक्तद्वारा[२] भएका उपसम्पन्न भिक्षुहरू गरी अर्का पनि दुइथरी भिक्षुहरू छन्।

जति स्थविरहरूका अपदान (=चर्या) हरू अपदानपालिमा उल्लेख भएका छन् उनीहरू 'सापदान उपसम्पन्न' भिक्षुहरू हुन् भने जसको अपदान (=चर्या) अपदानपालिमा उल्लेख भएका छैनन् उनीहरू 'अनपादान उपसम्पन्न' भिक्षुहरू हुन्।

यसको अतिरिक्त (१) अग्रश्रावक, (२) महाश्रावक र (३) प्रकृति श्रावक गरी अर्का तीनथरी श्रावकहरू देखाई थेरगाथा अट्ठकथाले विभाजन गरेको छ।

---

१. 'उभतोभाग विमुक्त' भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा लेखकको बु. श्रा. च. भा-२, पृ. १०८ को पादटिप्पणीमा र लेखककै बु. ब्र. भ-१, पृ. २८३ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ।

२. 'प्रज्ञाविमुक्त' भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा लेखकको बु. व्रा. भा-३, पृ. १८० को पादटिप्पणीमा र बु. प. भा-१, पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा हेर्नू।

यी मध्ये ज्ञातकौण्डिन्यादि असीतिमहाश्रावकहरूलाई 'असीति महाश्रावक'[1] भनिन्छ भने सारिपुत्रमौद्गल्यायन दुइजनालाई 'अग्रश्रावक' भन्दछन् । बाँकी अरू श्रावकहरू 'प्रकृतिश्रावक' हुन् ।

दुइ अग्रश्रावकहरू असीतिमहाश्रावकहरूमा पनि अन्तरगत हुन्छन्[2] ।

उपरोक्त विभाजनअतिरिक्त दीघनिकाय अर्थकथा[3] सम्पसादनीय सूत्र वर्णनामा चाहिं 'चत्तारो महाथेरा' अर्थात् चार महास्थविर भनी छुट्टै पनि उल्लेख भएको छ ।

यी चार महास्थविरहरू महाकाश्यप, अनुरुद्ध, महाकात्यायन र महाकोट्ठिक महास्थविरहरू हुन् भनी दीघनिकाय अर्थकथाको टीकाले[4] प्रष्ट्याएको छ ।

\+ + +

जब भगवान् बुद्ध पहिलो पटक कपिलवस्तुमा जानुभयो तब त्यहाँ शुद्धोदन राजा सहित शाक्य परिवारहरूको ठूलो भेला भएको

---

१. यी 'असीति महाश्रावक' भनेका को को हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु. म. भा–१, पृ. ८९ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

२. थेर. गा. अ. क. II. पृ. २१५–१७ वङ्गीसत्थेरगाथावण्णना ।

३. III. पृ. १९८.

४. पृ. ५८४.

थियो। त्यसबखत भगवान् बुद्धले त्यहाँ प्रातिहार्य देखाउनु भएको थियो। त्यसबखत सारिपुत्र स्थविर राजगृहको गृद्धकूट पर्वतबाट कपिलवस्तुमा आउनु भई "भन्ते! भगवान्ले कहिलेदेखि बुद्ध हुने कामना गर्नु भएको थियो?" भनी प्रश्न सोध्नु भएको थियो। यसको उत्तर स्वरूप भगवान् बुद्धले दीपङ्कर बुद्धको पालादेखिका कुराहरू बताउनुहुँदै अतीतका चौबीस (२४) जना बुद्धहरूका कुरा प्रकाश पार्नुभयो। जुन कुरालाई पछि गएर बुद्धवंश भनियो[1]। त्यसैले बुद्धवंस पालिमा[2] यसो उल्लेख भएको हो—

"सारिपुत्तो महापञ्ञो, समाधिज्झानकोविदो।
पञ्ञाय पारमिप्पत्तो, पुच्छति लोकनायकं॥

"कीदिसो ते महावीर, अभिनीहारो नरुत्तम।
कम्हि काले तया धीर, पत्थिता बोधिमुत्तमा॥

"तस्स पुट्ठो वियाकासि, करवीकमधुरगिरो।
निब्बापयन्तो हदयं, हासयन्तो सदेवकं॥"

अर्थ—

"श्रावकपारमीपारङ्गतसमाधि र ध्यानमा कोविद तथा महाप्रज्ञावान् हुनुभएका सारिपुत्र स्थविरले लोकनायक बुद्धसँग यस्तो सोध्नुभयो—

१. बु. वं. अ. क. पृ. ३८–३९: निदानवण्णना।

२. पृ. ३०४: रतनचंकमणकण्डं, गा. नं. ७४, ७५, ७८.

"हे महावीर ! हे नरोत्तम बुद्ध ! बुद्धत्वको लागि तपाइँको अभिनीहार (=बुद्धत्वको लागि प्रार्थना, प्रतिज्ञा) कस्तो थियो र कुन समयमा तपाईंले सम्यक्सम्बोधिको निमित्त प्रार्थना गरी बुद्ध हुने प्रतिज्ञा गर्नु भएको हो ?

"अनि वहाँले कोइलीको जस्तो मधुर स्वरले हृदयको तापलाई शीतल पार्नुहुँदै सारा देवमनुष्यहरूलाई हर्षित पार्नुभई उत्तर दिनुभयो।"

× × ×

प्रातिहार्य तीनप्रकारका छन्—ऋद्धिप्रातिहार्य, आदेशना प्रातिहार्य र अनुशासनी प्रातिहार्य[१] ।

यी मध्ये महामौद्गल्यायन स्थविरमा ऋद्धिप्रातिहार्य सहित अनुशासनी प्रातिहार्यको ज्ञान छ भने धर्मसेनापति सारिपुत्र स्थविरलाई आदेशना प्रातिहार्य सहित अनुशासनी प्रातिहार्यद्वारा धर्मोपदेश गर्ने अभ्यास छ भन्ने कुरा बुद्धवंसट्ठकथाले[२] उल्लेख गरेको छ ।

× × ×

---

१. यस सम्बन्धी विस्तर कुरा लेखकको बु. गृ. भा–२, पृ. १६४ को केवट्टगृहस्थीको कुरामा उल्लेख भएको छ ।

२. पृ. ३१: निदानवण्णना ।

जातकहरूमा सारिपुत्रको स्थान

(१) जा. अ. क. I–II. पृ. १०१ नं. ६ को देवधम्म भन्ने जातकमा बनारसका राजाका तीन छोराहरूमध्ये सारिपुत्र स्थविर माहिला छोरा हुने चन्दकुमार भएका थिए ।

(२) जा. अ. क. I-II. पृ. ११२ नं. ११ को लक्खणमिग भन्ने जातकमा बोधिसत्व मृगयोनिमा जन्मेको वेलामा सारिपुत्र स्थविर वहाँको लक्खणमृग भन्ने पुत्र भएका थिए ।

(३) जा अ. क. I–II. पृ. १३६ नं. २३ को भोजजानीय भन्ने जातकमा बोधिसत्व बाराणसी राजाका भोजजानीय भन्ने मंगल घोडा भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर सवार भएका थिए ।

(४) जा. अ. क. I–II. पृ. १६३ नं. ३७ को तित्तिर भन्ने जातकमा बोधिसत्व तित्रो भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर बाँदर भएका थिए ।

(५) जा. अ. क. I-II. पृ. २२८ नं. ६ को विसवन्त भन्ने जातकमा बोधिसत्व वैद्य छँदा सारिपुत्र स्थविर सर्प भएका थिए ।

(६) जा. अ. क. I–II. पृ. २३४, नं. ७२ को सीवल नागराजा भन्ने जातकमा बोधिसत्व हात्ती भएर जन्मेको वेलामा सारिपुत्र स्थविर उही जंगलको एक वृक्षदेवता भएका थिए ।

(७) जा. अ. क. I-II. पृ. २३७, नं. ७३ को सच्चंकिर भन्ने जातकमा पछि राज्य पाउने धार्मिक राजा बोधिसत्व थिए भने सर्प चाहिं सारिपुत्र स्थविर थिए।

(८) जा. अ. क. I-II. पृ. २४५, नं. ७७ को महासुपिन भन्ने जातकमा बोधिसत्व तपस्वी थिए भने सारिपुत्र स्थविर माणवक भएका थिए।

(९) जा. अ. क. I-II. पृ. ३००, नं. ९९ को परोसहस्स भन्ने जातकमा बोधिसत्व उदिच्च ब्राह्मण कुलमा जन्मी पछि ऋषि भएर बसेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वहाँका जेष्ठ शिष्य भएका थिए।

(१०) जा. अ. क. I-II. पृ. ३५०, नं. १३४ को झानसोधन भन्ने जातकमा बोधिसत्व तपस्वी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वहाँका जेष्ठ शिष्य भएका थिए।

(११) जा. अ. क. I-II. पृ. ३५१, नं. १३५ को चन्दाभ भन्ने जातकमा बोधिसत्व तपस्वी भई मृत्युपछि महाब्रह्मा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वहाँका जेष्ठ शिष्य भएका थिए।

(१२) जा. अ. क. I-II. पृ. ३५६, नं. १३८ को गोध भन्ने जातकमा बोधिसत्व थलगोही भई जन्मेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर शीलवान् तपस्वी भएका थिए।

(१३) जा. अ. क. I-II. पृ. ३८१, नं. ५११ को राजोवाद भन्ने जातकमा बोधिसत्व बाराणसीको ब्रह्मदत्त राजा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर राजाको सारथी भएका थिए।

(१४) जा. अ. क. I-II. पृ. ३९२, नं. १५६ को अलीनचित्त भन्ने जातकमा बोधिसत्व बाराणसी राजाका छोरा अलीनचित्त राजकुमार भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर हात्ती भएका थिए ।

(१५) जा. अ. क. I-II. पृ. ४१०, नं. १६३ को सुसीम भन्ने जातकमा बोधिसत्व पुरोहित ब्राह्मणको पुत्र हुँदा सारिपुत्र स्थविर दिशाप्रमुख आचार्य भएका थिए ।

(१६) जा. अ. क. I-II. पृ. ४१३, नं. १६४ को गिज्झ भन्ने जातकमा बोधिसत्व आमाको सेवा गर्ने गिद्ध भएर जन्मेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर बाराणसीका सेठ भएका थिए ।

(१७) जा. अ. क. I-II. पृ. ४५१, नं. १८७ को चतुमट्ट भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक वृक्षदेवता भएको बेलामा सारिपुत्र-मौद्गल्यायनहरू चित्रकूटमा बस्ने हंसका बच्चाहरू भएका थिए ।

(१८) जा. अ. क. I-II. पृ. ४५४, नं. १९० को सीलानिसंस भन्ने जातकमा काश्यप बुद्धको पालामा बोधिसत्व समुद्रको देवता भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर नागराजा भएका थिए ।

(१९) जा. अ. क. I-II. पृ. ४८१, नं. २०६ को कुरुङ्गमिग भन्ने जातकमा बोधिसत्व कुरुङ्गमृग भएर जन्मेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर शतपत्र चरा भएका थिए ।

(२०) जा. अ. क. I-II. पृ. ५७०, नं. २५४ को कुण्डककुच्छि भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक घोडा व्यापारी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सिन्धव घोडा भएका थिए ।

(२१) जा. अ. क. I–II. पृ. ५७६, नं. २५६ को जरूदपाद भन्ने जातकमा बोधिसत्व व्यापारी कुलमा जन्मी गाडिवानहरूको नाइके हुँदा सारिपुत्र स्थविर नागराजा भएका थिए।

(२२) जा. अ. क. I–II. पृ. ६१६, नं. २७२ को व्यग्घ भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक जंगलमा एक पण्डित वृक्षदेवता भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सिंह भएका थिए।

(२३) जा. अ. क. I–II. पृ. ६२२, नं. २७६ को कुरुधम्म भन्ने जातकमा बोधिसत्व कुरुराजा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर एक सेठ भएका थिए।

(२४) जा. अ. क. I–II. पृ. ६३८, नं. २८१ को अब्भन्तर भन्ने जातकमा बोधिसत्व वाराणसीको एक ब्राह्मण कुलमा जन्मी पछि तपस्वी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर कञ्चनजाल भन्ने पर्वतमा जोतिरस भन्ने तपस्वी भएका थिए।

(२५) जा. अ. क. I–II. पृ. ६६३, नं. २९२ को सुपत्त भन्ने जातकमा बोधिसत्व सुपत्त भन्ने कौवाको राजा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सुखुमो भन्ने कौवाका सेनापति भएका थिए।

(२६) जा. अ. क. III. पृ. १, नं. ३०१ को चुल्लकालिङ्ग भन्ने जातकमा बोधिसत्व कालिङ्ग र अस्सक भन्ने राज्यका बीच सिमानामा वस्ने ऋषि भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर अस्सक राजाका नन्दिसेन भन्ने सेनापति भएका थिए।

(२७) जा. अ. क. III. पृ. २२, नं. ३१० को सय्ह भन्ने जातकमा बोधिसत्व वाराणसीको पुरोहित पुत्र भई जन्मी पछि ऋषि भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर राजाका सय्ह भन्ने मन्त्री भएका थिए।

(२८) जा. अ. क. III. पृ. २४, नं. ३११ को पुचिमन्द भन्ने जातकमा बोधिसत्व नीमको रुखका देवता भई जन्मिदा सारिपुत्र स्थविर पीपल रुखका देवता भएका थिए।

(२९) जा. अ. क. III. पृ. २८, नं. ३१३ को खन्तिवादी भन्ने जातकमा बोधिसत्व कुण्डक कुमार नामले जन्मी पछि प्रव्रजित भई बसेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर कलाबु राजाका सेनापति भएका थिए।

(३०) जा. अ. क. III. पृ. ३४, नं. ३१५ को मंस भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक सेठको छोरा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर एक व्याधा भएका थिए।

(३१) जा. अ. क. III. पृ. ६१, नं. ३२६ को कक्कारु भन्ने जातकमा बोधिसत्व त्रयस्त्रिंश देवलोकमा देवपुत्र भई जन्मेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर पनि उहीं देवपुत्र भएका थिए।

(३२) जा. अ. क. III. पृ. ११८, नं. ३५६ को कारण्डिय भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक ब्राह्मण कुलमा जन्मी कारण्डिय नामले दिशाप्रमुख आचार्यको जेष्ठ शिष्य भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर दिशाप्रमुख आचार्य भएका थिए।

(३३) जा. अ. क. III. पृ. ९८, नं. ३४६ को केसव भन्ने जातकमा बोधिसत्व कप्पक भन्ने तपस्वी भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर नारद भन्ने मन्त्री भएका थिए।

(३४) जा. अ. क. III. पृ. १६२, नं. ३७७ को सेतकेतु भन्ने जातकमा बोधिसत्व दिशाप्रमुख आचार्य भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर चाण्डाल पुत्र भएका थिए।

(३५) जा. अ. क. III. पृ. १३२, नं. ३६१ को वण्णारोह भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक वृक्षदेवता भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर सिंह भएका थिए।

(३६) जा. अ. क. III. पृ. १९०, नं. ३८५ को नन्दियमिगराज भन्ने जातकमा बोधिसत साकेत नगरमा आमा बाबुको सेवा गर्ने नन्दिय भन्ने मृग भई जन्मेको वेलामा सारिपुत्र स्थविर नन्दिय मृगकहाँ खबर लंजाने ब्राह्मण भएका थिए।

(३७) जा. अ. क. III. पृ. १९३, नं. ३८६ को खरपुत्त भन्ने जातकमा बोधिसत्व शक्र देवेन्द्र भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर सेनक राजाको रथको घोडा भएका थिए।

(३८) जा. अ. क. III. पृ २३६, नं. ४०१ को दसण्ण भन्ने जातकमा बोधिसत्व राजाका मन्त्री सेनक पण्डित भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर राजाका पण्डितहरूमध्ये पुक्कुस पण्डित भएका थिए।

(३९) जा. अ. क. III. पृ. २६६, नं. ४०२ को सत्तुभस्त भन्ने जातकमा बोधिसत्व राजाका सेनक भन्ने मन्त्री भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर एक वृक्षदेवता भएका थिए ।

(४०) जा. अ. क. III. पृ. २८०, नं. ४१२ को कोटि-सिम्बलि भन्ने जातकमा बोधिसत्व कोटिसिम्बलि भन्ने रुखको देवता भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर गरुड राजा भएका थिए ।

(४१) जा. अ. क. III. पृ. ३०३, नं. ४१८ को अट्ठसद्द भन्ने जातकमा बोधिसत्व ऋषि भइरहेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर एक विद्वान माणवक भएका थिए ।

(४२) जा. अ. क. III. पृ. ३२७, नं. ४२३ को इन्द्रिय भन्ने जातकमा बोधिसत्व जोतिपाल भन्ने पुरोहित पुत्र भई पछि ऋषि भई सरभङ्गशास्ता भन्ने भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वहाँकहाँ सालिस्सर भन्ने शिष्य भएका थिए ।

(४३) जा. अ. क. IV. पृ. ४०, नं. ४३८ को तित्तिर भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक दिशाप्रमुख आचार्य भई हिमालतिर बसिरहेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सिंह भएका थिए ।

(४४) जा. अ. क. IV. पृ. ६४, नं. ४४४ को कण्हदीपायन भन्ने जातकमा बोधिसत्व कण्हदीपायन भन्ने तपस्वी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर आणिमण्डब्य भन्ने तपस्वी भएका थिए ।

(४५) जा. अ. क. IV. पृ. ८०, नं. ४४७ को महाधम्मपाल भन्ने जातकमा बोधिसत्व धम्मपालकुमार भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर आचार्य भएका थिए।

(४६) जा. अ. क. IV. पृ. ९०, नं. ४५० को बिलारकोसिय भन्ने जातकमा बोधिसत्व शक्र देवेन्द्र भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर चन्द्र भन्ने देवपुत्र भएका थिए।

(४७) जा. अ. क. IV. पृ. ९८, नं. ४५३ को महामंगल भन्ने जातकमा बोधिसत्व रक्खित तपस्वी भई बसिरहेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर मंगल सम्बन्धी प्रश्न सोध्ने प्रथम शिष्य भएका थिए।

(४८) जा. अ. क. IV. पृ. १०३, नं. ४५४ को घत भन्ने जातकमा बोधिसत्व घतपण्डित भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वासुदेव भएका थिए।

(४९) जा. अ. क. IV. पृ. १११, नं. ४५५ को मातिपोसक भन्ने जातकमा बोधिसत्व आमाको सेवा गर्ने सेतो हात्ती भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर हात्ती आचार्य (=माहुते) भएका थिए।

(५०) जा. अ. क. IV. पृ. १३६, नं. ४६१ को दसरथ भन्ने जातकमा बोधिसत्व राम पण्डित भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर लक्खण (=लक्षण) भएका थिए।

(५१) जा. अ. क. IV. पृ. १४२, नं. ४६२ को संवर भन्ने जातकमा बोधिसत्व मन्त्री आचार्य भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर

एकशय दाजुभाइ राजकुमारहरूको सबभन्दा जेठो उपोसथ कुमार भएका थिए ।

(५२) जा. अ. क. IV. पृ. १६१, नं. ४६६ को समुद्दवाणिज भन्ने जातकमा बोधिसत्व बुद्धिमानी सिकर्मी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर उत्तरदिशामा बस्ने देवता भएका थिए ।

(५३) जा. अ. क. IV. पृ. १८२, नं. ४७२ को महापदुम भन्ने जातकमा बोधिसत्व वाराणसी राजाको पद्मकुमार भन्ने पुत्र भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर बोधिसत्वलाई जोगाउने देवता भएका थिए ।

(५४) जा. अ. क. IV. पृ. १९९, नं. ४७६ को जवनहंस भन्ने जातकमा बोधिसत्व जवन भन्ने हंस भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर जवनहंसकी महिली बहिनी हंस भएकी थिइन् ।

(५५) जा. अ. क. IV. पृ. २३७, नं. ४८३ को सरभमिग भन्ने जातकमा बोधिसत्व सरभमृग भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वाराणसी राजाका पुरोहित ब्राह्मण भएका थिए ।

(५६) जा. अ. क. V. पृ. १०, नं. ४८६ को महाउक्कुस भन्ने जातकमा बोधिसत्व सिंह भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर उत्क्रोश (पक्षि) राजा भएका थिए ।

(५७) जा. अ. क V. पृ. २१, नं. ४८८ को भिस भन्ने जातकमा बोधिसत्व महाकञ्चन कुमार भन्ने ब्राह्मण पुत्र भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर उपकञ्चन पुत्र भन्ने वहाँका सातजना भाइहरूमध्ये एक भाइ थिए ।

(५८) जा. अ. क. V. पृ. ३७, नं. ४९० को पञ्चुपोसथ भन्ने जातकमा बोधिसत्व मगध देशको ब्राह्मण कुलमा जन्मी पछि तपस्वी भई जंगलमा बसेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सर्प भएका थिए।

(५९) जा. अ. क. V. पृ. ५६, नं. ४९३ को महावाणिज भन्ने जातकमा बोधिसत्व गाडीवान भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर नागराजा भएका थिए।

(६०) जा. अ. क. V. पृ. ७१, नं. ४९६ को भिक्खा-परम्परा भन्ने जातकमा बोधिसत्व हिमालतिर बस्ने तपस्वी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर पुरोहित भएका थिए।

(६१) जा. अ. क. V. पृ. १०३, नं. ५०१ को रोहन्तमिग भन्ने जातकमा बोधिसत्व अन्धा आमा बाबुहरूको सेवा गरिरहेका रोहन्त भन्ने मृग भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर बाराणसीका राजा थिए।

(६२) जा. अ. क. V. पृ. ११०, नं. ५०२ को चूलहंस भन्ने जातकमा बोधिसत्व सुवर्णहंस भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर बाराणसीको बहुपुत्रक भन्ने राजा भएका थिए।

(६३) जा. अ. क. V. पृ. १२७, नं. ५०५ को सोमनस्स भन्ने जातकमा बोधिसत्व कुरु राष्ट्रको रेणु भन्ने राजाका सोमनस्स भन्ने राजकुमार भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर महारक्खित भन्ने तपस्वी भएका थिए।

(६४) जा. अ. क. V. पृ. १३४, नं. ५०६ को चम्पेय्य भन्ने जातकमा बोधिसत्व चम्पेय्य भन्ने नागराजा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वाराणसीका उग्गसेन भन्ने राजा भएका थिए।

(६५) जा. अ. क. V. पृ. १५०, नं. ५०९ को हत्थिपाल भन्ने जातकमा बोधिसत्व पुरोहित ब्राह्मणको हस्तिपाल भन्ने पुत्र भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर पनि अश्वपाल नामले उनकै भाइको रूपमा जन्मेका थिए।

(६६) जा. अ. क. V. पृ. १८६, नं. ५१३ को जयद्दिस भन्ने जातकमा बोधिसत्व जयद्दिस राजाका पुत्रको रूपमा अलीनसत्तु कुमार भन्ने नामले बसिरहँदा सारिपुत्र स्थविर तपस्वी भएका थिए।

(६७) जा. अ. क. V. पृ. २१३, नं. ५१५ को सम्भव भन्ने जातकमा बोधिसत्व सबभन्दा कान्छो सम्भवकुमार भई बसेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सञ्जय कुमारको नामले दाजु भएका थिए।

(६८) जा. अ. क. V. पृ. २०८, नं. ५१८ को पण्डरक भन्ने जातकमा बोधिसत्व गरुड राजा भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर नागराजा भएका थिए।

(६९) जा. अ. क. VI. पृ. १, नं. ५२१ को तेसकुण भन्ने जातकमा बोधिसत्व जम्बुक भन्ने सुगाको बच्चा भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर वेस्सन्तर नामक लाटोकोसेरोको बच्चा भएका थिए।

(७०) जा. अ. क. VI. पृ. १५, नं. ५२२ को सरभङ्ग भन्ने जातकमा बोधिसत्व सरभङ्ग भन्ने तपस्वी भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर बोधिसत्वका सालिस्सर भन्ने प्रथम शिष्य भएका थिए।

(७१) जा. अ. क. VI. पृ. ४५, नं. ५२४ को संखपाल भन्ने जातकमा बोधिसत्व संखपाल भन्ने नागराजा (= अजिंगर) भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर नागराजालाई व्याधाहरूको हातबाट मुक्त पारिदिने आलार नामका गृहस्थी थिए।

(७२) जा. अ. क. VI. पृ. ५८, नं. ५२५ को चुल्लसुतसोम भन्ने जातकमा बोधिसत्व सोह्र हजार स्त्रीहरू भएका सुतसोम भन्ने बाराणसीका राजा थिए र सारिपुत्र स्थविर उनका जेठा छोरा भएका थिए।

(७३) जा. अ. क. VI. पृ. ८३, नं. ५२७ को उम्मादन्ती भन्ने जातकमा बोधिसत्व सिविराजाका छोरा सिविराजकुमार भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर सेनापतिका छोरा अहिपारक नाम भएका थिए।

(७४) जा. अ. क. VI. पृ. १६७, नं. ५३२ को सोणानन्द भन्ने जातकमा बोधिसत्व एक ब्राह्मणका सोणकुमार भन्ने छोरा भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर बाराणसीको ब्रह्मदत्त भन्ने नगरका मनोज भन्ने राजा भएका थिए।

(७५) जा. अ. क. VI. पृ. १८५, नं. ५३३ को चुल्लहंस भन्ने जातकमा बोधिसत्व धतरट्ठ भन्ने हंसराजा थिए र सारिपुत्र स्थविर महिंसक राष्ट्रको सकुल नगरका सकुल भन्ने राजा भएका थिए।

(७६) जा. अ. क. VI. पृ. २०१, नं. ५३४ को महाहंस भन्ने जातकमा बोधिसत्व धतरट्ठ कुलका हंसराजा थिए र सारिपुत्र स्थविर बाराणसीका संयम भन्ने राजा भएका थिए।

(७७) जा. अ. क. VI. पृ. २२४, नं. ५३५ को सुधाभोजन भन्ने जातकमा बोधिसत्व शक्र देवेन्द्र भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर कञ्चन गुफामा बस्ने नारद भन्ने तपस्वी भएका थिए।

(७८) जा. अ. क. VI. पृ. २४९, नं. ५३६ को कुणाल भन्ने जातकमा बोधिसत्व कुणाल (=कोइली जस्ता पहाडका चरा वर्ग) भन्ने चरा भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर नारद भन्ने तपस्वी भएका थिए जो कुणाल चराको उपदेश सुन्न गएका थिए।

(७९) जा. अ. क. VI. पृ. २८८, नं. ५३७ को महासुतसोम भन्ने जातकमा बोधिसत्व कुरु राष्ट्रमा इन्दपत्त नगरका सुतसोम राजा भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर कालहत्थि भन्ने बनारसी राजाका सेनापति भएका थिए।

(८०) जा. अ. क. VII. पृ. २५, नं ५३९ को महाजनक भन्ने जातकमा बोधिसत्व मिथिला देशका महाजनक राजा भई पछि तपस्वी भएका थिए। त्यसबेला सारिपुत्र स्थविर चाहिं महाजनकले

त्याग गरेर जांदा बाटामा भेटी त्यागगर्नुमा उत्साहित पार्ने नारद कश्यप तपस्वी भएका थिए ।

(८१) जा. अ. क. VII. पृ. १११, नं. ५४२ को खण्डहाल भन्ने जातकमा बोधिसत्व बाराणसी जो त्यसबखत पुष्पवती भन्ने नामले प्रसिद्ध थियो त्यहांका एकराजा नामक राजाका छोरा चन्द्रकुमार भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर बोधिसत्वको भाइ सूर्यकुमार भएका थिए ।

(८२) जा. अ. क. VII. पृ. १४१, नं. ५४३ को भूरिदत्त भन्ने जातकमा बोधिसत्व भूरिदत्त भन्ने नागराजा भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर वहांका सुदस्सन भन्ने पुत्र भएका थिए ।

(८३) जा. अ. क. VII. पृ. १६४, नं. ५४४[1] को महानारद कस्सप भन्ने जातकमा बोधिसत्व महाब्रह्मा भएको वेलामा सारिपुत्र स्थविर विदेहराष्ट्रको अङ्ग भन्ने राजाका विजय भन्ने पुत्र भएका थिए ।

(८४) जा. अ. क. VII. पृ. २२९, नं. ५४५ को विधुर भन्ने जातकमा बोधिसत्व विधुर पण्डित भन्ने कुरु राष्ट्रका धनञ्जय कोरव्य राजाको मन्त्री भएका थिए र सारिपुत्र स्थविर चाहिं वरुण भन्ने नागराजा भएका थिए ।

---

१. मूलपालिमा चाहिं यो जातक नं. ५४५ जातकमा उल्लेख भएको छ ।

(८५) जा. अ. क. VII. पृ. २९५, नं. ५४६ को महाउम्मग्ग[1] भन्ने जातकमा बोधिसत्व मिथिला देशका पाचीनयवमज्झक भन्ने निगमको सिरिवड्ढक भन्ने सेठको छोराको रूपमा महोसध कुमार भन्ने नामले जन्मेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर कम्पिल राष्ट्रका राजा भई उत्तरपञ्चाल भन्ने नगरमा बस्थे ।

(८६) जा. अ. क. VII. पृ. ४२०, नं. ५४७ को महा-वेस्सन्तर भन्ने जातकमा बोधिसत्व शिवी राष्ट्रका सञ्जय भन्ने राजाका छोरा भई वेस्सन्तर भन्ने नामले जन्मेको बेलामा सारिपुत्र स्थविर जूजक ब्राह्मणले बाटामा भेटेका अच्युत भन्ने ऋषि भएका थिए ।

जा. पा. I. पृ. १९५, नं. ४४१ को चतुपोसथिक भन्ने जातकमा बोधिसत्व विधुर पण्डित भएको बेलामा सारिपुत्र स्थविर नागराजा भएका थिए भनी उल्लेख भएको छ । अट्ठकथा (IV. पृ. ५४) मा चाहिं यस जातक सम्बन्धमा केही कुरा उल्लेख भएको पाइँदैन । केवल यसको कुरा 'पुण्ण जातकमा' उल्लेख भएको छ भनी उल्लेख गरेको छ ।

× × ×

---

१. यस जातकलाई मूल पालिमा 'विधुर जातक' भनी उल्लेख गरेको छ ।

सारिपुत्र नामका विभिन्न व्यक्तिहरू

(१) सारिपुत्र स्थविर— यिनी ती हुन् जसले 'सारत्थदीपनी' भन्ने समन्तपासादिका नामक विनय अर्थकथाको टीका लेखेका छन्[१] ।

(२) सारिपुत्र स्थविर— यिनी तिनी हुन् जसले 'सारत्थ मञ्जुसा' भन्ने मनोरथपूरणी नामक अंगुत्तर अर्थकथाको टीका लेखेका छन्[२] ।

(३) सारिपुत्र स्थविर— यिनी तिनी वङ्गन्त र रूपसारी भन्ने दम्पत्तिका छोरा हुनुहुन्छ । वहाँको नाम 'उपतिस्स' हो । भिक्षु भएपछि वहाँलाई 'सारिपुत्र' नामले चिन्न थाले । वहाँको परिचय यसमा उल्लेख भएको छ ।

(४) सारिपुत्त संयुत्तं— यो संयुत्त (=संयुक्त) त्रिपिटकको संयुत्तनिकाय (=संयुक्तनिकाय) को ५६ संयुक्तहरूमध्येको २९ सौं संयुक्त हो ।

(५) सारिपुत्तवग्ग—यो वर्ग सं. नि. II. पृ. ४५० मा छ । 'सारिपुत्तवग्ग' (=सारिपुत्र वर्ग) भनेको संयुक्तनिकायको दोश्रो भाग अन्तर्गतको वर्ग हो ।

---

१. 'त्रिपिटक धर्मकोष' I. पृ. २६; प्रकाशक सासनसेवक समिति, महरगम, श्रीलंका, ई. सं. १९७८

२. 'त्रिपिटक धर्मकोष' I. पृ. २६.

संयुक्त निकायलाई मूल ५ वर्गमा विभाजित गरेको छ। जस्तै—(१) सगाथवर्ग, (२) निदानवर्ग, (३) खन्धवर्ग, (४) सलायतनवर्ग र (५) महावर्ग। यी वर्ग भित्र ५६ संयुक्तहरू छन्। प्रत्येक संयुक्तभित्र पनि वर्गहरू छन्। माथिको 'सारिपुत्तवग्ग' (=सारिपुत्र वर्ग) यसै अन्तर्गतको हो।

(६) सारिपुत्तसुत्तं (=सारिपुत्र सूत्र)—यो सूत्र अं. नि. तिकनिपात, देवदूतवर्गको पृ. १२३ मा उल्लेख भएको छ।

(७) सारिपुत्तसुत्तं (=सारिपुत्र सूत्र)—यो सूत्र अं. नि. दसकनिपात, आनिसंसवर्गको पृ. १०५ मा उल्लेख भएको छ।

(८) सारिपुत्तसुत्तं (=सारिपुत्र सूत्र)—यो सूत्र अं. नि. चतुक्कनिपात, पटिपदावर्गको पृ. १६४ मा उल्लेख भएको छ।

(९) सारिपुत्तसुत्तं (=सारिपुत्र सूत्र)—यो सूत्र सु. नि. अट्ठकवर्गको पृ. ४१५ मा उल्लेख भएको छ।

(१०) सारिपुत्तसुत्तं (=सारिपुत्र सूत्र)—यो सूत्र महानिद्देस, अट्ठकवर्गको पृ. ३८६ मा उल्लेख भएको छ।

(११) सारिपुत्तसुत्तं (=सारिपुत्र सूत्र)—यो सूत्र उदानपालि, नन्दवर्गको पृ. ९३ मा उल्लेख भएको छ।

(१२) सारिपुत्त-वंगीससुत्तं—पोलवत्ते बुद्धदत्त महास्थविरद्वारा ई. सं. १९५३ मा सम्पादित त्रिपिटकसूची पृ. २४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन सं. नि. I. पृ. १८९ ले 'सारिपुत्तसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(१३) सारिपुत्त अविज्जापञ्चसुत्तं—त्रिपिटकसूची पृ. २४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन सं. नि. II. पृ. ३८८ ले 'कोट्ठिकसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(१४) सारिपुत्त विज्जापञ्चसुत्तं—त्रिपिटकसूची पृ. २४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन सं. नि. II. पृ. ३८८ ले 'दुतिय कोट्ठिकसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(१५) सारिपुत्त समुदय धम्मसुत्तं—त्रिपिटकसूची पृ. २४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन सं. नि. II. पृ. ३८६ ले 'ततिय समुदयसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(१६) सारिपुत्त सद्धिविहारिकसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. ९५ सलायतनसंयुक्तको लोककामगुणवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(१७) सारिपुत्त परिनिब्बानसुत्तं—त्रिपिटकसूची पृ. ५६ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन सं. नि. IV. पृ. १३८ ले 'चुन्दसुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ।

(१८) सारिपुत्तानन्दसुत्तं—त्रिपिटकसूची पृ. २९४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन सं. नि. IV. पृ. २९४ सोतापत्ति संयुत्तको वेलुवद्वारवर्गमा 'पठम सारिपुत्तसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(१९) सारिपुत्त एतदग्गसुत्तं—यो सूत्र अं. नि. एककनिपातको एतदग्गवर्गको पृ. २३ मा उल्लेख भएको छ।

(२०) सारिपुत्त आघात विनयसुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. १०० मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. पञ्चकनिपातको आघातवर्गको पृ. ४३५ मा 'दुतिय आघातपटिविनयसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ।

(२१) सारिपुत्त कल्याणमित्ततासुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. १०९ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. सत्तकनिपात, देवतावर्ग, पृ. १७६ ले 'दुतिय सोवचस्सतासुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२२) सारिपुत्त निद्दसभिक्खुसुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. १०९ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. सत्तकनिपात, देवतावर्ग पृ. १७९ ले 'पठम निद्दससुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२३) सारिपुत्त सीहनादसुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. ११६ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. नवकनिपात, सीहनादवर्ग पृ. २० ले केवल 'सीहनादसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२४) सारिपुत्त हतुपनिससुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. ११९ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. दसकनिपात, आनिसंसवर्ग पृ. १०२ ले 'दुतिय उपनिससुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२५) सारिपुत्त सचित्त परियायसुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. १२० मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. दसक-निपात, सचित्तवर्ग पृ. १७४ ले केवल 'सारिपुत्तसुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२६) सारिपुत्त हतनिस्सयसुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. १२४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. एकादसनिपात, निस्सयवर्ग पृ. ३६१ ले 'दुतिय उपनिससुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२७) सारिपुत्त समाधि पटिलाभसुत्तं— त्रिपिटकसूची पृ. १२४ मा उल्लिखित यस सूत्रलाई नालन्दा प्रकाशन अं. नि. एकादस-निपात, निस्सयवर्ग पृ. ३६४ ले 'सञ्ञासुत्तं' भनी उल्लेख गरेको छ।

(२८) सारिपुत्तत्थेरवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ३७३ अरहन्तवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(२९) सारिपुत्तपब्ह विस्सज्जनवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ३७८ अरहन्तवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(३०) सारिपुत्त मातुल ब्राह्मणवत्थु— यो कथा धम्म. प. अ. क. सहस्सवर्गको पृ. ४०१ मा उल्लेख भएको छ।

(३१) सारिपुत्त भागिनेय्यवत्थु— यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ४०२ सहस्सवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(३२) सारिपुत्त सहायक ब्राह्मणवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ४०३ सहस्सवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(३३) सारिपुत्त सद्धिविहारिकवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ६३६ मलवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(३४) सारिपुत्तत्थेरवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ८०० ब्राह्मणवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(३५) सारिपुत्तत्थेरवत्थु त्रिपिटकसूची पृ. १३३ मा उल्लिखित यो कथाको शीर्षक धम्मपदट्ठकथाले चाहि 'आचरिय पूजकवत्थु' भनी ब्राह्मणवर्गको पृ. ८०३ मा उल्लेख भएको छ।

(३६) सारिपुत्तत्थेरवत्थु—त्रिपिटकसूची पृ. १३३ मा उल्लिखित यो कथाको शीर्षक धम्म. प. अ. क. ब्राह्मणवर्गको पृ. ८११ मा 'सारिपुत्तस्समातुवत्थु' भनी उल्लेख भएको छ।

(३७) सारिपुत्तत्थेरवत्थु—यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ८२२ ब्राह्मणवर्गमा उल्लेख भएको छ।

(३८) सारिपुत्तत्थेरगाथा—यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. ३६५ तिसनिपातमा उल्लेख भएको छ। यसको वर्णन थेर. गा. अ. क. II. पृ. ९० मा उल्लेख भएको छ।

(३९) सारिपुत्तत्थेर अपदान—यो अपदान अपदानपालिको बुद्धवर्ग पृ. १८ मा उल्लेख भएको छ। यसको वर्णन अप दा. अ. क. पृ. १७५ मा उल्लेख भएको छ।

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

"बुद्धकालीन श्रावक-चरित"

भाग-५, संग्रह-२४

(सारिपुत्र चरित समाप्त)

नामावली

अ

अङ्ग १९०
अङ्गमगधका ५, को आय हुने ९९
अङ्गुत्तरनिकायको ५२, को तिकनिपातमा १३२, को अट्ठकनिपातमा १३२
अङ्गुत्तरनिकायमा ५६
अङ्गुत्तरनिकाय अर्थकथा ११, १३८, ले १७, अनुसार ५
अग्गसावकवत्थु १, ४, १८
अग्गासनादि अनुजानना ४५
अच्चुत भन्ने ऋषि भएका थिए १९१
अञ्ञाकोण्डञ्ञ ५४
अट्ठकवर्गको १९३
अट्ठसद्द भन्ने जातकमा १८३
अत्थसालिनीले १००
अन्धकवनमा जानुभयो ८५
अनाथपिण्डिकसुत्तवण्णना ११६
अनुरुद्ध ५८, ७२, १२५, का साथमा बस्ने ५८, ले ५८, ७१, स्थविर १०४, १३२, स्थविरले २८, १५६, महावितक्कसुत्त १३३, महावितक्क सूत्रको उपदेश सुनी १३२, महावितक्क सूत्रको कुरा ७२
अनुपद सूत्रको वर्णनामा १०३
अनुपद सूत्रमा १४, ५२, १०२, १०३
अनुपदसुत्तवण्णना १५, १६
अनोतत्त ५४
अनोतप्त ५४, दहमा ५४
अनोमदर्शी बुद्धको चरणकमलमा १४५
अपदानमा ३६, ७७
अपदानपालिमा ४२, ९४

अम्बविमानवत्थु १३५
अब्भन्तर जातक ७३
अब्भन्तर भन्ने जातकमा १८०
अभिधर्मको परम्परा १८०
अभिधर्मका कुराहरू १००
अरणविभङ्ग सुत्तवण्णना ५७
अरहन्तवर्ग १२, मा ३, ११, १६६
अरुणवती भन्ने विहारमा १३६
अलीनचित्त राजकुमार १७९
अलीनसत्त कुमार १८७
अवन्ति देशको ९६
अश्वजित् ५९, ६०, ९९, बाट ४१, भिक्षु ७, भिक्षुसँग भेट ७, स्थविर को ७, स्थविरको उपस्थानमा ३९, स्थविर-सँग ३९, स्थविरले ८, ५७, स्थविरलाई ४०
अश्वपाल नामले जन्मेका थिए १८७
अहिपारक १८८

आ

आघातवर्गको १९५
आचरियपूजकवत्थु ४०, १९७
आणिमण्डव्य भन्ने तपस्वी १८३
आनन्द १२२, १२५, १२७, १५७, लाई १२६, ले ८८, ले गर्छन् १२३, १२७, को कारणले १२३, को कार-णले गर्दा १२७, सँग ४५, सँगको घनिष्टता १२२, को कुरालाई अनुमोदन गर्नुभयो १२२
आनन्द स्थविर ५८, १०४, १२३, १२४, १२५, कहाँ जानु-भयो १५८, को अगाडि १२४, ले २८, १२३, १२४, १२७, १२८, १२९, १३०, १५८, लाई १२८, १२६, लाई भनी ४५, लाई नै दिनुहुन्छ १२७, माथि १२७, र चुन्द १५९
आनन्देन सारिपुत्तस्स निक्खित्त-पत्तवत्थु १२९
आनिसंसवर्ग १६५, को १६३
आयुष्मान सारिपुत्र ११, अनुरुद्ध १३२, १३३, को निमित्त १३०
आयुष्मान आनन्दकहाँ १५८

आलार नामक गृहस्थी १८८
आसनप्पटिवाहनपटिक्खेपं ४५

इ. उ. ऋ

इट्ठकावती भन्ने गाउँमा १२६
इन्द्रभन्दा पनि तिमी ठूला छौ त? १५०
इन्दपत्त नगरका १८९
इन्द्रिय भन्ने जातकमा १८३
इद्धिविधनिद्देसो ५५
उक्कचेलसुत्तवण्णना १५३
उत्क्रोश (पक्षि) राजा १८५
उग्गसेन भन्ने राजा १८७
उत्तरपञ्चाल भन्ने नगरमा १९१
उत्तरा ६६, वत्थु ६९
उत्तरायवत्थुमा ६६
उत्तराविमानवत्थुमा ६६
उत्तरानन्दा ६६
उत्तराविमानट्ठकथा ६६
उदान अर्थकथा ११
उदिच्च ब्राह्मण १७८
उपकञ्चन पुत्त १८५
उपचाला ११, १२, १२७, स्थविरा ११, को पुत्रको नाम १२
उपतिस्स १, २, ४, गाउँमा २, गाउँका ब्राह्मण परिवारहरूको बीचमा ३, भन्ने गाउँ थियो १, का ४, को मनमा ५, ले ७, हो ३, ८५, १९५, परिव्राजक ७, ९, परिब्राजक हुँ ८, परिब्राजकले ८, ९, परिब्राजकले देखे ७, र कोलित परिब्राजक ६, र कोलित परिब्राजकहरू १४
उपरेवत १३, १४७, सँग भेट १४७
उपवान ८८, १०८, कहाँ गई ८८, ले ८८, सुत्तं ८८
उपवाण सन्दिट्ठिक सुत्तं १०८
उपसेन १२, १३७, थेरगाथा वर्णनामा ११, सूत्र वर्णनामा ११, वङ्गन्त पुत्र ११
उपालि स्थविर १०४, ले ११५
उपालित्थेर अपदानं ११६
उपोसथ कुमार १८५
उम्मादन्ती भन्ने जातकमा १८८
ऋषिपतन ७

ए

एकक्कनिपातमा १
एकक्कनिपात वर्णनामा ११

एककनिपातवण्णना ११४
एक पुग्गल वर्गमा ५२
एकतिंसतिम पाचित्तियं २३, २४
एकपञ्ञासमपाचित्तियं १०८
एकराजा नामक राजाले १९०
एतदग्गवग्गो ७८
एतदग्ग वर्गको १९४
एतदग्गवण्णना ११४

क

ककरजातक ९८
कक्कारु भन्ने जातक १८१
कङ्खारेवत स्थविर १०४
कञ्चन गुफामा बस्ने १८९
कञ्चनजाल भन्ने पर्वतमा १८०
कनक विमानमा उत्पन्न भइन् १५५
कप्पक भन्ने तपस्वी १८२
कम्पिल राष्ट्रका राजा १९१
कपिलवस्तुबाट २२
कपिलवस्तुवासी ८५
कपोत कन्दरामा ४८a
कलन्दक निवापमा ४८a
कलाबु राजाका सेनापति १८१
कण्हदिन्न ९६, भन्ने ब्राह्मण १३४
कण्हदिन्नत्थेरगाथट्ठकथा ९६, वण्णना १३४
कण्हदीपायन भन्ने जातक १८३
कारण्डिय १८१
कालहत्थि १८९
कालिङ्ग १८०
काश्यप बुद्धको पालामा १७९
काशी कोशलको आम्दानी ९८
किसीलसुत्तवण्णना २
कीटागिरिको सडकमा ६०
कीटागिरिमा ५९, ९९, जानुभयो १२०, बास बस्यो ५९
कीटागिरिसुत्तवण्णना ९९
कुञ्जरविमान अनुसार १३४
कुण्डक कुमार १८१
कुण्डककुच्छ भन्ने जातकमा १७९
कुण्डलकेशा ७९, ले ८०, सँग ८०
कुण्डलकेसा थेरीगाथा कट्ठकथा ८१
कुण्डकुच्छिसिन्धव जातकमा ७४
कुणाल १८९, चराको उपदेश १८९, भन्ने जातकमा १८९
कुमा ९६
कुमापुत्र ९६
कुमापुत्तत्थेरगाथट्ठकथा ९६
कुरुङ्गमिग भन्ने जातकमा १७९
कुरुङ्गमृग १७९

कुरुधम्म भन्ने जातकमा १८०
कुरु राष्ट्रका १९०
कुरु राष्ट्रको १८६
कुरु राष्ट्रमा १८९
केसव भन्ने जातकमा १८२
कोकालिक भिक्षुले ११८
कोकालिकसुत्तं ११८
कोटिसिम्बलि भन्ने रुखको देवता १८३
कोटिसिम्बलि भन्ने जातकमा १८३
कोट्ठिकसुत्तं १९४
कोलित २, ४, लाई ३, ९, भन्ने गाउँको २, गाउँका ब्राह्मण परिवार ३, गाउँमा जन्मेका हुनाले २, को मनमा ५
कोलिय नगरमा ९३
कोशल राजाको दरबारमा गई ७३
कौसियपुत्र १००
कौशम्बीक भिक्षुहरूका झगडा ५८
कौशम्बीमा ५८

ख

खण्डहाल भन्ने जातकमा १९०
खन्तिवादी भन्ने जातकमा १८१
खदिरवनीय रेवत १२, १३०, स्थविर ११, थेरवत्थु ३, १२
खदिरवनीय रेवतत्थेरगाथा वण्णना १२
खन्धवर्ग १९३
खरपुत्त भन्ने जातकमा १८२
खुद्दकनिकायको १३४

ग, घ

गग्गरा १३३
गण्डम्ब भन्ने रुखमनि ५४
गिज्झ भन्ने जातकमा १७९
गृद्धकूट पर्वतस्थित १५
गृद्धकूट पर्वतबाट १६
गोध भन्ने जातकमा १७८
गोसिंग शालवनमा १२४
घत भन्ने जातकमा १०४
घतपण्डित १८४
घटसुत्तं ११२
घोसितारामा ८८

च, छ

चतुपोसथिक भन्ने जातकमा १९१

चतुमट्ट भन्ने जातकमा १७९
चन्द कुमार १७७
चन्दन वनमा ५४
चन्द्र भन्ने देवपुत्र १८४
चन्द्रकुमार भएका थिए १९०
चन्दाभ भन्ने जातकमा १७८
चम्पाको १३३
चम्पेय्य भन्ने जातकमा १८७
चम्पेय्य भन्ने नागराजा १८७
चातुम ४५, सुत्तं ४६, का शाक्य-
हरूले ४६
चातुर्महाराजिक देवताहरूले ५४
चातुर्महाराजिक देवताहरू हुन्
१५०
चातुर्महाराजिक देवताहरू हुँ
१४९
चातुर्महाराजिक देवताहरूभन्दा
१५०
चाला ११, १२, १३७, को पुत्रको
नाम १२, स्थविरा ११,
थेरीगाथा वर्णनामा ११
चित्रकूटमा बस्ने १७९
चुन्द ११, १३७, १४१, ले १५८,
सँग १५२, यस्तो भन्दछन्
१५८, स्थविरले १४१,
१४९, १५२, १५६,
स्थविरसँग १४९, सुत्तं १,
१०८, १३०, १४८, १५७,
१९४, सुत्तवण्णना १५३,
१५५, १५६, सूत्रमा
१४८, १५७, श्रमणुद्देश
१०, १५७, श्रमणोद्देश
१०८, १४८, १५७, सुत्त-
वण्णना ७७, १३७, १४१,
१४४, कर्मारपुत्रको आम्र-
वनमा ११७
चुल्लकालिङ्ग जातकमा ३०
चुल्लकालिङ्ग भन्ने जातकमा १०८
चुल्लवग्गपालि ४५
चुल्लसुतसोम भन्ने जातकमा १८८
चुल्लहंस भन्ने जातकमा १८९
चूलवग्गो १, २, ४०
चूलसच्चक सुत्तवण्णना ३०, ४०,
८४
चूलहंस भन्ने जातकमा १८६
छद्दन्त वनमा परिनिर्वाण भए
१३२
छन्न भिक्षुले ११९
छन्नत्थेरवत्थु ११९
छवर्गीय भिक्षुहरू ५९, ९८
छवर्गीय भिक्षुका ४४

ज, झ

जन्तु भन्ने गाउँमा १०९
जम्बुक भन्ने १८७
जम्बुखादक १३, ८४, परिव्राजक १३, ८४, परिव्राजकले ८४
जयद्दिस राजाका पुत्रको रूपमा १८७
जयद्दिस भन्ने जातकमा १८७
जरुदपाद भन्ने जातकमा १८०
जवनहंस भन्ने जातकमा १८५
जूजक ब्राह्मणले १९१
जेतवनमा १४६, गई ८३
जेतवनाराम १५७, मा ११२, १५७
जेतवन विहारतिर ८२
जोतिपाल १८३
जोतिस्स भन्ने तपस्वी १८०
झानसोधन भन्ने जातकमा १७८

त, थ

ततिय समुदयसुत्तं १९४
तम्बदाठिक चोरवत्थु ६५
त्रयस्त्रिंश देवलोकमा ५४, १३४, १३५, १५६, १८४, उत्पन्न भयो १३५, परिनिर्वाण भए १३९
तित्तिर भन्ने जातकमा १७७, १८३
तित्तिर जातकका कुरा ४५
तिरच्छानविज्जा-लसुनखादनादिनो २४
तिस्स ९३, कुमार ९३, दत्त १००
त्रिपिटकसूची १९२, १९३, १९४, १९५, १९६, १९७
तुषित देवलोकमा ६५
तेसकुण भन्ने जातकमा १८७
तेरससंघादिसेसा ९९
थेरगाथा अर्थकथा १०, ११, १७, ले १२
थेरगाथापालि ३९

द

दसण्ण भन्ने जातकमा १८२
दसरथ भन्ने जातकमा १८४
दसुत्तरसुत्तं १३३
दसुत्तर सूत्रको धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो १३३
दसुत्तरसुत्तवण्णना १३३

दासक १००
द्विधापथसुत्तं १०८
दीघनिकायको १३३
दीघनिकाय अर्थकथा १०, १३७
दीर्घनख १३
दीघनखसुत्तवण्णना १३, १५, १६, १७
दीघनख परिव्राजक १५, ले १५
दीघराजिका १३६
दुग्गहित सुग्गहितादिकथा १३१
दुतिय अनुरुद्धसुत्तं ७२, १३३
दुतिय आघातपटिविनयसुत्तं १९५
दुतिय उपनिससुत्तं १९५, १९६
दुतिय कोट्ठिकसुत्तं १९४
दुतिय चक्कवत्ति सूत्रमा ५२
दुतिय पटिसम्भिदासुत्तं ५६
दुतिय सोवचस्सतासुत्तं १९५
देवतावर्ग १९५
देवधम्म भन्ने जातकमा १७७
देवपुत्तसंयुत्तं ५१
देवदत्तसुत्तवण्णना ३२
देवदहसुत्तवण्णना ५६
देवदह सूत्रवर्णनाले ७५
देवदहसुत्तं ७७
देवदह भन्ने शाक्यहरूको निगममा ७७

ध

धतरट्ठ १८९, कुलका १८९
धनञ्जय कोरव्य १९०
धम्मदायाद सूत्रवर्णनाले ३
धम्मपदमा ४८
धम्मपद अर्थकथा ११
धम्मपदट्ठकथा ५, ४८, मा ३१, ३६, को २, ले १८, ४०
धम्मपाल कुमार १८४
धर्मसङ्गणी अर्थकथा ५४
धम्मसुत्त ४०
धम्मसूत्र ४०
धम्मसुत्त (नावासुत्त) वण्णना १, २, ३, ५
धर्मसेनापति ३०, ५३, ५५, ७१, ११४, १२३, १३९, १४९, १५७, परिनिर्वाण हुनुभयो १५४, हुन पुगे ४२, पनि हुनुहुन्छ ५३, सारिपुत्र ११७, कहाँ गर्छ १३४, कहाँ हुनुहुन्छ ? १४६, लाई १४५
धम्मसेनापति सारिपुत्तो ११७
धम्मिय १००
धुतङ्गनिद्देसो २८

न

नन्द जातकको कुरा ९७
नन्द थियो ९६
नन्दवर्गको १९३
नन्दिय भन्ने मृग १८२
नन्दिय मिगराज भन्ने जातकमा १८२
नन्दिसेन भन्ने सेनापति १८०
नागसमाल १०८, भिक्षुको बाटोमा १०९, ले १०८, १०९
नागित १०८, सुत्तं १०८
नारद कश्यप तपस्वी १९०
नारद भन्ने तपस्वी १८९
नारद भन्ने मन्त्री १८२
नालक १, गाउँको १४९, गाउँमा ८४, १२१, १४१, १४३, १४६, १४८, स्थविरले २८
नालन्दावग्गो १
नावासुत्त ४०, ४३, मा ४३
नावा सूत्र ४०
निगण्ठ सम्प्रदायका ७९
निगण्ठहरू ८३
निदानकथा ५४, ५५, १००
निदानवर्ग १९३
निब्बानपञ्हसुत्तं ८४
निब्बेधिकसुत्त ८२
निस्सयवर्ग १९६

प, फ

पञ्चकवारो ३३
पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका ७
पञ्चभद्रवर्गीय भिक्षुहरूलाई ७
पञ्चकवार वण्णना ३३
पञ्चुपोसथ भन्ने जातकमा १८६
पटाचारा ३०, ८३
पटिपदावर्गको १९३
पठम निद्दसुत्तं १९५
पठमनिस्सग्गियं १२६, १२७, १२८, १२९
पठम सारिपुत्तसुत्तं १९४
पण्डरक भन्ने जातकमा १८७
पण्डित १०४, कुमार ९०, कुमारलाई ९१, सामणेरवत्थु ३१, ९१
पण्डुक ९८, ९९
पपञ्चसूदनी १५, १६, १०७, ले ४०, १२४
पद्मकुमार भन्ने पुत्र १८५
परिनिर्वाण कथामा ७७

परोसहस्स भन्ने जातकमा १७८
पवारणासुत्तं १०३
पवारणा सूत्रमा ५२
पसुरसुत्तवण्णनामा ११३
पसूर ८१, ले ८२, सुत्तं ८२, सुत्तवण्णना ८२, परिब्राजक ८२, परिब्राजकसँग ८२
पाराजिकपालिमा १२६
पालिसाहित्यमा १०
पावामा ११७
पावाको चुन्द कर्मारपुत्रको १३३
पासादिकसुत्तवण्णना १२४, १२६
पासादिक सूत्रवर्णनामा १०
पियजाली १००
पियदस्सी १००
पियपाल १००
पुक्कुस पण्डित १८२
पुचिमन्द भन्ने जातकमा १८१
पुण्ण जातकमा १९१
पुनर्वसु ५९, ६०, लाई भने ९९
पुष्पवती १९०
पूर्ण ६६, ६७, ६८, ८५, ले ६९, सँग ६६, लाई ६७, वा पूर्णसिंह ६६, मन्त्राणिपुत्र ८५, मन्त्राणिपुत्रले ३, ८५, १११
पूर्णसिंह ६६

व. भ

बक्कुल स्थविरले २८
बहुपुत्रक भन्ने राजा १८६
बालवग्गो २
ब्राह्मणवर्गको १९७
ब्राह्मणवर्गमा १९७
वाराणसीका राजा थिए १८६
बाहिय भन्ने भिक्षु ५८
बुद्धगयामा बुद्धत्व प्राप्त गरी ७
बुद्धदत्त महास्थविरद्वारा १९३
भर्ग देशको १३२
भद्दजि १००
भद्रा ७९, कुण्डलकेशा ७९, कुण्डलकेशाले ८०
भद्रीय स्थविरले २८
भिक्खा परम्परा भन्ने जातकमा १८६
भिस भन्ने जातकमा १८५
भुम्मजकहरूलाई भने ९९
भूतसुत्तं ५७

भूरिदत्त १९०, भन्ने जातकमा १९०
भोजजानीय भन्ने जातकमा १७७
भोजजानीय भन्ने मंगल घोडा १७७

म

मगध देशको १४३, १८६
मज्झिमनिकाय १४, ५२, ५६, ५७, १०७, १११, अर्थकथा १०, ११
मन्ताणिपुत्र ८५, भनी चिन्दछन् ८५, कहाँ गई ८५, ले ८५
मनोज भन्ने राजा १८८
मनोतत्त ५४
मनोतप्त ५४
मनोरथपूरणीले ११३
मनोशिलामा ५४
मल्लवर्गमा १९७
महरगम १९२
महाउक्कुस भन्ने जातकमा १८५
महाउम्मग्ग भन्ने जातकमा १९१
महाकञ्चन कुमार १८५
महाकाश्यप १२५, स्थविर ८९, १०४, स्थविरले २८
महाकोट्ठिक ८६, ले ८६, ८७, १००, सँग सोध्नुभयो ८७, सूत्र ८६
महाखन्धकं ८९
महागोविन्द सुत्तवण्णना १२४, १२६
महागोसिङ्ग सूत्रवर्णनामा ११
महाचुन्द १०, थेरगाथा वर्णनामा १०
महाजनक भन्ने जातकमा १८९
महाधम्मपाल भन्ने जातकमा १८४
महानारदकस्सप भन्ने जातकमा १९०
महानिद्देस अट्ठकथाले ११३
महापदान सुत्तवण्णना १६, ११०, १११
महापनाद सूत्रमा १६
महापदुम भन्ने जातकमा १८५
महापरिनिब्बाण सुत्तवण्णना १३, ७७, १३०, १४१, १४२, १५३
महाब्रह्मा १५०, भएको बेलामा १७८, भन्दा पनि ठूलाछौ त ? १५०
महाब्रह्माहरू आए १४९

महाब्रह्माहरूले १५०
महामाया सहित ५४
महामांलुंक्य सूत्रवर्णनामा ५६
महामौद्गल्यायन १२५
महामौद्गल्यायन स्थविर ६०, १०४, १५३, ले ८६, १११
महामंगल भन्ने जातकमा १८४
महारक्खित भन्ने तपस्वी १८६
महाराहुलोवादसुत्तवण्णना ३०
महावर्ग १६३
महावाणिज भन्ने जातकमा १८६
महावग्गपालिमा १४
महावग्गपालिबाट ८९
महावेस्सन्तर भन्ने जातकमा १९१
महासीहनादसुत्तं १०८
महासुतसोम भन्ने जातकमा १८९
महासुपिन भन्ने जातकमा १७८
महासेन ६३
महाहंस भन्ने जातकमा १८९
महिंसक राष्ट्रको १८६
महोसध कुमार १९१
मातिपोसक भन्ने जातकमा १८४
मिथिला देशका १९१
मृगदाय ७
मेघिय १०८, स्थविरसँग १०९, स्थविरले १०९
मेघियसुत्तं १०८, १०९
मेत्तसूत्रले २२
मेत्तेय्य ६६
मोग्गलिपुत्त १००
मोग्गली २, को पुत्र भएको हुनाले ३
मोग्गलानो १०७
मौद्गल्यायन ३, २५, ६५, हुँ ११९, पैदा भएका हुन् २, ले १४, २०, १०७, लाई २, ५६, लाई यस्तो भन्नुभयो ४६
मौद्गल्यायन स्थविर २४, २५, सँग २९, ले २४, २५, २८, ४६, ४८a, ७६, लाई २५
मंसजातक ७४
मंस भन्ने जातकमा १८१

य, र

यक्खपहारसुत्तं ४९
यमकप्रातिहार्य ५५, १००
यमकपाटिहारियवत्थु ५४, ५५, १०० मा ११४

रक्खित तपस्वी भई १८४
रथविनीतसुत्तं ३, ८६, १११
रथविनीतसुत्तवण्णनाले ३
राजगृहको १५, १६, १३५, १३६
राजहगृहकी एक स्त्रीले १३४
राजगृह मनेको ९९
राजगृह नगरको आसपासमा १
राजगृह नगरमा ५, ६, ७
राजगृहतिर लाग्नुभयो ७
राजगृहमा ६६, १३४, मा आइ-
पुगेका थिए ७
राजगृहमै १८, आई ६, बसिरहेकी
बेलामा ७
राजगृहवासी १३४
राजोवाद भन्ने जातकमा १७८
राष्ट्रपाल स्थविरले २८
राध १०१, भिक्षु ३५, भिक्षुले
३६, नामक ब्राह्मणले ३४
राधत्थेर अपदानं ३७
राधत्थेरवत्थु ३६
राम पण्डित १८४
राहुल १०१, १३९, को ८९, ले
७३, लाई प्रव्रजित गर
८९, कुमारलाई ८९, ९०,
कुमार श्रामणेर ७३,
श्रामणेर ८९, ९०, श्राम-
णेरले ७३, श्रामणेर छन्
२३, स्थविरले २८, माता
७३, सुत्तवण्णना ८९
राहुलवत्थु २३, ८९
रूपसारी १, १९२, को पुत्र ३,
ब्राह्मणी १३७, १५१,
ब्राह्मणी भन्छिन् १४९,
ब्राह्मणीले १२१ ब्राह्मणी-
का जेष्ठ पुत्र हुन् ३,
ब्राह्मणीके कोखबाट पैदा
भएका हुन् ११
रेणु भन्ने राजाका १८६
रेवत १००, १०४ १३७, (कंखा-
रेवत) १२५, १३०, ले
१३१, स्थविरले १२,
१३१, स्थविरमाथि १३१,
कुमार १२, थेरगाथा
वर्णनामा ११
रेवती १५५, १५६
रोहन्त भन्ने मृग १८६
रोहन्तमिग भन्ने जातकमा १८६

ल, व

लक्खणमिग भन्ने जातकमा १७७

लक्खणमृग भन्ने पुत्र १७७
लक्खण (लक्षण) भएका थिए १८४
लाभगरह जातक ९७
लालुदायि भिक्षुलाई १२०
लालुदायि भिक्षुले १२०
लालुदायित्थेरवत्थु १२०
लोककामगुण वर्गमा १६४
लोला ३०, ८३
लोसक ६९, ७०, १०१, ले ७०, का कुरा १०१, जातक ७०
लोहितक ९९, लाई ९८
वङ्गन्त १, १९२, ब्राह्मण २, ब्राह्मणका साथी ९३
वङ्गीस स्थविर ७८, लाई ७८, ले ७७, ११२
वङ्गीसत्थेर अपदानं ७८
वङ्गीसत्थेरगाथा ११३
वङ्गीससंयुत्तं ११२, मा १०३
व्यग्घ भन्ने जातकमा १८०
वण्णारोह भन्ने जातकमा १८२
वनवासीतिस्सत्थेरकथा २
वनवासीतिस्सत्थेरवत्थु ९३
वरुण भन्ने नागराजा १९०
वासुदेव भएका थिए १८४
विजय भन्ने पुत्र १९०
विदेहराष्ट्रको १९०
विधुर पण्डित १९०, १९१
विधुर १९१, भन्ने जातकमा १९०
विमानकथामा १३४
विमानवत्थु अट्ठकथा १३८
विमानवत्थु अर्थकथाको १३४
विलारकोसिय भन्ने जातकमा १८४
विवेकजसुत्तं ८८
विश्वकर्मालाई बोलाई १५४
विश्वकर्माले १५४
विसवन्त भन्ने जातकमा १७७
वेणुवनमा १६, गई ९
वेदनापरिग्गह सूत्रका उपदेश १५
वेरञ्जकण्डसुत्तवण्णना १०८
वेलुकण्टक नगरमा ९६
वेलुग्राममा १३९
वेलुवद्वारा वर्गमा १६४
वेस्सन्तर १८७, १९१
वैशाली नगरको नजिक १३९
वैशालीस्थित १२४
वैशालीवासी ८३

श

शक्र देवेन्द्र १५०, १५५, १८४, आए १४९, ले १५४, भएका थिए १८२, १८६

शतपत्र चरा १७९

श्रावस्तीमा जानुभयो १५७

श्रावस्ती फर्कनुभयो १३६

श्रावस्तीमा २२, ५०, ५५, ११८, ११६, १२२, जानुभयो ११०, जाने कुरा ६०

श्रावस्ती भनेको ९८

श्रावस्ती जांदा ५९

श्रावस्ती जान सक्नु भएका २४

श्रावस्तीवासी १४६

श्रीलंका १९२

शीवली ९४, ले ९४, कुमारसँग ६४, स्थविरले ९४

श्रोण स्थविरले २८

स

सक्कपञ्ह सुत्तवण्णना २८

सकुन नगरका १८९

सकुल भन्ने राजा १८९

सगाथवर्ग १९३

सङ्गीतिसुत्तवण्णना ११७, को भनाई अनुसार १३३

सङ्गीति सूत्र ११७, देशनापछि १३३

सङ्घभेदसुत्तं ५९

सच्चक ३०, निगण्ठी ८३

सच्चविभङ्ग सूत्रमा ५६, १०७

सच्चविभङ्गसुत्तवण्णनाले ७५

सच्चा ३०, ८३

सचित्तवर्ग १९६

सच्चंकिर भन्ने जातकमा १७८

सञ्जय कुमारको १८७

सञ्जय भन्ने राजाका छोरा १९१

सञ्जयसँग ६

सञ्जयकहाँ नै बसे ६

सञ्जयकहाँ बसी ६

सञ्जय भन्ने परिव्राजक ६

सञ्ञासुत्तं १९६

सत्तुभस्त भन्ने जातकमा १८३

सम्बहुलभिक्खुवत्थु ७२

सम्भव कुमार १८७

सम्भव भन्ने जातकमा १८७

समचित्तवग्गो १४०

समचित्त सूत्रदेशना गर्नु हुंदा १४०

समचित्त सूत्रको उपदेश सुनेर १८३

समन्तपासादिका ६८, मा ८९, ले १२७
समितिगुप्त ७०, भिक्षुले ७१
समितिगुत्तत्थेरस्स गाथावण्णना ७१
समिद्ध ८६, ले ८७, सँग ८६, सूत्रमा ८७
समुद्दवाणिज भन्ने जातकमा १८५
सरभङ्ग १८८, भन्ने जातकमा १८८, शास्ता १८३
सरभमिग भन्ने जातकमा १८५
सरभमृग १८५
सरभमिग जातकमा ५४, ५५
सलायतनवर्ग १९३
सहम्पत्ति ब्रह्माको ४६
सहस्सवर्गको १९६
सहस्सवर्गमा १९७
सय्ह भन्ने जातकमा १८१
सय्ह भन्ने मन्त्री १८१

सा

साकेतमा १२६, बसिरहनु भएको थियो १२६
साकेत नगरमा १८२
सागत १०८
सामगाम सूत्रवर्णनामा १०
सारत्थपकासिनी १०३
सारत्थदीपनी १९२
सारत्थमञ्जुसा १९२
सारनाथमा गई ७
सारिपुत्त १३७
सारिपुत्त अविज्जापञ्हसुत्तं १९४
सारिपुत्त आघातविनयसुत्तं १९५
सारिपुत्त कल्याणमित्तसुत्तं १९५
सारिपुत्तानन्दसुत्तं १९४
सारिपुत्त एतदग्गसुत्तं १९४
सारिपुत्तकथा ४
सारिपुत्तत्थेरगाथा ३९, १९७, वण्णना ३, १७, ३८
सारिपुत्तत्थेरवत्थु १९६, १९७, ५१, १२१
सारिपुत्तत्थेर अपदानं १९७
सारिपुत्तथेरापदानं १, ४, ४२
सारिपुत्तत्थेर मातुया पेतवत्थु अट्ठकथा १३७
सारिपुत्त निद्दस भिक्खुसुत्तं १९५
सारिपुत्तपञ्हविस्सज्जनवत्थु १९६
सारिपुत्त परिनिब्बानसुत्तं १९४
सारिपुत्तपेतवत्थु अट्ठकथा १३७
सारिपुत्त भागिनेय्यवत्थु १९६
सारिपुत्तस्स मातुवत्थु १२१

सारिपुत्त मातुल ब्राह्मणवत्थु ७५
सारिपुत्तस्स मातुवत्थु १९७
सारिपुत्तमातुल ब्राह्मणवत्थु १९६
सारिपुत्तवग्ग १९२, १९३
सारिपुत्तविज्जापञ्हसुत्तं १९४
सारिपुत्त वङ्गीससुत्तं १९३
सारिपुत्त सचित्तपरियायसुत्तं १९६
सारिपुत्त सद्धिविहारिकवत्थु ६७
सारिपुत्त सहायक ब्राह्मणवत्थु ७५, १९७
सारिपुत्त समुदयधम्मसुत्तं १९४
सारिपुत्त सद्धिविहारिकसुत्तं १९४
सारिपुत्त समाधिपटिलाभसुत्तं १९६
सारिपुत्त सीहनादसुत्तं १९५
सारिपुत्तसुत्तवण्णना ५४
सारिपुत्तसुत्तं ११२, १९२, १९३, १९६
सारिपुत्तहतनिस्सयसुत्तं १९६
सारिपुत्र १, ३, २०, २५, ५०, ५१, ७१, ८८, १०३, १२५, १२६, १३०, १४८, हुँ ११९, १९२, सँग ४६, श्रेष्ठ छन् १९, नै श्रेष्ठ छन् ११२, ११६, बाहेक २०, हुनुहुन्छ ९५, हरू ११९, १२०, पण्डित छन् ७७, पण्डित हुन् १२२, चरित २७, कहाँ गए ८६, कहिले आउने छन् ? १९९, कहिले फर्कने छन् त ? १२६, का पिता ९३, का पिताको नाम २, का भाइबहिनी १०, का भाजिजहरू हुन् १३, के शिष्य थिए १२२, को उपदेशद्वारा मुक्त हुने १३२, को गुण १०४, १२३, को नामले चिन्द-छन् ३, को नाम सोध्दा ३, को तृष्णा हटेको छैन १२१, को धर्मतेज १३०, को प्रज्ञाको अगाडि ११३, को प्रशंसा गरे १२२, जस्ता १०७, जस्ता गुण विशिष्टता हुने १२७, नामका विभिन्न व्यक्तिहरू १९२, परिनिर्वाण हुनुभयो १५७, भनी चिन्दछन् ८५, भनी थाहा पाएको भए ८६, मौद्गल्यायन ४५, मौद्गल्यायनहरू ११८;

मौद्गल्यायनहरूलाई ४५, मौद्गल्यायनहरूसँग सत्सं- गत गर १०७ र मौद्ग- ल्यायन १, ७, ४८a, र मौद्गल्यायनहरू ४५, लाई रुचाउँछौ? १२२, लाई नै १०३, लाई नरु- चाउने १२७, लाई देखेर ८८, लाई दिन चाहनु- हुन्थ्यो १२६, लाई दिन छाहन्छु १२६, लाई अग्र- स्थान दिंदा १८, लाई २, ५५, १०३, ले ३, १४, १६, १७, २०, ४०, ४७, ७१, ७२, ८१, १०७, ११०, १२२, १२३, ले शान्त पार्नुपर्छ ५९

सारिपुत्र स्थविर ११, १५, २१, २२, २३, २९, ३२, ३६, ३७, ३९, ४७, ५०, ५३, ५५, ६७, ७१, ७३, ८०, ८१, ८६, १००, ११९, १२१, १२३, १२८, १२९, १३०, १३१, १४०, १४६, १५३, १५५, १७७, १७८, १७९, १८०, १८१, १८२, १८३, १८४, १८५, १८६, १८७, १८८, १८९, १९१, १९७, कहाँ ९२, ९६, कहाँ आई ४८a, कहाँ गई ७३, ८४, ९२, का १०, ११, ९२, ९६, १००, १२३, को ९०, १५६, को आचार्य ४०, को उपदेश- द्वारा १३३, को गुण बखान् १२४, को चाहिं १०४, को जीवनमा ८९, को बारेमा ११५, को वर्णन १११, को प्रज्ञाका अर्थ १०६, लाई १९, २४, २५, ५४, ५८, ७७, ७८, ४८a, १०२, १११, ११८, १२७, १२८, १३४, १३५, १३६, १४९, लाई दिनुहुन्छ १२३, लाई नै दिनुहुन्छ १२७, लाई दिन चाहनुहुन्थ्यो १२९, लाई भेटें ६९, ले १५, १६, ३४, ३७, ४०, ४२, ५६, ७०, ७२, ७५, ७६, ८०, ८५, ८६, ८९, ९४, ९५, ११२ ११७, १२३, १२७,

ले नै ८९, ९०, सँग ८३, ८७, ९० परिनिर्वाण भएको १५६, बाहेक ११५, माथि स्नेह १३०, हरूको तारीफ गर्थे १२०, हरूमाथि इर्ष्या गर्ने १२०
सारिपुत्र महास्थविर १४७
सारिपुत्तो १०७, भिक्खवे पण्डितो ७७
सालिस्सर १८८, भन्ने शिष्य १८३
सासन सेवक समिति १९२

सि, सी

सिगव १००
सिद्धार्थ गौतम १०८
सिद्धार्थकुमार जन्मिनुभन्दा अगाडि १
सिवावतिका ३०, ८३
सिविराजकुमार १८८
सिविराजाका छोरा १८८
सिरिवड्ढक १९१
सिसूपचाला १२
सिसूपचालाको पुत्रको नाम १२
सिहनाद गर्छन् ११७
सीलनिद्देसो २७
सीलानिसंस भन्ने जातकमा १७९
सीलव नागराजा भन्ने जातकमा १७७
सीवलीत्थेर अपदानं ९५
सीवलीत्थेर अपदानट्ठकथा ९४
सीवलीथेरगाथट्ठकथा ९४
सीसुपचाला स्थविराहरू ११
सीसुपचाला १३१
सीसूपचाला ११
सीहनादवर्ग १९५
सीहनादसुत्तं ४८, ११६, १९५

सु, सू

सुखकुमार ९२
सुखुमो भन्ने कौवाको सेनापति १८०
सुख श्रामणेर ९२
सुतसोम १८८, राजा १८९
सुत्तनिपात ८२
सुत्तनिपातट्ठकथा २, ले ३
सुत्तनिपात अर्थकथाले ८९
सुत्तनिपात अर्थकथामा ८२
सुदत्त १००

सुदस्सन भन्ने पुत्र १९०
सुधाभोजन भन्ने जातक १८९
सुनक्खत्त १०८
सुपत्त १८०, भन्ने जातकमा १८७, जातक ७३
सुप्पवासा ९३, ६४, ले ९०, ६४
सुमन भन्ने सेठ ६६
सुवर्णकार पुत्र ६५
सुवण्णकारत्थेरस्सवत्थु ६५
सुसिम १२२, देवपुत्र १२२, भन्ने जातकमा १७९, सुत्तं १२२, सुत्तवण्णना ३८, १२४, सूत्रले ५१, सूत्रानुसार १२२
सुंसुमारगिरिमा १३२
सूकरखतलेनमा १५
सूचिमुखि २७, परिव्राजिकालाई २७
सूचिविमानवत्थु अट्ठकथा १३५
सूर्यकुमार भएका थिए १९०

से, सो

सेतकेतु भन्ने जातकमा १८२
सेनक पण्डित्त १८२
सेनक भन्ने मन्त्री १८३
सेनक राजाको रथको घोडा १८
सेल ब्राह्मणले ५३
सेलसुत्तं ५३
सेलसूत्रमा ५२
सेवितब्बासेवितब्बसूत्र ५७
सोणक १००
सोणकुमार १८८
सोणानन्द भन्ने जातकमा १८८
सोभित १००
सोमनस्स भन्ने जातकमा १८६

सं

संकस्सनगरमा १९, ५३, ५५
संकिच्च ९२
संखपाल १८८
संगीति सुत्तवण्णना १३३
संघादिसेसकण्डं ९९
संजय परिव्राजककहाँबाट १५
संजयको धर्मभन्दा १५
संयम भन्ने राजा १८९
संयुत्तनिकाय ५२, ५७
संयुत्तनिकायट्ठकथाले १२४
संयुत्तनिकाय अर्थकथा ११, १३७, १५३, मा ३१

संयुक्तनिकाय अर्थकथाले ३८, ५६
संवर भन्ने जातकमा १८४
संसारमोचक १३६, पेतवत्थु अट्ठ-
कथा १३७

ह, ज्ञ

हस्तिपाल भन्ने पुत्र १८७
हत्थिपाल भन्ने जातकमा १८७
ज्ञातकौण्डिन्य स्थविर १३९

शब्दावली

अ

अर्काको कुरालाई पनि सुन्दछन् १२२
अर्काको मन पनि प्रसन्न हुन्छ ३३
अक्रोधी हुनुहुन्छ ५१
अग्रस्थान १४, १७, १६, को अर्थ १८, दिएको होइन १८, पाएको कुरा १८, प्राप्त भएको हो १८
अग्रश्रावक ५५, भएर पनि ३९, ४०, हरूकहाँ गई प्रव्रजित भए ९८, हरूका शिष्यहरू हुन् ९८, हरू हुने छन् १४, हरूलाई गालिगरी हिँड्दथे ११९
अग्र हुनु भयो ७८
अग्रासन दिनुपर्छ ४४
अघि परिनिर्वाण हुने १३९
अजरामर अभय १४४
अजिगर १८८
अटेरी हुन्थे ९७
अट्ठार कोटी ९९
१८,००,००,००० ९९
अट्ठार वर्षसम्म २८
अट्ठुप्पत्तितो १९
अन्त्य ६
अर्ति उपदेश ११०, लाई ३७
अर्ति दिनुपर्छ ३८
अर्ति दिने १५९
अतिमान १०६
अन्तिम दर्शन हो १४५
अन्तिम वन्दना हो १४२
अन्तिम हेराइ हो १४१
अतिरिक्त चीवर १२६
अतिरिक्त (बढता) चीवर १२६
अतिरिक्त पात्र १२९
अति प्यार गर्नुहुन्छ १२७

अतिरेक गुण २०, को कारणले १९
अतिरेक चीवरकथा १२६
अर्थयुक्त ६५
अर्थज्ञ हुनुहुन्छ ५३
अस्थिधातुहरू १५८, १५९
अर्थोत्पत्ति १९, को कारणले १९
अनत्ता १०६
अनर्थपदले युक्त ६५
अनभिरति बहुल हुन्छ १०६
अनागामी १४
अनाचारी थिए ५९
अनात्म १०६
अनित्य हुन् १०५, १०६
अग्निहोत्र गरे झैं ४२
अनुकूल समयको प्रतीक्षामा हुनुहुन्थ्यो १०४
अनुग्राहक हुन् १०७
अनुग्रह गर्ने हुन् ७७
अनुत्तरं धम्मचक्कं ५२
अनुप्पवत्तेति ५२
अनुप्रवर्तन गर्न सक्छन् ५२, ५३
अनुप्रवर्तन गर्न सक्नुहुन्थ्यो ५२
अनुप्रवर्तन गर्छन् १०२
अनुपादिशेष निर्वाणधातुमा १५३
अनुपूर्व समाधि १५२, हरूमा १५२
अनुशासन गरून् ३८
अनेसना २७
अन्योन्य छलफल ७९
अपलोकेथ भिक्खवे सारिपुत्तं ७७
अल्पेच्छि २८, १५९, हुन् १२२, पनि हुनुहुन्छ ५१
अल्पोत्सुकी भई ४६
अबेर गरी ३०
अभिनन्दन गऱ्यो ६९
अभिधर्मदेशना ५४
अभिज्ञाहरू १०५
अस्मिमान हो ७१
अमृतधातुमा चित्त लगाऊ ७१
अमृतधातुमा मन राखी ७२
अमृतपद पहिले पाउने छ ६
अरहत्वको साथ साथै १६
अरहत्व प्राप्त गर्नुभएको थियो १५
अरहत्व प्राप्त गरे १४, १६
अरहत् वा अरहत् मार्गमा ७
अरहन्त ८०, भए ७१, ७२, भएको कुरा ७२, हुनुभएको कुरा १३२, हुनुभयो ७२
अरहत् भए १५
अरति बहुल हुन्छ १०६
अरुणोदय हुने बित्तिकै १५४
अववाद आचार्य हुनुभयो ८९

अववादक हुनुहुन्थ्यो १३०
अशोभनीय आचरण ५९
असल चीवरादि पाउँदा १२७
असल चीवरहरू पाएपछि १२७
असारकत्थेन १०६
असार भएकोले १०६
असीकोटी धन छाडी १२१
असी वर्षसम्म २८
असी हजार १३६, कुलगृहहरू छन् १४०
८०,००० १३८
असी हजार ९९
असुभ भावना दिएर ९५
असंसर्गी १५९, हुन १२२

आ

आऊ भिक्षुहो १०, १७
आकाशमा गई १४३
आकाशमार्गद्वारा १६
आँखामा घाउ भएको हुँदा ९२
आँखामा घाउ भएको हो ९२
आँखामा चोट लागेको हुँदा ९२
आगमन २०, को कारणले १९
आगमनतो १९
आगमनमा २९
आगोमा हालिदिएको थियो ७०
आगो समान ४७
आचार्यपूजक ४३, हुन् ४०, हुनुभएका ४०
आचार्य हुनुहुन्छ ४२
आचार्य भएका थिए १८१, १८४
आचार्यलाई वन्दना गरेका हुन् ४१
आचार्यको कारणबाट ४१
आजीविका २७
आन्द्रा निस्केर भुइँमा लटपटिए पनि २६
आन्द्रा भोरी २७
आफ्नी आमालाई १३७
आफ्नो मन प्रसन्न हुन्छ ३३
आँप ९८, ९९
आँपको वनमा १३५, आई १३५, जानुभयो १३५
आँपको वनको १३५
आँपको रस ७३, पाएमा ७३
आम्रलिक ४५
आम्रवनमा १३३
आम्रवन देखे १०९
आमा १४०, कहाँ भिक्षाटनको निमित्त जानुभयो १२१, को सेवा गर्ने १८४, को मिथ्यादृष्टिलाई हटाई

१४१, को मनमा १५१, को सम्झना भयो १४०, जस्तै भनी ७६, बाबुको सेवा गर्ने १८२, बाबुहरू-को सेवा १८६, भएको प्रेतनीलाई १३७, रूपसारी ब्राह्मणीले १५१, लाई ७७, लाई उपदेश १४६

आमिस संग्रह ७६

आयतनहरूमा १०५

आर्यप्रज्ञा १०३

आर्यमार्ग १०४

आर्यविमुक्तिमा पनि पारङ्गत छन् १०३

आर्यशील १०३

आर्यसमाधि १०३

आयु सिद्धिसक्यो १४२

आयुसंस्कारलाई हेर्नुभयो १३९

आयुसंस्कार सिद्धियो १४१

आरब्ध वीर्यवान् हुन् १२२

आरोग्यभाव सुनाइदिनू १२८

आरोप लगाएका थिए ११६

आवासथ २३, सम्पत्त सारिपुत्त-वत्थु २३, २४, मा २३, २४

आवेश भई २५

आश्रय हुनुभयो १४०

आश्रममा फर्की ६

आसनहरू कब्जा गरिसकेका थिए ४४

आज्ञाकारी ३५

इ, ई, उ, ऋ

इन्द्रियहरू १०४

ईर्ष्या १०६

ईर्ष्यालु भिक्षुले ११६

उत्कण्ठित बहुल हुन्छ १०६

उखेलि देओस् ३०

उत्तम पदार्थ पाउँदा १२३

उत्तम फलमा प्रतिष्ठित गर्छन् १०७

उत्तर दिनु भने कठिन छ ८२

उत्त्रास बहुल हुन्छ १०६

उदान प्रकट गर्नुभयो ४९

उद्धच्च हो ७१

उद्धार गराउनु भएको कुरा १३७

उनिकाठहरू ४

उपस्थाक ११०, कुल थियो ९०, छन् १४६, परिवार थियो

९२, थिए १४८, कुलबाट २२
उपस्थायिका हुँ १५६
उत्पन्न भयो १३५
उपनाह १०६
उपनियम १२६
उपनिश्रय सम्पत्ति १४०, छ कि छैन त १४०
उपसम्पदा गर्दा पनि १२७
उपसम्पदा पनि गर ३५
उपसम्पदा गर्न लगाउनु हुन्छ १२३
उपसम्पदा गर्नुभएको कुरा ८९
उपसम्पदा गर्नुभयो ३५, ९०
उपसम्पदा गर्ने अनुमति ३५
उपाध्याय १००, १५८
उपाध्यायत्व ग्रहण १२३, गर्न १२७
उमेर ११०
उद्वेग बहुल हुन्छ १०६
उशीर १५६
उत्सब मनाउनु पर्छ ६६
उत्सब मनाउँदछन् ६६
ऋद्धिपाद १०४
ऋद्धिप्रातिहार्य देखाई १४४
ऋद्धिप्रातिहार्यहरू देखाई १५९
ऋद्धिहरू देखाई १४३
ऋद्धिवान् ४९, १०४
ऋद्धिवान्हरूमध्येमा २१
ऋषि भएको बेलामा १८०

ए, ओ, औ, अं

एउटा धर्म ५५
एउटा नाम भनेको के हो ८०, ८३
एउटा बालकलाई २२
एउटै आसनमा ५६
एउटा थालमा खान्छन् ५९
एउटै बछ्यानमा ५६
एक एक गाँस भोजन १३६
एक एक हातको कपडा १३६
एक उपासकले ६०
एक कोटी एक लाख १३८, देवताहरू १४०
१,०१,००,००० १३८
एकजना भन्दा बढता २२, श्रामणेर २२
एक डाडु भिक्षा ३७
एक डल्लो मासु ९१
एक डाडु भात ३५, दिएको थिएँ ३६

एकरात भन्दा बढता २४
एकहप्ता मात्र १४२, आयु बाँकी छ १३६
एकहप्तामा १४
एकहप्तासम्म ६७
एकान्तप्रेमी १५९
एकांश गरी ३८
एकै जनाको लागि मात्र ६८
एकै दिनमा २
एक्लै छाडी गए १०९
ओरसो १०३
ओर्लेका थिए १५०
ओर्लिन १५६
ओवादको १३०
औरसपुत्र १०३
औषधी ३१, उपचारको पनि २३
अंकुशले यताउता कोसी ९१
अंकुशले कोस्वा ९२
अंगप्रत्यंगहरू खस्न थाले ७०

क, का

कत्तिकमास पुण्णमायं १५३
कल्पबिन्दू १२७, राखी १२७
कपडा हातमा राखी १५९
कल्पना पनि गरिरहेका थिए ५
कम्पित भएको थियो १५१
कर्मवाचा आचार्य ९०
कलह झगडा उत्पन्न हुन्छ ५९
कसको धर्म रुचाउनु हुन्छ ८
कसलाई गुरु मान्नुहुन्छ ८
कहाँ परिनिर्वाण हुने होला १४०
कहाँ परिनिर्वाण हुनेछौ त ? १४३
कहिले भटेरी ९७
कहिले आज्ञाकारी ९७
कहिलेसम्म प्रज्ञा नभएको हुन्छ ८६
काखमा निदायो ९९
कान्छा ७, १२४, १२५
कार्तिक पूर्णिमाको दिनमा १५३
काम (=इच्छा, राग) भनेको के हो ? ८२
काम गरी पाएको भोजन ९६
कायसाक्षी ८७, भनी जवाफ दिनुभयो ८७
कायिक र वाचिक कर्ममा १४४, १५२
कायिक र वाचिफ कर्मलाई १४४
कारणाकारण कुशल हुनेलाई १०४
कालपक्खस्स उपोसथे १५३
कालज्ञ हुनुहुन्छ ५३
कात्तिकमास पुण्णमायं १५३

कु, कृ

कुक्कुच्च हो ७१
कुल्चिदा १५६
कुल्चिदै गए १५५
कुष्ट रोगले पीडा दियो ७०
कुन ध्यानमा बस्नुभयो ८८
कुलस्त्रीहरूसँग ५९
कुवाबाट पानी तानिदिनेछु १३५
कुवातिर हेरिरहनुभयो ६७
कृतज्ञ रहेछौ ३७
कृतज्ञ र कृतवेदी ३४, ४३, १०१, हुनेलाई ३५, गुण ४४
कृष्णपक्षको उपोसथको दिनमा १५३
कृतज्ञतापूर्वक सुन्नुहुन्छ ३७

के, को

केटी जन्मेको थिई १३६
केराहरू रोपी ९८
केशलुछाई प्रव्रजित भइन् ७९
केश क्षौर गरी ८९
केश क्षौर गर्दै ९५
केसा ९१
कोखबाट १
कोठामा १४६
क्रोध १०६, नगर्ने व्यक्ति ५०, गर्नु हुन्न ५०, ननिकालेको होला ५०, हुने काम गरे पनि ५०
क्रोधित पार्नेछु ५०
कोप गर्दैन ४९
कोप गर्नुपर्ने ठाउँमा पनि ४९
कोप मात्र पनि गर्नुहुन्न ५०

ख

खड्ग लिई १५०
खराब विचारका छन् ११८
खराब विचारको वशमा छन् ११८
खयत्थेन १०६
खाटमा २८
खुट्टा पुछ्ने कपडा समान ४७
खुट्टा सुम्सुम्याइ हेर्दा १५४
खुल्ला ठाउँमा ४८a
खेतमा ६६, गई ६८, गयो ६६
खेततिर जानुभयो ६७
खेल्छन् ५९
खोक्नुभयो ४४
खोले खानको लागि १२१

ग

गङ्गाको बालुवा सिद्धिएमा ११५
गर्भधान २
गर्भ परिपक्व समयमा मरी ९१
गर्भमा बसेर ९४
गर्भिणी आमाले ७६
गरीब बुढी ७३
गरीब पुरुष १३५
गरीबभन्दा गरीब ६९
गरुड राजा १८७, भएका थिए १८३
गरुभारत्ता १५५
गाईहरू पाएमा ६६
गाडिवान भएको बेलामा १८६
गाडिवानहरूको नाइके १८०
गालि गरिन् १२१
गालिगर्थे ११९
गालिगर्ने ७७
गालि गर्दा ५०
गालिगर्दै भोजन दिइन् १२१
गिन्ति छंन ७५
गिद्ध भएर जन्मेको बेलामा १७९
गुण प्रकाश भनेको १२३
गुण वर्णन गर्दा १०४
गुणातिरेकतो १९
गुफामा १५
गुरुभार १५५
गुरु मान्दछु ८
गुहुको गन्ध आउँछ ७६
गुहु भए पनि ७६
गृहत्याग ५
गृहस्थभाव त्यागने ५
गृहस्थ हुन चाहेका होलान् १४७
गोरुको जस्तो शील होला १२३
गोरुहरू छाडी ६८

घ

घडाहरू १५६, बनाइन् १५५
घर त्यागेर निस्के ६
घरमा गई १३७
घाममा १३५
घ्यू २५
घंटो राख्नु हुन्छ २९
घंटो राख्ने ठाउँमा २९
घोडाका रथहरू ४
घोडा ब्यापारी १७९
घोडा भएका थिए १७९

च, चा

चक्रवर्ती राजा ३०, जस्तो १४३
चण्डालपुत्र कें १६०
चतुरार्य सत्यलाई १०८
चतुसत्यले युक्त २०
चन्द्रमाको वर्ण १४३
चप्रा जस्तो हात पसारी १४४
चदालीस वर्षसम्म १५२
चाण्डालपुत्र भएका थिए १८२
चामल खोजी ६८, ६९
चारपाटे १३६
चार महाराजाहरूले १४९
चार सत्यलाई नछाडी ११४

चि, ची, चु, चो

चिण्णवसितो १६
चित्तविमुक्ति ५६
चित्तविमुक्त हुने ५६
चिताको आगो ६१
चिता बनाए १५६
चिताबाट ९१
चिता निभाउनु भयो १५६
चितामा ६१, राखी ६१
चितामाथि वस्यो १५६
चिन्न सकिन १११
चीवर १२८, आफँले लियो १३१, ओढ्नुपर्छ ३८, को टुप्रो ३७, को टुप्पोले ४७, प्रदान गर्नुभयो १२९, पाउनु भयो के ? १३१, पहिरी ६०, ले पिटे भन्ने ११९, दिई पठाए १३०, ले पिटी ४७, सिउने पर्ने काम १३४
चीवरादिद्वारा सम्मान गर्नुहुन्थ्यो १३०
चीसो खाना खान्थे ६८
चुपलागेर ६०
चुक्लिगर्ने बानि गर्नू ९७
चोरहरूले १०९

छ

छजना साथीहरू थिए ९८
छाया समान भई बसेका १५२
छुरा चलाई क्षौर गर्दा ६४
छुरा चलाउँदा ६४
छोरा भएका थिए १८८

ज, जा

जति चाहनुहुन्छ उति ५७
जन्तु भन्ने गाउँमा १०९
जस्तै आमाले जन्माउँछे १०७
जनेता १०७
जम्बुद्वीपको ठाउँ ठाउँमा गई ८०
जम्बुद्वीप भ्रमण गरे ६
जम्बुवृक्षको एउटा हाँगा ८०
जम्बु शाखा ३०
जन्मेको कोठा १४८, छ १४३, मा १४८, १४९, मा बस्ने छन् १४७
जन्मेकै कोठामा परिनिर्वाण हुनेछु १४१
जवनप्रज्ञावान् १५९, छौ १०२, हुन् १२२
जवनप्रज्ञा हो १०५
जवनप्रज्ञा भनिएको हो १०६
जातस्स आपादेता १०७
जान्दिन जान्दिन ८६
जामुनाको शाखा गाडी ८३
जामुनाको हाँगा भाँचेका ह्वौं ८२
जामुनाको हाँगा भाँचोस् ८१
जामुनाको हाँगा लिएर ८१
ज्यालादार काम गरी ६६

जी, जु, जू, जे, जो

जीवकको बारेमा २७
जीविकालाई निन्दा हुनेछ २७
जीवन थोरै छ १४२
जुन दिशामा तिमी बस्दछौ ११०
जुनेली रात थियो ४८a
जूठो खाने १२१
जेष्ठ भ्राता १२३, को अनुगमन गर १४५
जेष्ठ शिष्य भएका थिए १७८
जेठा १२५, बाबु १५७
जोतिषकहाँ देखाउँदा ९१
जोत्न जानेछु ६६
जो मसँग वाद गर्न चाहन्छ ८१

झ, ञ

झोक्किएर ६०
झोक्कि रहेका थिए ५
ञत्ति चतुत्थक कम्म उपसम्पदा ३५

ट, ठ, ड, ढ

टाउको दुखेको ४८a
टाउकोमा ४८a, ४९

टाउको टाउको जोडी ५९
टाउको समेत फुटालिदिए १०९
टाँग पसारी २८
टीका लेख्नुभयो १९२
ठेगाना नभएको कुरा गर्नु ६७
डाह हुन थाल्यो ५०
ढुकुटी उघारी १५४

त

तचपञ्चक ६१
तचो ६१
तथागत कहाँ जानुभयो रहेछ १६
तथागतले बताउनु हुन्छ ८
तथागतले प्रवर्तन गरे जस्तै ५२
तपस्वी भएका थिए १७८, १८७
तपाईंको नाम के हो ? ८५
तरुण श्रामणेरहरूलाई लिई ३१
तल वा माथि हेरी खान्दिन २७
तातो खाना खान्थे ६८
तालवृक्ष जस्तै १४३
तित्रो १७७
त्रिपिटकको अनेकौं ठाउँहरूमा १०२
त्रिशरण दिनुभयो ८९
तीक्ष्णप्रज्ञावान् १५९, हुन् १२२, छौ १०२
तीक्ष्णप्रज्ञा भनेको १०६
तीक्ष्णप्रज्ञा भनिएको हो १०६
तीनव्यक्तिहरू ८७, मध्येमा ८७
तीनशय योजन ९९, भएको ९८
तीस वर्षसम्म २८
तीसजना जति भिक्षुहरू ७२
स्त्रीहरूसँग ५९
तृतीय संगीतिसम्म १००
तेल लगाउन लगाई ३२
तेश्रो पटक ६४

थ

थलगोही १७८
स्थविरकहाँ लगी ९४
स्थविरको अनुगमन गर १४६
स्थविरको शव १५६
स्थविरको गुण १३०
स्थविर भेटिंदा ६७
स्थविरसँग क्षमा पनि मागे ४८
थाम्नु भएको जस्तो लाग्छ १३५
थुचुक्क बसाल्न सक्छ ४९

द, दा, दि

दण्डाहरू १५४
दन्ता ६१
दतिवन चाहेको होला ६७
दरिद्री ६६
दशदिनसम्म राख्न हुन्छ १२६
दशबलको चरणकमलमा वन्दना गर्नुभयो १४३
दशबलको चरणकमलमा वन्दना गरी १४४
दशसहस्री लोकधातु १५१
दाजु भएका थिए १८७
दानदिनु भएमा १३६
दिदीबहिनीहरूका १२
दिनुभयो २५
दिनेमाथिको विश्वासले १३१
दिनेवस्तु हातमा भएर पनि ६७
दिनेवस्तु हुन्न ६७
दिव्यचक्षुलाभी १०४
दिवास्थान अवलोकन गरी १४१
दिवास्थानको १४१
दिवाविहार गर्ने ठाउँ १३९
दिवाविहारको निमित्त ८५
दिशातिर ३९
दिशा नमस्कार गर्ने बानी ३९, ४०
दिशा नमस्कार गरेको हो ४०
दिशा नमस्कार गरेका होइनन् ४०, ४१
दिशा नमस्कार गरेको देखे ४०
दिशाप्रमुख आचार्य भएका थिए १७९
दिसापखाला १४८

दु, दू, दे, दै, दो

दुइजना श्रामणेरहरू राख्न सक्छन् २३
दुइवटा धर्म भनी ७२
दुइवटा बाटा १०८
दुइहप्तापछि १५३
दुइहप्तामा १४
दुइहप्ता हुँदा १५
दुइहात जोरी १४५
दुप्पञ्ञो ८६
दुब्ला पातला भएर गए ३४
दुब्लो र चिन्तित भएँ ३७
दुर्वर्ण गर्ने १२७
दृष्टधर्मसुखमा बस्नुपर्छ ४६
दृष्टधर्मसुखमा विहार गरी ४६
दृष्टिप्राप्त ८७, भनी भन्नुभयो ८७
देवता भएका थिए १८५

देवताले सुनेका थिए २५
देवलोकबाट ओर्लिनु भएको बेलामा १५०
देवताहरूको बीचमा मानिसहरू १५५
देवताहरू पनि सन्तुष्ट हुन्छ ३३
देवताहरूलाई ५५
द्वेष क्षय ८४
दैलोमा उभिई १४१
दैलोमा गई १४९
दोश्रो स्थान पाएका भिक्षु हुन् १५९
दोश्रो पटक ९४
दोषारोपण गर्छन् १४२
दोषारोपण गरेका थिए ११८
दोषारोपण र ईर्ष्या ११८

ध

ध्वजा कुण्डचाडने १५४
धर्मचक्र ५२, ५३, १०२, अनु-प्रवर्तन गर्न सक्ये १५९, प्रवर्तन गर्नुहुँदा १५१, लाई ५२
धम्मचक्कं पवत्तितं १०२
धर्मदेशना गर्नुभयो १४३, १४४
धर्मदेशना गर १४३
धर्मभण्डागारिक १५८
धर्मनिर्मित १०३
धर्मपुत्र १०३
धर्मपूजा गर्ने १२५
धर्मरत्नलाई पूजा गर्ने कुरा १२५
धर्मराजा ५३
धर्मशाला २३
धर्मसंग्रहद्वारा ७६
धर्मज्ञ हुनुहुन्छ ५३
धर्माभिसमय हुनेछ १३७, १४०, त १४०, भएका कुरा १४०
धर्मासनमा बसेर पनि १२०
धर्मासनबाट ओर्ले १२०
धर्मासनबाट उठी १४५
धर्मासनमा निम्त्याए १२०
धर्मोपदेशको अवशानमा १५१
धाई आमाको उपमा ७६
धाईहरूले ३

धा, धु

धातु भएको १५७
धातुकुशल हुनेलाई १०४
धातुहरू १५६, हुन् १६०

ध्यान गर्न सकेनन् १०६
ध्यानी १०४
धुताङ्ग २७
धुताङ्गधारी २७, १०४
धुलो पन्छाउन थाल्नुभयो ३३

न, ना

नकर्मीको घरमा १३४
नकर्मीले १३४
नखा ९१
नर्तकी जस्तो हुनु ९७
न फर्किने यात्रा हो १४६
नवढारिकन ३३, नँ ३२
नवढारेको ठाउँमा ३१
नमस्कार गर्नुपर्छ ४२
नप ५५
नागराजा १८८, १९०, भएका थिए १७६, १८०, १८६, १८७, १९१
नांगो रूप देखाई १३६
नाचगान पनि गर्छन् ५९
नातेदारहरू १०, छन् १०, का सूचि १०
नानाधातुहरूमा १०५

नि, नी

नित्यव्रत ३१
नित्यवासी भई बस्दथे ५९
निन्दा र ईर्ष्या गर्ने ११८
निर्दोषी स्थविरलाई ५१
निबद्ध उपस्थाक बनाऊ ११०
निबद्धरूपले १०८
निर्मल धर्मचक्षु ६
नियमहरू पनि बिगार्छन् ९९
नियमहरू भने बिगार्दैनन् ९९
नियुक्ति ५८, को संज्ञा ५८
निरोध हो ६
निरोधसमापत्तिमा बसी ६७
निरोधसमापत्तिमा बस्नुभयो ३२
निरोधसमापत्तिमा तल्लीन हुनुहुन्छ ५७
निर्लज्जी ५६, ६६
निर्वाणपुरमा जानेछु १४४
निर्वाण भनेको ८४
निर्वेध १०६, गर्छ १०६, प्रज्ञावान् १५९
निर्वेधिकप्रज्ञा भनेको १०६
निर्वेधिकप्रज्ञा भनिएको हो १०६
निर्वेधिक प्रज्ञावान हो १०२
निर्वेधिक प्रज्ञावान हुन् १२२

निहतमानी भिक्षु हुन् १६०

नीमको रुखका देवता १८१

नु, नू, नृ, ने, नौ

नुहाइ धुवाई गर्नुहुन्छ भने १३५

नुहाउनुभयो १३५

नूनको घैंटोको अगाडि १११

नूनको स्यानो टुक्रा १११

नृत्यकारहरूलाई ५

नृत्यनाटिका ५

नृत्यशालामा ५

नृत्य हेर्दै थिए ५

नृत्य हेर्नुको सट्टा ५

स्नेह गर्नुहुन्छ १२७

नौदश दिनमा १२६, १२८, १२९, आउने कुरा १२९

प

पखाला लाग्यो १४८

पञ्चवर्ण प्रीति १५१, उत्पन्न भई १५१

पचपन्न ११०

पञ्चाङ्ग प्रतिष्ठित गरी ३९

पचास वर्षसम्म २८

पछाडिपट्टिबाट ५०

पछि पछि लागे ७, हुँदै वन्दना गर्दै १४५

पटचाई १४१

पण्डित १०३

पण्डितो त्वं सारिपुत्तो १०२

पत्र लिएर ८४

पदचिन्ह ३२

पन्द्रह वर्षसम्म २८

परसंग्रह र ज्ञातिसंग्रह १०१

पराजित भयौं भने ८३, ८४

परिचित्त २०, को कारणले १९

परिनिर्वाण १३९, नहोऊ १४३, होऊ १४२, भएको ठाउँमा १५५, भएको कुरा १५३, १५७, भएको कुरा बुझी १५४, भएपछि १००, हुनेछु १३९, १४२, १४३, हुने अनुमति १५९, हुनको निमित्त १४६, हुनुभएको खबर सुन्दा १३०, हुनुभयो १५३, हुने समय आइपुग्यो १४१

परिव्राजक ८१, ले ८४, धर्महरू ६

परिवितर्कना हुन थाल्यो १३९

परिवारहरू ४

पर्वतमा लगी मार्नलाग्दा ७९

पर्वत समान कम्पित हुन्न ४९

पशुपिशाचलाई ४६

पसिनाले भिजिसकेको छ १३५

पसिनाले निथ्रुक्क हुनुभएको थियो १३५

पसिना चुहिनथाल्यो ४८

परिषदङ्ग पनि हुनुहुन्छ ५३

परिषदसँग बिदा १४६

पहिलो पल्ट ९४

पा

पाँचशय ५५, कुलपुत्रहरू हुन् १००, जन्मसम्म १५९, जनममा पनि २०, भिक्षुहरू ५५, भिक्षुहरूका साथ ५५, भिक्षुहरूको निमित्त १४८, भिक्षुहरू पनि छन् १४७, भिक्षुहरूले १३३, परिवार भिक्षुहरूका साथ ४५

पाँचकोटी आर्यश्रावकहरू थिए ११६

पण्डित छौ १०२

पात्र १२६, चढाउनु भयो १२९, चीवर १५७, १५९, चीवर ग्रहण गरी ६०, १०८, १५७, चीवर देऊ १०९, चीवर भुइँमा राख्न थाल्छ १०९, चीवर पनि भुइँमा राख्न खोज्छ ११०, चीवर लिनुहोस् १०८, चीवर पनि लिई १५७, चीवर लिई ६७, १०९, चीवरहरू लिई १४१, चीवर समातो १५०

पानी छान्ने कपडा १५७, १५९, हो १५८, मा राखो १५६

पानीको भाँडामा २९

पानी नराखो २५

पानी पनि राखो १३६

पानी राख्नु हुन्छ २९

पानी समान ४७

पापनिन्दक १६०, भिक्षु हुन् १५९

पायस २५, २६, ९३, दान दिई १३४, पकाई २५, पाए ९३, मा २५

पारुपन ३८, गरी ३८, ५४

पालनपोषण गर्ने जस्ता १०७

पालो बसेको थियो १३५

पि, पी, पु, पू, पृ

पिट्ने ब्राह्मणलाई चुट्नेछौ ५१
पोटेकोले ५१
पोटे ५०
पीपल रुखका देवता भएका थिए १८१
पुत्रहरू थिए १२
पुथुपञ्ञो एवं सारिपुत्तो १०२
पुष्पवृष्टि भयो १४५
पुरोहित १८१, भएका थिए १८६
पूर्णिमा १७
पूर्वाण्ह समयमा ६०
पृथुप्रज्ञा १०५, भनिएको हो १०५
पृथुप्रज्ञावान् १२२, १५९, छौ १०२
पृथ्वी समान ४८, क्षान्ति हुने १५६

पे, पै, पो

पेट दुख्दा २४, २५
पेट दुख्न थाल्यो ७३
पेट दुखिरहेको ७३
पेट दुखेको थियो २४
पेट दुखेन २६
पेट दुखेर २५
पेट दुखेता पनि २४
पेटभरी खाना ७०, खाएको ७०
पेटभरी पायस ७०
पंतालाको गोलीगाँठामा समाती १४४
६५ कोटी धन छ ३
पैसा पनि दिन्थे ५
पोखरीको तीरमा १३३
पोखरीमा १५७
पोषण गरेको मूल्य १५१

प्र

प्रवर्तन गर्न सक्छौ १०२
प्रतित्यसमुत्पाद कुशल हुने १०४
प्रतिसन्धिको हिसाबले १४४
प्रतिसम्भिदा ५६, लाभी ५५
प्रथमध्यानमा बसें ८८
प्रश्न सोध ८२
प्रमद १०६
प्रव्रज्या भनेको दुर्लभ हो ६१
प्रव्रज्या मागे ३४
प्रव्रजित गर ३५
प्रव्रजित गराऊ ३७
प्रव्रजित गराइन् ६४
प्रव्रजित गराउनु भयो ८९

प्रव्रजित गराउनु होस् २२
प्रव्रजित गर्नुभयो ९१
प्रव्रजित भए ९६, पछि ६
प्रव्रजित भयो ९२
प्रव्रजित हुन चाहन्छु ९०
प्रविवेकी हुन् १२२
प्रशंसा गर्नुभएको कुरा १०२
प्रशंसा गर्नुभयो ११२
प्रशंसित हुनुहुन्छ ११२
प्रहार गर्दा ५०
प्रज्ञा नभएको ८६
प्रज्ञाधिक भएका होइनन् २०
प्रज्ञावान् ५३
प्रज्ञाको विषयमा २०
प्रज्ञावान्को कुरा १०४
प्रज्ञावान् हुन् १२३
प्रज्ञावान् हुनुहुन्छ २०
प्रज्ञावान्हरूमध्येमा २१
प्रज्ञाविमुक्ति ५६
प्रज्ञाविमुक्त हुने ५६
प्रज्ञाहरू १६
प्रज्ञा प्रमुख गरी ५६
प्रज्ञामा श्रेष्ठ हुने पुरुष १०७
प्रातिमोक्षका कुरा १६
प्रामोदय बहुलताद्वारा १०५
प्रीति बहुलताद्वारा १०५
प्रीति सौमनस्य १५१
प्रेतनीको उद्धार गर्नुभयो १३७
प्रेतनीले १३७
प्रेतयोनिमा उत्पन्न भई १३६

फ

फूलका माला १४६
फूलका घडाहरूलाई १५५
फूलको माला ५९
फूलहरूका १५५
फूल रोप्दथे ५९
फोहर थुपारेको छ भने २९
फोहर फालो ३१

ब बा

बढार्दाको पञ्चगुणहरू ३३
बढार्नुहुन्छ २९
बढार्नेमा ३३
बढारी २९, ३१, १३९, १४१
बढारेको ठाउँमा २९
बढारेर बस्नुहुन्छ ३३
बढी श्रामणेरहरू ९०
बरको रुखमनि १४७
बलहरू १०४

बर्षावासपछि ७
ब्रह्मचर्यवास गर्नुहुन्छ के ? ८५
बहिनीहरू १०, थिए ११, लाई ११
बहुश्रुत १०४, भिक्षु १२५, भिक्षु कोही १२५, हुनुहुन्छ १२५, भिक्षुलाई पूजा गर १२५
बाटामा जाँदा १३१
बाँदर भएका थिए १७७
बादलको ढिक्को जत्तै ३९
ब्याधा भएका थिए १८१
ब्यापारी कुलमा १८०
बालिका १३६ हरू १३६
बालुवाको थुप्रोमा गाडी ८०
बासबस्ने व्यवस्था २३
बाह्रवर्षसम्म २८
ब्राह्मण भएका थिए १८२, १८५
ब्राह्मणको गुण सम्झन्छु ३४
ब्राह्मणको के गुण सम्झन्छौ त ? ३४
ब्राह्मणीलाई पठाई १५२
बाहिर निस्कनुभयो ४५

बि, बी, बु, बो

बिउँझिदा ६९
बिछ्याउनहरू पटचाई ३१
बिदालिई १४६
बिरामी भई १४८
बिहे गर ८३
बिहे गरिन् ७९
बिहान सबेरै २९, हुनलाग्यो १५२
बीजको दृष्टान्तद्वारा ४६
बीसवर्षसम्म २८, १०८
बुढो ७४, लाई ७४, ले ७४
बुढेसकालमा १४७
बुद्धको जस्तै छ ११०
बुद्धको धर्ममा आएको ८
बुद्धको प्रशंसा १०२
बुद्धको शरणमा गएका थिए १६
बुद्धको शिष्य भइसकेपछि १५
बुद्ध भइसक्नु भएपछि १०८
बुद्ध र प्रत्येकबुद्ध बाहेक १०७
बुद्ध विषयको प्रश्नको उत्तर २०
बुद्धले कस्तो धर्म उपदेश गर्नुहुन्छ नि ? ८
बुद्धशासन पालन हुन्छ ३३
बोधिसत्व १७७, १७८, १८०, १८२, १८३, १८४, १८५, १८६, १८८, १८९, १९०, १९१
बोध्यङ्गहरू ८८, १०४

भ, भा

भय हुने भएकोले १०६
भगवान्को उपस्थान गर्ने १०८
भगवान्को पछिल्तिर १५
भगवतो पुत्तो १०३
भगवान्द्वारा पनि बयान ११२
भगवान्द्वारा प्रवर्तित ५२
भगवान्सँग बिदाइ १३९
भगवान्सँग बिदा लिन जानुभयो ४७
भजथ भिक्खवे १०७
भयत्थेन १०६
भविष्यवाणी १४
भस्मावशेष १५६
भाइ हुन् १०, ११
भाइहरू १०, लाई पनि १२
भाइबहिनी १०
भागेर गई १२
भाञ्जा १५
भाँडाबाट भात खन्याइबिई ६८
भाँडो भुइँमा राखी ६७
भानिज १४७, थिए ८४

भि, भी, भु, भो

भिक्षा ग्रहण गर्नुहुन्छ ५७
भिक्षाटन्को निमित्त ८०
भिक्षाटन्को लागि निस्कनु अगाडि ३१
भिक्षाटन्पछि ७
भिक्षाटन् गइरहेनु भएको वेलामा ५०
भिक्षाटन् गइरहेको देखें ७८
भिक्षाटनार्थ ७
भिक्षापात्र लिई ७८
भिक्षापात्र समाती ७०
भिक्षा पाउनु भयो के ? ६०
भिक्षा माग्न आउँछ ६०
भिक्षा ल्याउञ्जेल ५७
भिक्षुसंघको हेरचाह ४६
भिक्षुसंघलाई बाहिर निकालेकोमा ४६
भिक्षुणीहरूकहाँ पठाउनु भयो ८४
भीडको बीचमा लोटिन् १५५
भुइकटहर ९८
भुईंतार्को ६०
भुइँमा खन्याइदेऊ २६
भुइँमा घोप्ट्याइदिनु भयो २६
भुइँमा ताक्नु हुन्न ६०

भुईंमा लत्रिएको छ ३७
भोकै वस्नुभयो २४
भोजन गरायो ५०
भोजनालय भएको ७४

म, मा

मण्डपको बीचमा १५४
मण्डप बनाउन लगाई १५४
मद १०६
मध्य ६
मधु १२७
मधु पायस २७
मन नपर्ने कुनै कुरा छैन १४५
मन नपर्ने कुरो १५२
मन नपर्ने कुरा छैन १५२
म बाहेक १५९
मरणको वर्णन गर्छन् १४२
मह २५
महान आर्यसत्य १०४
महाब्रह्मा भएको बेलामा १९०
महान स्मृतिप्रस्थान १०४
महापञ्ञो त्वं सारिपुत्तो १०२
महाप्रज्ञा हुने १६
महाप्रज्ञावान् १०४, १५९, १६०, छौ १०२, हुन् १२२, भनिएको हो १०५, हुनु भएका १४६
महापुरुषहरू १२४
महापृथ्वी उन्माद गराउँदै १५३
महापृथ्वी कम्पित भयो १४५
महाब्रह्मा जस्तै देखाई १४३
महाभिनिष्क्रमण गर्नुहुँदा १५१
महाश्रमण हुनुहुन्छ ९
मक्ष १०६
माघ नक्षत्रले युक्त १७
माछाको रस ७३
माणवक भएका थिए १७८, १८३
मात्रज्ञ हुनुहुन्छ ५३
मातृका अध्ययन गरी ९८
मातृकोखमा प्रवेश गर्दा १५०
मान १०६
मानिस मार्ने कामगर्ने ६५
मानिसहरूको बीचमा देवताहरूको घुइँचो १५५
मानिसहरूले ५०
मामा १५, ७५
माया १०६
मात्सर्य १०६
माहिला भाई १४१

मि, मु, मे, मै, मो

मिथ्यादृष्टिकहरूले १४२
मिथ्यादृष्टि मात्र पनि १४०
मुक्का दिऊँ ४८a
मुक्का दिए ४८a
मुक्का दिएको थियो ४६
मुख छोपी १५२
मुख धुने पानी १२३
मुखबाट उत्पन्न भएका १०३
मुखतो जातो १०३
मुखहेरी काम गर्नुहुन्छ १८
स्मृति उपस्थित छ ७१
मेचहरू ५
मेधावी ११३
मेरा उपाध्याय ९५
मेरैं घरमा गई ५०
मेरो बंश घटिसकेको छ ११०
मैत्री बढ्छ १२३
मैनाको स्वर जस्तो ११३
मैले मुखहेरी १८
मोह क्षय हो ८४

य

यमकप्रातिहार्य ५४
यक्षलाई पनि ४९
यक्षलाई भने ४८a
यक्षले ४८a, ४६
यक्षहरू ४८a
यो अकुशल धर्म हो ५४
यो अव्याकृत धर्म हो ५४
यो कुशल धर्म हो ५४
यो बाटोबाट जाऔं भन्दा ११०

र

रगत बगाउँदै १०९
रथ १५६, हरू १५४
रक्सी आदि मादक पदार्थ पनि ५९
राग क्षय ८४
रिसाउने काम ५०
रुक्खासुक्खा ६७, ६८
रुचाउँछु ८
रूप अरूप ध्यानमा ५७
रूपहरू हुन् १०५
रोइन् १५४
रोग लाग्यो १४८
रोगीको उपस्थान गर्दै ७६
रोगीको सेवा भनेको ३१
रोगी हेर्नको निमित्त ७१
रोगीहरूकहाँ गई ३१

रोगीहरू हुन् ३२
रोपौँ ६६
रौँको टुप्पो ३९

ल

लखेटेर पठाए १२०
लज्जालाई त्यागी ६७
लसुन खाएर २४
लसुन खानहुन्न २४
लसुन खानु भएन २४
लसुन खान हुन्न २४
लाटोकोसेरोको बच्चा भएका थिए १८७
लाभसत्कारको बाटो हो ९७
लाभसत्कार हुने बाटो ६७
लुकेर बस्थे ६३
लुट्छन् ५६
लोकनाथ एकजना बाहेक ११३
लोमा ९१
लौरो आदि लिएर ५१

व

वचन प्रकाश गरी २७
वचन प्रकाश गरेर २६
वची विज्ञप्तिद्वारा २६
वर्णन गर्नु भएको छ १०३
वत्तपटिवत्तं २९, ३१
वस्त्र ९३
वन्दना गर्नुहुन्छ ३६
वर्षावास १३६
वर्षावासिक चीवरहरू १२१
वाचा गरी ६
वाद गर्नथाले ८३
वाद गर्न सक्नेले ३०
वादविवाद ८३
वायु समान ४७
विकाल समयमा खान्छन् ५६
विस्तारपूर्वक पनि बोल्नुहुन्छ ११३
विस्तृत रूपमा ५७
विनयगरु २८, ६०, ताको २४, र अल्पेच्छता २२
विनयधर १०४
विपश्यना बढाई ७१
विभाजन गर्न समर्थ छन् १०८
विमान आइरहेको देखे १५६
विमान सहित ओर्लिहन् १५५
विरह गर्नुपर्ने ठाउँमा ५
विरेचन पिएका ७४
विश्वासको कारणले १३१
विहारबाट बाहिर जानुभयो ४७

विहारबाट बाहिर जाने आज्ञा ४५
विहारमा बस्ने ठाउँ नपाएपछि ४४
विहार बाहिर पुग्नुभयो होला ४७
विहारमा गर्ने नित्यव्रत २९
वीर्यवान् १५९
वृक्षदेवता १७६
वृक्षदेवता भएका थिए १७७, १८३
वृक्षदेवता भएको बेलामा १८०, १८२
वैद्य काम गरी ९६, ९७

श

शयवर्ष नपुग्दै मर्नेछन् ५
शयनासनहरू पटचाइराखी १४१
शरीरको स्यहारसम्भार ९८
शाक्यकुलबाट प्रव्रजित हुनु भएका ८
शाखा उखेलोस् ८३
शाखा झिक्न लगाई जानुभयो ८३
शाखा झिकीराखेको देखी ८३
शान्त इन्द्रिय भएका ७
शास्त्रार्थ गर्न चाहन्छ ८०
शास्त्रार्थ गर्न चालिन् ८०
शास्ता जन्मिनु हुँदा १५१
शास्ताद्वारा प्रशंसित ५१
शास्ता समान हुनुभएका ८५, १११
शासनमा १५९
शिष्यत्व प्रदान गर्नुभयो १४
शिष्यत्व मागे १४
शिष्यत्व ग्रहण गरी ६
शिष्यपरम्पराद्वारा १००
शिष्य भएका थिए १८४, १८८
शिष्यहरू ८६, ९६
शिक्षापदमा ३८
शीर ठाडो पार्नुहुन्छ ६०
शील विशुद्धिको निमित्त ८५
शून्यता प्राप्त हुने विषयहरूमा १०५
शून्य हुँदैन ११०
शैलमय पात्रलाई ५४
शंखवर्ण अवशेष धातुहरू हुन् १५९

श्र, ष

श्रद्धाविमुक्त ८७, व्यक्ति ८७
श्रमण सारूप्य ५६
श्रामणेर २२, हरू लिई ३२
श्रामण्यत्वलाई छाडी ९७
श्रावक भिक्षुहरूमध्येमा १९
श्रावक पारमी पूरा गरी १५

श्रावकहरूमा अरू कोही छैनन्
१०७
श्रावक सन्निपात १६, १७
श्री चरणमा १४५
श्रेष्ठीपदको छत्र प्राप्त गरे ६९
षडभिज्ञलाभीहरू १७

स

सकृदागामी ९४
सखर २५
स्वर्ग पुग्नेहरूको संख्या १३८
सङ्घभेदको कुरा ५९
सठता १०६
६७ प्रकारका ज्ञानहरू १६
सडकमा भिक्षाटन् गर्दा ७४
सडकमा भिक्षाटन् गराई ७४
सप्तविशुद्धि सम्बन्धमा ८५
८७ कोटी धन त्यागेर ११
८७ कोटी ३
सन्ताउन्न लाख ९८
सन्तुष्ट छन् १२२
सन्तुष्टी १५९
सत्थु कप्पेन १११
सन्दर्शित १३०
सर्प १७८, भएका थिए १७७,
१८६
सम्प्रहर्षित १३०
सत्पुरुष गुण थियो ३४
सत्पुरुष भन्दछन् ३५
सफा सुग्घर गरी ३१, ३३
सम्बोधित्व प्राप्त गर्नुहुँदा १५१
सम्यक् प्रधान १०४
समथ र विपश्यनालाई भनिन्छ ७२
समादपित १३०
समापत्तिमा बस्ने मौका १२४
समापत्तिबाट उठ्नुभई ५७
समापत्तिबाट उठ्नु भएपछि १३३
समुत्तेजित १३०
समुद्रको देवता १७९
समुद्रको पानी सिद्धिएमा ११५
सवार भएका थिए १७७
सत्संगत गर १०७
सहनशीलता ५१, र क्षमागुण पनि
४४, र क्षमा ४४
सहनशील र क्षमा ११९

सा

साठीजना भिक्षुहरूलाई ७
साँढे समान ४७

साँढे बाह्लशय १६
सातजना अरहन्तहरूका आमा १३७, १४०
सातजना छोराछोरीहरू ११
सातपुस्ता ३
सातदिनसम्मको वेथापछि ६४
७ वर्षका उमेरमा १२
सातवर्ष पुग्दा ६२
सातवर्षसम्म ६३
सातवर्ष हुँदा ६०
सातवर्षीय ८६, ६०, ६४, भएपछि ९२, श्रामणेरले ३७
सातौं दिनमा ९४
साथी पनि हुनुहुन्छ १५८
साथी ब्राह्मणलाई ७५
साधुक्रीडा गर्नथाले १५५
साधुक्रीडा गरिसकेपछि १५६
स्याना श्रामणेरहरू ३२
स्यानोभन्दा स्यानो २२
सामर्थ्यता ५२, ५७, लाई ५७
सारथी ११६, भएका थिए १७८

सि, सु, सू

सिङ भाचिएको ४७, साँडे समान भिक्षु १५९
सियोको आवश्यक परेको छ १३४
सियो दियो १३४
सिरान पाछुं ४३
सिंह भएका थिए १८०, १८२, १८३
सिंह भएको वेलामा १८५
सिंहनी क्रीडा १४४
सुआख्यात धर्म छ १४
सुघाका बच्चा १८७
सुग्घर सफा २९, गरी २९
सुनका गजुर भएका १५४
सुनका ढिक्काहरू देखी ६९
सुनका घडाहरू १५४
सुन जोख्न लगाई १५४
सुत्नु भएको थिएन २८
सुनैसुन देखी ६९
सुवर्णकारहरूलाई १५४
सुवर्णहंस १८६
सुविनीत ३५
सुस्वादिला भोजन ७४, ९६
सुहृदय मित्र हुन् १२३
सूंगुरले खनिराखेको १५
सूची असूचि फाल्ने पृथ्वी समान ४७
सूर्य उदय हुँदै छन् १५६
सूर्य वर्ण १४३

सूर्य कुल्किनुभन्दा अगाडि नै १५
सूर्य होइन १५६

से, सो

सेखिय ३८
सेठको छोरी थिइन् ७९
सेठ भएका थिए १७६, १८०, १८९
सेनापति ३०
सेवाटहल गर्नुपर्ने काम १२३
सेवेथ भिक्खवे १०७
स्रोतापन्न ६४
स्रोतापत्तिफले विनेति ५६, १०७
स्रोतापत्तिफल प्राप्त गरी १६
स्रोतापत्तिफलमा नपुगेसम्म ५६
स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भए ६
स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भइन् १५१
स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित गर्छन् १०७
स्रोतापत्तिफलमा पुऱ्याईदिन सक्नुहुन्छ ५६
सोध्नु कठिन छ कि उत्तर दिनु ? ८२
सोह्र प्रकारका प्रज्ञा १२३, हरू १६

सं

संकल्प राग नै पुरुषहरूको काम हो ८२
संकेत दिई ५५
संग्रह गर्दै ७९
संग्रह गर्न सक्ला ? ६७
संग्रह गर्न सकुंला भनी ६७
संग्रह गर्नुहुन्छ ७५, ७६
संग्रह गर्नुहोस् ६८
संग्रह गर्नु भएको कुरा ७३
संग्रह गर्ने हुनाले ७६
संग्रह गरी ७७
संघको झगडाको बीचमा ५८
संघभेदको लागि ५८
संघाराममा घुसी ३१
संसारको वर्णन गर्छन् १४३
संसारमोचक कुलको १३६
संक्षेपमा पनि देशना गर्नुहुन्छ ११३
संक्षेपमा मात्र केही बताउन सक्छु ८
संक्षेपमा मात्र बताउनुहोस् ८
संक्षेपरूपमा बताउनु भएका ५७

ह

हजारौं प्रकारले ९
हजारौं लोक देखनसक्छु ७१
हजारौं वचनभन्दा ६५
हलो छोडेर ६७
हाँगा भाचन लगाउनु भई ८१
हाँगा भाचन लगाउनु भयो ८०
हात थापेर लिएका थिए १५०
हात्ती १७७, आचार्य भएका थिए १८४, भएका थिए १७६, लाई पनि ४९, भएको बेलामा १८४
हाँस्नुपर्ने ठाउँमा ५
हासप्रज्ञा हो १०५
हासप्रज्ञावान् १५६, छौ १०२, हुन् १२२
हासप्रज्ञा भएको हो १०५
हिर्कायो ५०
हिमालतिर गई ३२
हुलमुलमा १५५
हेतु ८, द्वारा उत्पन्न हुन्छन् ८
होहल्ला गरी ४५
हँसिला स्वभावका छन् ६०
हंसका बच्चाहरू भएका थिए १७९
हंस भएको बेलामा १८५
हंसराज १८६

क्ष, ज्ञ

क्षमा गर १५२
क्षमा गर्नुहोस् ५०, १४४, १५२
क्षमा गर्छु १४४
क्षमागुण थियो ५१
क्षमा दिनुभयो ४८
क्षय हुने भएकोले १०५
क्षान्तिबलले युक्त ५०
क्षौर कार्य सिद्धिँदा ९४
क्षौर गर्न सिद्धिएपछि ९५
ज्ञप्ति चतुर्थ वाचाद्वारा ३५
ज्ञानरूपि जालमा देखनुभयो ६७

गाथा-सूची

अग्गं भद्दयुगं १४
अग्गिहुत्तं व ब्राह्मणो ४१
अनङ्गणस्स पोसस्स ३९
अनत्थपद संहिता ६५
अनुकम्पको कारुणिको च निब्बुतो १६०
अनुजातो तथागतं ५३
अनुजानातु मे भन्ते १४२
अपिच्छो सारतो दन्तो ५१
अब्भामत्तं व खायति ३९
अलोलक्खि मितभाणि ७८
अस्सजि नाम सावको ४२
अहेठयन्तो चरति पुरन्तरे १६०
आराधेमि सकं चित्तं २६
इतो सत्ताहमच्चये १४२
इन्दखीलोपम तादि सुब्बतो ४८
उपज्झा सारिपुत्तो मे ६५
उदकं खीये महण्णवे ११५
उप्पन्नं मधु पायसं २६
उस्सीसम्हि करोमहं ४२
एकं अत्थपदं सेय्यो ६५
एतावतापरमोसिया ११६
एताव परमो सिया ११२
एते भिक्खवे द्वे सहायका १४
एवंवादी महासमणो ८
कटच्छु भिक्खं दापेसि ३६
कटच्छु भिक्खं पादासि ३६
कारमस्स सरामहं ३६
केसे आरोपयन्तो मे ९५
केसेसु छिज्जमानेसु ९५
कोपनेय्ये न कुप्पति ४६
कोलितो उपतिस्सो १४

खन्तीबलो पठवीसमो न कुप्पति १६०
गङ्गाय वालुका खीये ११५
गम्भीरपञ्ञो मेधावी ११२
गमनागमनं नत्थि १४२
घजमानोपि जीवितं २६
चण्डालपुत्तो यथा नगरं पविट्ठो १६०
छन्दं व नं देवता पूजयेय्य ४३
छिन्नोदानि भविस्सामि १४२
जातिया सत्तवस्सिको ३८
जिण्ण दुब्बल थामक ३६
जीवितं अप्पकं मय्हं १४२
ठितो पठम योब्बने ७८
तथा अयं विचरति सारिपुत्तो १६०
तदहु पब्बजितो सन्तो ३८
तस्साहं वाहसा अज्ज ४२
तेन दीनो विवण्णङ्गो ३६
तेसं च यो निरोध ८
तेसं हेतुं तथागतो आह ८
तं वीतरागं सुसमाहितिन्द्रियं २०, १६०
धम्मचक्कं अनुत्तरं ५३
धम्मसेनापती अहुं ४२
धम्मं देसेति भिक्खुनं ११२
निक्खिपेय्यामहं देहं १४२
निच्चं सुचिगवेसिनो ३६
निपच्च सिरसा पादे ७८
नेव भिन्देय्यमाजीवं २६
पच्छिमा वन्दना अयं १४२
पञ्ञाय अग्गो निक्खित्तो ११६
पञ्ञाय सारिपुत्तस्स ११३
पटिभाने च कोविदो ११६
पठवीसमो नो विरुज्झति ४८
पण्डितोति समञ्ञातो ५१
पब्बाजेन्ति न मं कोचि ३६
पब्बाजेहि दिजं वुड्ढं ३७
परिनिब्बान कालो मे १४२
परिनिब्बुतं वन्दथ सारिपुत्तं २०, १६०
परिमण्डलं पारुपिस्सामि [illegible]
परोसहस्स जातकोटि [illegible]
पहाय कामानि मनोरमानि २०, १६०

पिण्डाय चरतो मम ३६
पिण्डाय विचरन्तं तं ७८
ये धम्मा हेतुप्पभवा ५७
भाख्वोपनं यथा १४२
मग्गामग्गस्स कोविदो ११२
मया पवत्तितं चक्कं ५३
महिया मत्तिका खीये ११५
मोग्गल्लानो महिद्धिको ९५
यदा जिण्णो च वुद्धो च ३६
यदाहं विञ्ञुतं पत्तो ७८
यदि पि मे अन्तगुणं २६
यम्हं पठमं दिस्वा ४२
यस्माहि धम्मं पुरिसो विजञ्ञा ४३
यस्स सेलूपमं चित्तं ४९
यस्सेवं भावितं चित्तं ४९
यस्सं दिसायं त्वं विहरसि ११०
यस्सं दिसायं वसति ४२
यम्हा धम्मं विजानेय्य ४१
ये चञ्ञे सन्ति पाणिनो ११३
ये हेतुप्पभवा ८
यो पब्बजि जातिसतानिपञ्च २०, १६०
योपि पारङ्गतो भिक्खु ११२, ११६
यो मे आचरियो आसि ४२
यं सुत्वा उपसम्मति ६५
रहदो व अपेत कद्दमो ४८
लोकनाथं ठपेत्वान ११३
लोकनाथ महामुनि १४२
वचीविञ्ञत्ति विप्फारा २६
वालग्गमत्तं पापस्स ३९
विरजो विमलो अहुं ४२
विरत्तं रजनीयेसु ४६
वित्थारेनपि भासति ११२
विसभो यथा छिन्नविसाणको १६०
सचे भुत्तो भवेय्याहं २६
सक्कच्चं तं नमस्सेय्य ४१
सत्थु वण्णाभतो इसि ५१
सम्पतिच्छामि सत्थके ३८
सब्बत्थ पारमि पत्वा ४२
सम्मासम्बुद्ध देसितं ४१
सहस्समपिचे वाचा ६५
साजीवो गरहितो मम २६
साधु साधु कतञ्ञूसि ३७

सारिपुत्तो अनुवत्तेति ५३
सारिपुत्तो अकोधनो ५१
सारिपुत्त इमं तुवं ३७
सारिपुत्तस्स तादिनो ३६
सारिपुत्तो ति नामेन ११६
सारिपुत्तो तदावोच ३६
सालिकायिव निग्घोसो ११२
सारिपुत्तो व पञ्ञाय ११२
सारिपुत्तो महापञ्ञो ११२
सावकयुगं भविस्सति १४
सीलेन उपसमेन च ११२, ११६
सो पि मं अनुसासेय्य ३८
सो मे आचरियो धीरो ४२
संखित्तेनपि देसेति ११२
संसारा न भवन्ति तादिनो ४८
हेस्सति जानियो अयं ३७

२२.	बुद्धकालीन राजपरिवारहरू	भाग-१	...रू. १०/-
२३.	बुद्धकालीन परिव्राजकहरू	भाग-१	...रू. १६/-
२४.	बुद्धकालीन श्रावक चरित	भाग-१ (अप्राप्य)	...रू. ९/-
२५.	बुद्धकालीन श्रावक चरित	भाग-२	...रू १७/-
२६.	बुद्धकालीन श्रावक चरित	भाग-३	...रू. २०/-
२७.	बुद्धकालीन श्रावक चरित	भाग-४	.. रू. १४/-
२८.	बुद्धकालीन श्रावक चरित	भाग-५	...रू. १४/-
२९.	बुद्धकालीन श्राविका चरित	भाग-१	...रू. २२/-
३०.	बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव	भाग-१	...रू. १८/-
३१.	बुद्धकालीन प्रेतकथा (अप्राप्य)		...रू. १०/-
३२.	बुद्धकालीन विमानकथा		...रू. १२/-
३३.	जापान भ्रमणको डायरी		...रू ४/-
३४.	विषय सूची		...रू. ५/-
३५.	नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्मको संक्षिप्त इतिहास...		
३६.	संक्षिप्त कथा सहित धम्मपद	भाग-१	...रू. ९/-
३७.	A Short History of Theravada Buddhism in Nepal...		
३८.	Buddhist Activities in Socialist Countries (out of print)		
३९.	Kings of Buddha's Time		...रू. १९/-

माथिका पुस्तकहरू तथा अन्य बौद्ध धर्मका पुस्तकहरू निम्न ठाउँमा पाउन सक्छ—

१. आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू, काठमाडौं, नेपाल ।

२. बुद्धविहार भृकुटी मण्डप, काठमाडौं, नेपाल ।

३. धर्मकीर्ति उपासिकाराम, नःघलटोल, काठमाडौं, नेपाल ।

४. हिराकाजी सूचिकार, नागबहाल, ललितपुर, नेपाल ।

लेखकका पुस्तकहरू

१.	संक्षिप्त बुद्धजीवनी (तृतीयावृत्ति)		...रू. ७/-
२.	धम्मपद (तृतीयावृत्ति)		...रू. १/५०
३.	गृही-विनय (द्वितीयावृत्ति)		
४.	अग्रश्रावक (अप्राप्य)		
५.	कसको कुरा सत्य हो ?		
६.	बुद्धशासनको इतिहास भाग-१		
७.	पटाचारा स्थविरा		
८.	अम्बसक्कर प्रेतकथा		
९.	सुतनु जातक		
१०.	बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-१ (अप्राप्य)	...रू. ७/-
११.	बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-२	...रू. १५/-
१२.	बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-३	...रू. १७/-
१३.	बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-१ (अप्राप्य)	...रू.
१४.	बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-२	...रू. १५/-
१५.	बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-३	...रू. १५/-
१६.	बुद्धकालीन महिलाहरू	भाग-१	...रू. ८/-
१७.	बुद्धकालीन महिलाहरू	भाग-२	...रू. १४/-
१८.	जातक संग्रह	भाग-१	...रू. १०/-
१९.	जातक संग्रह	भाग-२	...रू. ८/-
२०.	जातक संग्रह	भाग-३	...रू. १३/-
२१.	जातक संग्रह	भाग-४	...रू. १२/-

(बाँकी भित्र)